

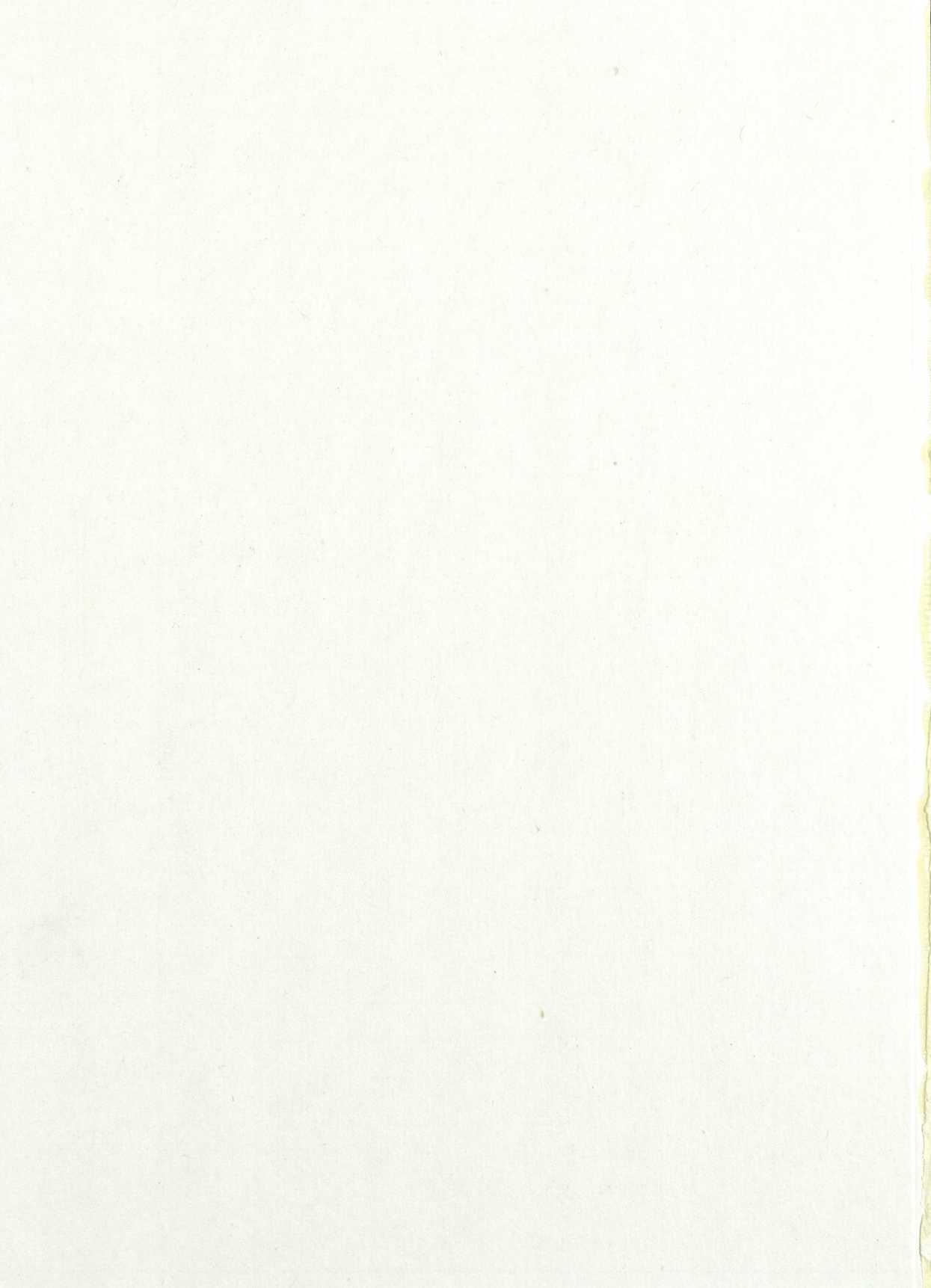
Josep M. Nolla

GIRONA ROMANA

De la fundació a la fi del món antic

Quaderns d'història de Girona

Quaderns d'història de Girona

Josep M. Nolla

GIRONA ROMANA

De la fundació a la fi del món antic

AJUNTAMENT DE GIRONA

DIPUTACIÓ DE GIRONA

NOLLA I BRUFAU, Josep Maria
Girona romana: de la fundació a la fi del
món antic
ISBN 84-505-5303-2
I. Girona. Ajuntament II. Girona. Diputació
Provincial III. Títol IV. Col.lecció
1. Girona romana
904 (37:467.1 Gi Girona)

Quaderns d'història de Girona.

Col.lecció assessorada pels Departaments d'Història de l'Estudi General de Girona, l'Associació Arqueològica de Girona, el Cercle d'Estudis Històrics i Socials de Girona, el Centre de Recerques Paleo-eco-socials, el Servei d'Investigacions Arqueològiques, i l'Institut d'Estudis Gironins.

Edició:

Servei Municipal de Publicacions de l'Ajuntament de Girona, Placeta de l'Institut Vell, 1, tel. (972) 20 92 04

Servei d'Estudis, Documentació i Informació de la Diputació de Girona, Pujada a Sant Martí, 5, tel. (972) 20 67 23

Consell de direcció:

Ramon Alberch, Xavier Carbó, Narcís Castells, Joan Puigbert.

Cap de redacció:

Jaume Fabre

Disseny de la col.lecció i maquetació:

Enric Marquès

Assessors lingüístics:

Rosa Gallart i Fermin Sidera

Fotocomposició:

Imatge i Lletre, S.A., Rambla de la Llibertat, 6-àtic, Girona.

Muntatge i impressió:

Arts gràfiques Palahí, Carrer de la Força, 24, Girona.

Fotogravats i fotocrom:

TECFA, S.A. Carrer dels Almogàvers, 189, Barcelona.

Enquadernació:

CONSTITUCIÓ, Carrer Constitució, 19, Barcelona.

Primera edició en català: Abril de 1987

ISBN: 84-505-5303-2

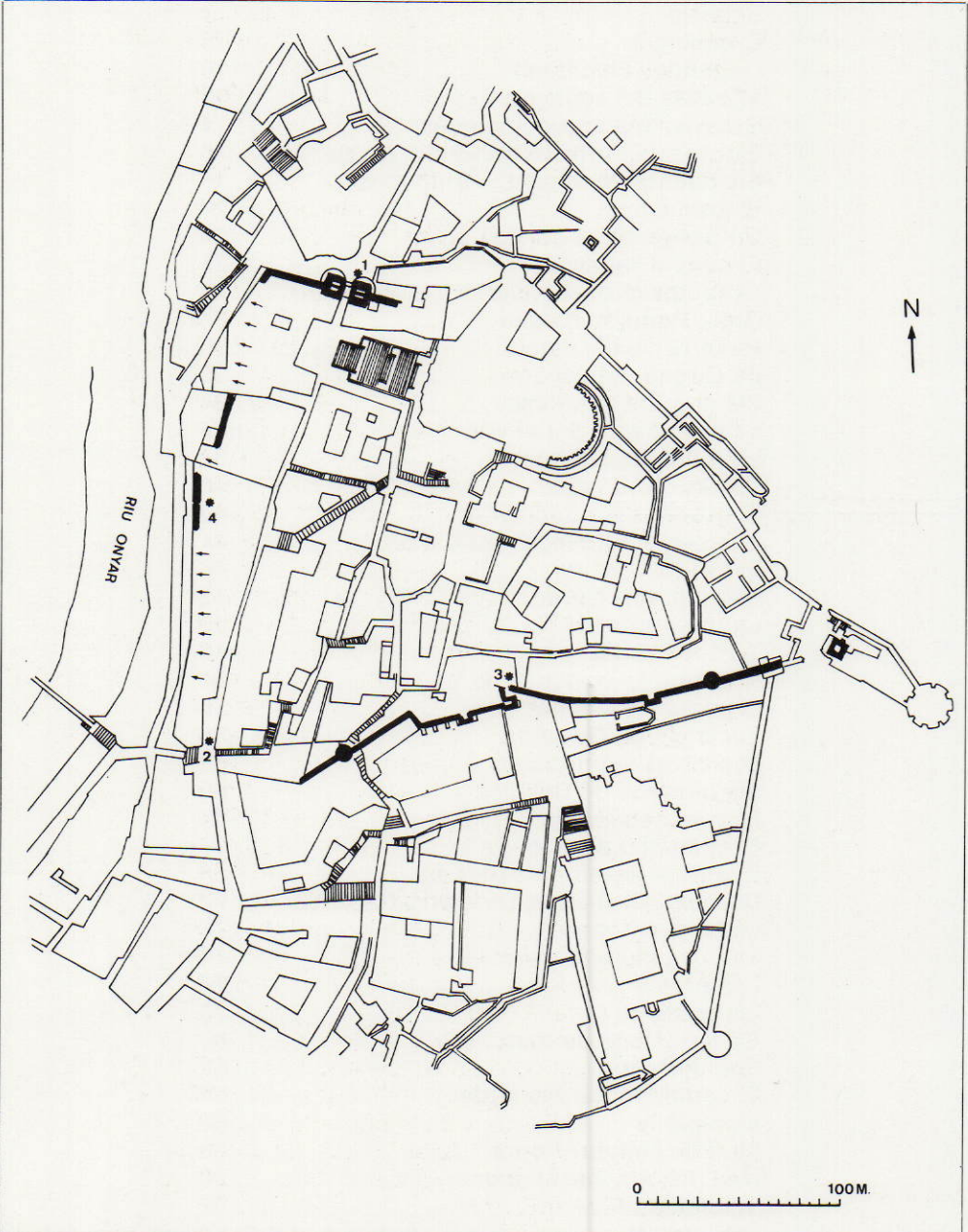
Dipòsit legal: GI / 164/87

PORTADA

Un dels mosaics romans trobats a Bell-lloc del Plà, el més gran i important de tots, sobre temes de circ, és al Museu Arqueològic de Barcelona.

ÍNDEX

Situació	4
Cronologia	6
Llegendes i hipòtesis	10
Muralles del segle I a.C.	12
Excavacions arqueològiques	14
Els qui ens han fet possible el coneixement	16
Arribada dels romans a Empúries	18
El gran canvi	20
Un penya-segat sobre l'Onyar	22
El camí d'Heracles	24
La fundació de la ciutat	26
Gneu Pompeu Magne	28
En terra dels indigets	30
La Girona més antiga	32
Els primers habitants	34
La citació de Plini el Vell	36
L'estatus de la ciutat	38
<i>Civitas, urbs i ager</i>	40
El govern del municipi	42
Una carrera política municipal	44
El fòrum	46
Dos gironins del s. I	48
La Via Augusta	50
Tres mil.liaris	52
Només tres inscripcions	54
Mostres d'escultura local	56
Els límits de Gerunda	58
Les vil.les suburbanes	60
Els mosaics de Bell-lloc	62
El món dels morts	64
El cementiri de Sant Feliu	66
El primer assalt dels bàrbars	68
Un miler d'habitants a la «parva Gerunda»	70
La torre Gironella	72
La nova muralla del s. III	74
Les portes	76
Els cristians	78
Els sarcòfags de Sant Feliu	80
Seu episcopal	82
El cementiri del Mercadal	84
El segle IV	86
La fi de l'Imperi Romà	88
Una història inacabada	90
Vocabulari	92
Bibliografia	94
Agraïments i procedència de les fotografies	95

SITUACIÓ

La ciutat romana de *Gerunda* s'alçà en l'indret més indicat si tenim ben present el que fou causa de la seva fundació i que marcà durant molts de segles la seva història: el control del camí nord-sud.

Arraulida en els contraforts darrers de les Gavarres, i situada en un pendent de pronunciat desnivell, amb el punt més enlairat a la Torre Gironella i el més baix al carrer de les Ballesteries, però en cap moment dalt d'un puig entornat i dominador, aprofità uns penya-segats ben marcats immediatament damunt dels arenals del riu Onyar, a llevant, i damunt de la vall del riu Galligants, a tramuntana, i en funció d'un probable gual situat entre Sarrià de Ter i la barriada del Pont Major, que permetia, des d'èpoques remotes, travessar sense problemes tot l'any una barrera natural de més entitat del que pot semblar actualment, per esdevenir porta sòlida en les relacions nord-sud pel gran i vell camí que és el passadís de la Depressió Pre-litoral.

Posseïm informació sobre les primeres muralles de *Gerunda* bastides en un *opus* poligonal fent servir la pedra de Girona i un segon recinte murat, d'*opus quadratum*, bastit de pedra sorrenca, de la darrereria del segle tercer o molt al principi del quart, una fortificació sòlida i eficaç que continuà fent-se servir durant molts segles i, amb algunes modificacions i millores, com a Força Vella o acrópolis urbana fins al segle XV o més. Pel que fins ara sabem, el recinte baix-republicà, d'*opus* poligonal, i el baix-imperial, d'*opus quadratum*, coincideixen utilitzant, les muralles més tardanes, el parament de calcària nummulítica de fonamentació.

En negre, els paraments antics conservats o ben coneguts, tant de les muralles antigues com de les més modernes, amb la indicació dels tres portals coneguts, del segon recinte murat (1) Portal Nord o Sobreportes. 2) Portal Sud. 3) Porta Rufina. 4) Poterna Boschmonar); les fletxes indiquen el sector de llevant, on un desnivell pronunciat féu innecessària la construcció de grans obres defensives.

CRONOLOGIA

218 aC

Anníbal, després de travessar el riu Ebre, els Pirineus i els Alps, arriba a la vall padana. Comença la Segona Guerra Púnica. Els romans desembarquen a *Emporion*.

206 aC

Publi Corneli Escipió, anomenat l'Africà, aconsegueix vèncer els cartaginesos a Hispània. Roma controla des d'ara tota la faixa oriental i meridional de la Península Ibèrica.

202 aC

Victòria romana a Zama (Tunísia). Fi de la Segona Guerra Púnica.

197 aC

Creació per part del senat de les dues províncies a *Hispania*: la *Ultrior*, que correspondria aproximadament a l'actual Andalusia, i la *Citerior*, que correspon a la faixa de llevant de la península i a la vall baixa i mitjana de l'Ebre.

Esclata la gran revolta indígena contra el domini romà.

195 aC

El cònsol Marc Porci Cató desembarca a *Emporion* després d'expulsar de *Rhode* una guarnició d'ibers revoltats. Esclafa en combat a camp obert les forces rebels, no gaire lluny d'Empúries; inicia una sèrie d'accions de càstig i de reconeixement del territori i arriba, segons sembla, a les portes de *Numentia*, a la Meseta Nord. D'aleshores ençà no hi haurà cap nou intent de revolta per part dels ibers de Catalunya, llevat d'alguns problemes menors amb tribus del Prepirineu i del Pirineu. En aquests

anys o immediatament després, però suposadament en relació amb la campanya de Cató i la pacificació subsegüent, hom basteix un *praesidium*, una fortificació permanent, dalt del turó que domina per ponent la ciutat d'*Emporion* i el seu port, destinat a vigilar els indígenes, a cobrar tributacions i a controlar un port de mar enormement important.

Comença a gran escala el gran comerç entre la Itàlia tirrènica i la Península Ibèrica, on el producte principal és el vi. El port emporità hi jugarà un paper de primera magnitud.

Torre sepulcral romana de Vilablareix.

150 aC

En aquests anys, aproximadament, i segons recorda l'historiador grec Polibi, l'antiga Via d'Heraclides, que seguia a Catalunya el camí natural de la Depressió Prelitoral, estava perfectament arranjada i amb pedres mil·liars indicant les distàncies.

133 aC

Escipió Emilià rendeix *Numantia*, fet que possibilitarà la pacificació i conquesta de tota la Meseta Nord. El resultat d'aquesta acció es farà sentir immediatament a tota la vall de l'Ebre i a tota la Citerior sota control de Roma.

Tribunat de Tiberi Grac.

123/121 aC

Tribunat de Caius Grac.

120/110 aC

Fundació a Empúries a partir del *praesidium* militar d'una ciutat de planta ortogonal, possiblement una colònia de dret llatí, d'unes 21 ha. amb una muralla perimetral, carrers que es tallen en angle recte i un fòrum central presidit per un temple d'ordre corinti, tetràstil i pseudoperípter, emmarcat per un tripòrtic doble.

En aquests mateixos anys documentem en el rerapaís emporità l'aparició de les primeres *villae*.

91/89 aC

Guerra Social o dels *socii* a Itàlia.

82/72 aC

Guerres sertorianes a *Hispania*. Generals a les ordres del Senat, controlat pels *optimates*, com Gneu Pompeu Magne, lluiten contra Sertori, amic i col·laborador de Mari i que pertanyia als *populares*. Després de moltíssimes dificultats i de l'assassinat de Sertori, el Senat s'imposarà.

Segons una hipòtesi, la ciutat de Gerunda va ser fundada en aquest moment, tal com ho prova la datació de les muralles republicanes popularment conegudes com «ci-clòpies».

Aparició, en aquests anys, de la vil·la del Pla de l'Horta, a Sarrià de Dalt (Girona), amb uns nivells fundacionals clarament baix-republicans.

49/45 aC

Guerra civil entre cesarians i pompeians. Victòria de Juli Cèsar que morirà assassinat el mes de març de l'any 44 aC.

31 aC

Combat naval d'Actium al golf de Corint, on Octavi i Agrippa vencen Marc Antoni i Cleopatra.

27 aC

Octavi rep el nom d'August. Inici del Principat.

26/25 aC

August a la Citerior. *Tarraco*, capital efectiva de l'imperi.

Possiblement en aquests anys o poc després seria concedit el *ius latii* a *Gerunda*.

15 aC

Nova visita d'August a la Citerior.

69 dC

Vespasià, emperador. Comença la dinastia làvia.

79 dC

Vespasià concedeix el *ius latii* als hispans, segons recorda Plini el Vell en el *Naturalis Historia*. Plini el Vell mor a causa de l'erupció del Vesuvi el 24 d'agost, erupció que colgà les ciutats d'Herculà i Pompeia.

96 dC

Mort assassinat Domicià. Fi de la dinastia làvia.

100/150 dC

En aquests anys si fa no fa cal datar el pedestal dedicat a L. Plotius de Girona i les inscripcions procedents de Tarragona i d'Empúries dedicades respectivament a C. Marius Verus i Porcia Severa. D'aquesta mateixa època probablement són algunes de les estàtues trobades a Girona.

En aquests anys Claudi Ptolomeu escriu la seva *Geographiké Hyfesis*, on s'esmenta Gerunda.

100/200 dC

D'aquesta època podrien ser les tombes monumentals d'Aiguaviva i de Vilablareix.

193 dC

Septimi Sever, emperador. Comença la dinastia dels Severs. En aquests anys hi ha importants reformes a la vil·la del Pla de l'Horta i algunes sales són pavimentades de mosaics policroms.

212 dC

Caracalla concedeix a través de la *Constitució Antoniniana* la ciutadania romana a tots els homes lliures de l'Imperi.

235 dC

És assassinat Alexandre Sever. Comença l'Anarquia Militar.

235/238 dC

Emperador C.I. Verus Maximinus, que deixà un miliari descobert a Sarrià de Ter.

238/244 dC

És emperador Gordià III, a la mu-ller del qual, Sabina Tranquillina,

dedicà una inscripció la ciutat de *Gerunda*.

244/249 dC

És emperador Philippus l'Àrab, al qual dedicà un pedestal, i cal suposar que també una estàtua, la ciutat de *Gerunda*.

259/260 dC

Invasió germànica que afectà, segons les fonts, *Hispania*.

D'aquests moments, poc abans o poc després, haurien de datar-se alguns dels mosaics policroms descoberts a la vil.la de Can Pau Birol, de Girona.

284 dC

Dioclecià, emperador. Inici de la reorganització de l'imperi.

293 dC

Organització de la tetrarquia.

En aquests anys ha de datar-se la muralla baix-imperial de *Gerunda* de blocs de pedra sorrenca.

304/305 dC

Darrera gran persecució dels cristians. Martiri a *Gerunda* de Fèlix.

313 dC

Edicte de tolerància conegut amb el nom d'Edicte de Milà.

306/325 dC

Sarcòfags paleocristians de l'església de Sant Feliu.

395 dC

Teodosi divideix, definitivament, l'imperi entre els seus fills: Honori, l'Occident i Arcadi, l'Orient.

400/404 dC

En aquests anys es data l'epístola de sant Innocenci I, Papa, on es fa referència per primera vegada a l'existència d'una seu episcopal a *Gerunda*.

406 dC

Inici de les grans invasions bàrbares.

410 dC

Els visigots, comandats per Alaric, saquegen Roma.

415 dC

Els visigots a Catalunya, amb un regne efímer amb capital a *Barcino*. Ataülf, assassinat. Catalunya i *Gerunda* retornen a l'autoritat de l'Imperi d'Occident.

472 dC

Els visigots inicien l'ocupació d'*Hispania* des del sud de les Gàl.lies.

476 dC

Odoacre, rei dels ostrogots, deposa Ròmul August i anihila l'Imperi Romà d'Occident.

En aquests anys hom utilitza la necròpolis del Mercadal de Girona, a la ribera esquerra del riu Onyar.

Llegendes i hipòtesis

EN començar a interessar-se la gent pels orígens de la ciutat de Girona, erudits i estudiosos aplegaren documents i informació que resultaren ser escassos i que de cap manera no permetien donar una resposta clara a la qüestió plantejada. Aquesta actuació féu possible que alguns d'aquests savis, deixant-se arrossegar pel còmode pendent del mite i de la llegenda, omplissin els buits amb històries fantàstiques que no tenien quasi on agafar-se i que no podien ser defensades seriosament enlloc. Malgrat tot, alguns d'aquests mites es feren prou populars, fins al punt d'arrelar i de ser considerats, no pas fets històrics, però sí almenys mites plens d'en-

giny i d'interès que no feien sinó provar que els orígens de la ciutat es perdien en la foscor dels temps, en èpoques molt reculades. Una d'aquestes faules assegura que un rei africà, Geriò, va venir amb els seus fills a la Península Ibèrica, hi fundà la ciutat de Girona, i li va posar el seu nom: *Geriona*.

A la mateixa època, si fa no fa, altres historiadors més prudents o més seriosos, entre els quals esmentarem el bisbe de París, Pere de Marca, deixant de banda mites i llegendes, aplegaven la poca documentació existent —fonts escrites i alguna làpida— per intentar, a partir d'aquí, entrellucar els orígens i la història més antiga d'aquesta ciutat.

La lluita d'Heracles i el gegant Geriò, un dels dotze treballs d'aquest heroi mític i llegenda molt unida als orígens de Girona, fou un tema que sovintejà en l'art grec. En aquesta plana, aquesta història pintada damunt d'un vas conservat a la Bibliothèque National de París, i a la següent, una altra versió sobre un vas dipositat al Staatliche Antikensammlungen.

Un element important que va permetre avançar en aquest camí fou la valoració de l'arqueologia monumental, concretament de les restes d'una muralla formada per grans blocs de pedra calcària nummulítica, irregulars i poligonals, que formava unes quantes filades a l'interior de l'edifici de les Àligues, l'antiga seu de l'*Estudi General* de Girona, la Universitat, fortificació que fou definida de seguida com de tipus «ciclopi» —com les muralles de Tarragona— i que va fer possible als historiadors de bastir noves hipòtesis sobre la qüestió dels orígens de la ciutat.

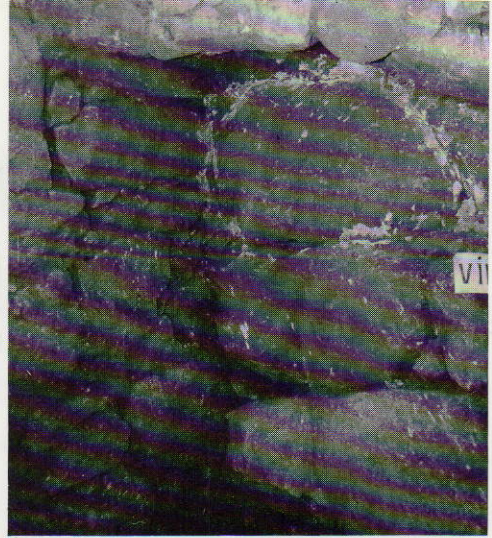
Del darrer terç del segle passat fins ara, i fent servir com a prova més segura la muralla «ciclòpia», junta-

ment amb altres signes menys definitius —situació de la ciutat antiga, planta irregular, nom clarament preromà, etc.—, s'ha donat com un fet sòlidament establert que *Gerunda* va ser un *oppidum* ibèric —i molt important ateses les seves dimensions— que, després de la conquesta d'*Hispania* per Roma, va acabar per romanitzar-se i esdevenir un municipi de dret llatí, com havia succeït amb altres ciutats. La major part dels historiadors, gironins o no, assumien aquesta hipòtesi, que, ben arrelada, ha quedat com si fos un fet històric definitivament provat i que, malgrat la seva manca de fonaments, forma part del bagatge cultural de la majoria dels gironins.

Muralles del segle I aC

TANMATEIX, no tots els historiadors acceptaven aquest origen pre-romà de la ciutat; alguns opinaven que les muralles «ciclòpies» —que Serra-Ràfols provà de manera ben palesa que es troben arreu del perímetre emmurallat baix-imperial, reutilitzades com a fonamentació—, no són ibèriques, sinó romanes, i molt probablement d'època baix-republicana. Fins i tot el mateix Serra-Ràfols, que era qui millor coneixia les fortificacions antigues de la ciutat, en els darrers moments de la seva vida abonà aquesta suposició.

El problema dels orígens de la ciutat, metodològicament, encara estava plantejat, però no estava resolt de manera definitiva, amb proves concloents. Tota la discussió, tots els pros i contres, giraven entorn de les muralles anomenades popularment «ciclòpies», concretament en la seva datació, que fins aleshores només s'havia fet estilísticament i per comparació amb altres fortificacions semblants i, curiosament, tan mal dataades com la nostra (muralla sud de la Neàpolis d'Empúries, muralles de Tarragona, sobretot). Per a uns, aquestes muralles eren del segle V/IV aC, per a d'altres eren clarament del segle III aC, i per a un grup minoritari, com hem vist, es tractava de muralles baix-republicanes (s. II/I aC), però ningú no havia aconseguit aportar dades

Les excavacions efectuades el 1972 i 1973 a Casa Pastors, l'actual Palau de Justícia, van permetre datar arqueològicament les muralles «ciclòpies» de Girona en el primer terç del segle I aC.

noves, fer la datació arqueològica del monument, tot i que alguns estudiosos havien assenyalat que, si s'acceptava una cronologia pre-romana per a les muralles de l'*oppidum*, i la continuïtat entre la ciutat ibèrica i la romana, era estrany, quasi un cas únic —i que per tant caldria explicar satisfactòriament— el fet que *en cap moment* no hagués encunyat moneda, tal com van fer altres nuclis ibèrics romanitzats.

L'any 1972, unes obres de reforma i de condicionament de la noble Casa Pastors —l'actual palau de Justícia de la ciutat— possibilitaren endegar unes excavacions arqueològiques serioses just a tocar les muralles, al costat de ponent del portal nord de *Gerunda* (Sobreportes), i així es pogueren relacionar les estructures amb uns nivells arqueològics concrets, amb una gran quantitat de material arqueològic, suficient per permetre una datació precisa del monument.

D'altra banda, i per reblar definitivament aquesta prova, un estudi detallat de les velles excavacions efectuades a l'àrea de la ciutat antiga,

Preguntes i respostes

La hipòtesi que l'origen de *Gerunda* és una ciutat fortificada pre-romana que posteriorment hauria estat objecte d'un procés de romanització s'ha fonamentat bàsicament en cinc punts concrets:

1) *El nom de la ciutat en l'època romana, Gerunda, clarament pre-romà.*

2) *La situació de la ciutat antiga, que segons ells era enturronada, dominant i característica d'un establiment ibèric.*

3) *La planta irregular de la ciutat romana, més o menys triangular, que estaria condicionada per l'urbanisme ibèric.*

4) *La localització arreu, especialment al pati de l'edifici de Les Aligues i tram de la placeta de Sant Feliu, d'unes muralles de tipus «ciclòpies», segons tothom clarament ibèriques.*

5) *Existència en els nivells fundacionals de la ciutat de ceràmiques molt antigues, clarament pre-romanes.*

L'anàlisi de les excavacions fetes els últims anys a Girona permeten contestar aquestes preguntes amb dades concretes i sòlides:

1) *El nom pre-romà no significa gran cosa. Passa exactament el mateix en multitud de ciutats fundades pels romans, com Baetulo (Badalona), Iluro (Mataró), Barcino (Badalona), Tarraco (Tarragona), i altres. Era costum donar el nom d'algun topònim ibèric preexistent, probablement adaptat, en algunes ocasions.*

2) *La ciutat no està dalt d'un turó, sinó en la falda de la muntanya, i és dominada per l'est i sud-est. Aquesta topografia no té res a veure amb la d'un oppidum ibèric.*

3) *La planta irregular està condicionada per la topografia del lloc triat, que havia de ser concretament aquell per esdevenir la clau del camí nord/sud.*

4) *Les muralles dites «ciclòpies» havien de datar-se arqueològicament i de manera segura en el primer terç del segle I aC.*

5) *No hi ha en tot Girona un sol fragment de ceràmica anterior, «grosso modo» al 100 aC.*

catalogant i analitzant amb detall tot el material arqueològic recuperat, confirmà el resultat de l'excavació de Casa Pastors. En efecte, ara sabem que les muralles mal anomenades «ciclòpies» foren bastides dins el primer quart del segle I aC i que són, per

tant, baix-republicanes. A més, dins el recinte urbà mai no ha estat trobat material anterior, «grosso modo», a l'any 100 aC: són dues proves coincidents i definitives que modifiquen substancialment unes hipòtesis que han resultat errònies.

Excavacions arqueològiques

És ben cert que a Girona mai no hi ha hagut un pla ambiciós d'excavacions ni, de fet, gaires intervencions serioses; sovint s'ha anat una mica a remolc de les circumstàncies i el resultat d'aquesta situació són amplíssimes llacunes en el nostre coneixement i una concentració quasi exclusiva dels esforços en el tema de les muralles i del perímetre de la ciutat.

Tanmateix, convé assenyalar que al llarg dels anys, i a partir de condicionants ben diferents, s'ha explorat el subsòl de la ciutat amb resultats ben distints però sempre aplegant un seguit de dades molt valuoses que, estudiades en conjunt, han permès replantejar algunes velles teories i comprendre molt millor, si bé encara massa parcialment, el desenvolupament de Gerunda d'ençà de la seva fundació. Vegem tot seguit quines han estat les intervencions arqueològiques efectuades a Girona i quina ha estat la seva motivació.

L'any 1857 era enderrocada una torre medieval que, com a Sobreportes, en folrava una altra de romana, a la placeta del Correu Vell, just a l'entrada del carrer de la Força. A dins hi havia fragments d'estàtues romanes i elements arquitectònics, alguns dels quals foren salvats i altres es destruïren allí mateix. De fet, com anirem veient, fou una intervenció propiciada per unes obres.

L'any 1890, també arran d'un esbri, hom descobrí una important necròpolis de l'Antiguitat Tardana, al Mercadal, davant de l'església i més enllà, extenent-se per on hi hagué la fàbrica de paper «La Gerundense». Gràcies a la intervenció de Botet i Sisó, fou documentada excel·lentment i alguns sarcòfags recuperats anaren a parar al Museu Arqueològic.

L'any 1904, aprofitant unes obres de condicionament i pavimentació que es feien a la plaça de la Catedral, davant les escalinates, hom recuperà una ara romana i s'assenyalaren restes estructurals de gran interès.

Després d'alguns treballs menors sobre les muralles, fets parcialment i sense mètode, l'any 1930, Serra-Ràfols, per encàrrec de l'Institut d'Estudis Catalans, inicià un estudi sistemàtic de les fortificacions antigues de Girona, fent un bon treball de planimetria i sondejant als peus de la muralla quan ho trobà imprescindible. El resultat fou un estudi excel·lent del conjunt, especialment important per tot el costat meridional i Sobreportes, i per la localització que es féu de l'anomenada Porta Rufina, a la plaça de Sant Domènec. Serra-Ràfols comptà amb l'ajut de molts gironins i de les autoritats, i amb la seva preparació d'arqueòleg seguí un pla de treball meticulós, amb uns objectius concrets, i per tant no ha

d'estranyar que els resultats fossin molt bons. Uns quants anys després, el 1941 i el 1942, Serra-Ràfols continuà treballant a Girona en el mateix pla, documentant la poterna Boschmonar, al carrer de Ballesteries, i la porta encastada de la torre Gironella.

Seguint una mica el camí que havia marcat Serra-Ràfols, els anys 1947 i 1948 tingué lloc una excavació planificada a la Caserna d'Alemanys, al vèrtex est de la ciutat romana. Fou organitzada pel Museu Arqueològic i dirigida per Riuró i Oliva, i comptà amb l'ajuda municipal. L'objectiu principal era el de continuar fixant el perímetre emmurallat de la ciutat i conèixer l'interior del recinte urbà, intentant arribar als nivells fundacionals per poder provar, arqueològicament, l'origen de la ciutat. La manca de continuïtat i altres circumstàncies impediren que aquest seriós intent reeixís.

Aleshores s'obrí un llarg període durant el qual quasi no podem parlar d'excavacions planificades ni d'un pla de treball detallat, però sí d'un seguiment seriós de les obres que es feien arreu de Girona, documentant i recollint tot el que era possible i, sovint també, excavant abans de les obres o simultàniament. Aquesta activitat fou organitzada i controlada per Miquel Oliva, que tingué el suport del Servei Tècnic d'Investigacions Arqueològiques de la Diputació de Girona (avui Centre d'Excavacions Arqueològiques) fins a la seva mort, el 1974, i va ser continuada, després, per Mª Aurora Martín, que el substituï com a cap d'aquesta institució. Entre els treballs més interessants, cal fer esment de les excavacions que tingueren lloc durant les obres del Passeig Arqueològic, entre 1959 i 1964, i que, a part de recupejar molt de material arqueològic, provaren clarament que les torres Cornèlia i Júlia no eren romanes ni s'havien alçat sobre fonaments romans i que per tant el circuit murat havia de situar-se més cap al sud; cal esmentar també les efectuades al claustre de la catedral el 1959 i el 1963, o a les sales romàniques de la Seu, el 1974, o a l'interior de la Seu, el 1975; a la Torre Gironella, el 1973, a la plaça de Sant Domènec, els anys 1961, 1963, 1971, 1972, 1973, 1975 i 1981, i també a la plaça de la Catedral, el 1973; a part dels controls fets durant les reformes de l'edifici de la Pia Almoïna, entre 1975 i 1977. Les més importants de totes foren, tanmateix, les excavacions efectuades a Casa Pastors entre 1970 i 1973, durant les obres de remodelatge del Palau de Justícia. Hom hi pogué excavar amb tranquil·litat, sense presses, i un dels sondeigs, l'excavació «Cuina», va permetre sondejar el farcit interior d'una de les torres baix-imperials que protegien la porta nord de la ciutat (Sobreportes) i per sota, els nivells arqueològics que es relacionaven amb la muralla baix-republicana, que d'aquesta manera pogué datar-se sense dificultats.

A més a més de les excavacions i dels controls efectuats per l'antic S.T.I. Arqueològiques, s'han fet altres treballs a l'Institut Vell (1977 i 1981) o a la plaça dels Apòstols (1968).

Els qui han fet possible el coneixement

Botet i Sisó

Joaquim Botet i Sisó (Girona, 1846-Barcelona, 1917) fou un arqueòleg i historiador gironí que dedicà la seva atenció a èpoques diverses del passat de la ciutat. Pel que fa als primers segles de l'era cristiana, les seves aportacions més importants van ser les investigacions a partir de les troballes de tombes al Mercadal.

Va estar molt vinculat als moviments culturals catalans de la Renaixença i va col·laborar en moltes publicacions catalanistes de l'últim quart del segle passat.

Serra i Ràfols

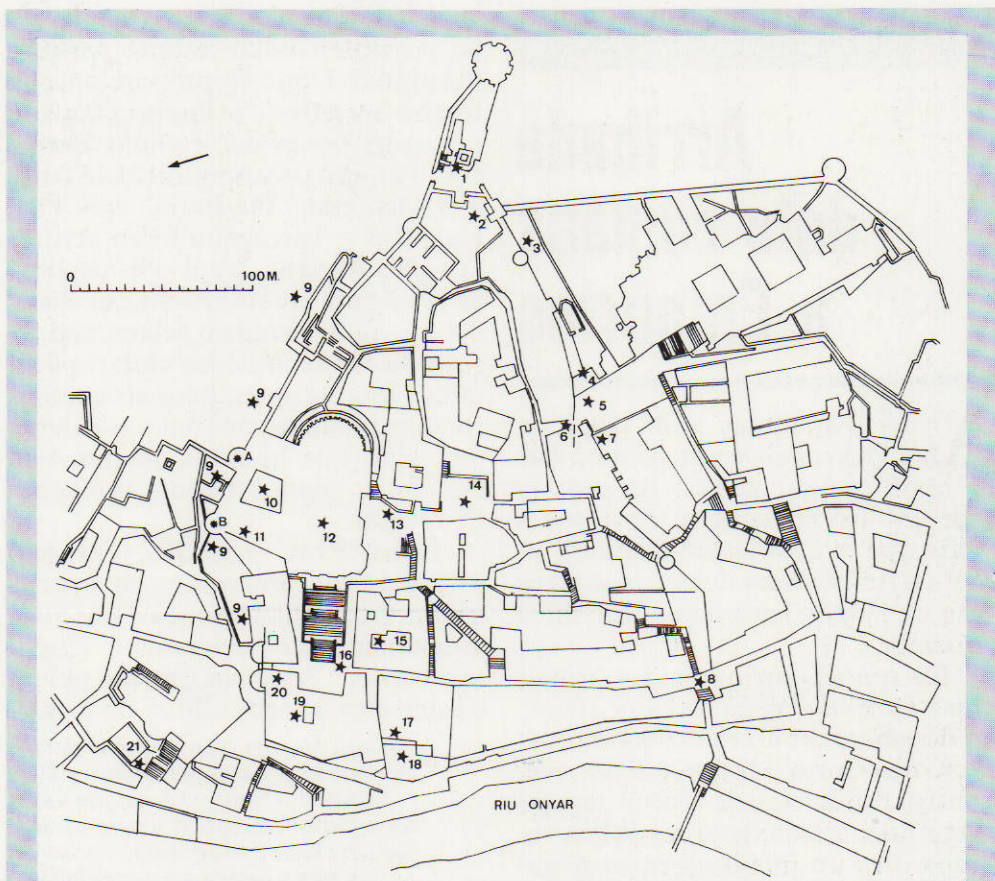
Josep C. Serra i Ràfols (Maó, 1902-Barcelona, 1971) va passar la infància a Girona, on es traslladà la seva família. Estudià a la Universitat de Barcelona, on fou deixeble de Bosch Gimpera. Investigacions promogudes per l'IEC el van portar a Girona la tardor del 1930, per estudiar el sector que va des de la Torre Gironella a la plaça del Correu Vell, i l'any següent, al sector de muralla de les Ballesteries i Sobreportes.

Després de la guerra, fou conservador del Museu Arqueològic de Barcelona fins a la seva mort. L'any 1941, coincidint amb unes exploracions a la vil·la romana de Bell-lloc del Pla, on es va descobrir el mosaic que es conserva a Sant Pere de Galligants, Serra i Ràfols va dedicar unes jornades a l'estudi detallat de la petita porta romana de la casa número XXX del carrer de la Força. L'any següent va fer noves investigacions a la Torre Gironella, on va descobrir l'arc romà.

Oliva i Prat

(Girona, 1922-74), des de l'any 1943 prestà serveis i tasques al Museu Arqueològic de Girona. Cap als anys quaranta coneix a F. Riuró i el professor L. Pericot, els quals foren a partir de llavors els seus professors i protectors. L'any 1947 Pericot li encomanà la direcció de les excavacions d'Ullastret, tema que utilitzà per a doctorar-se l'any 1969.

Les seves principals obres estan escrites sense interrupció a la revista de Girona i als Annals de l'I.E.G. Va sobresortir en la tasca dels descobriments de troballes quan s'obria l'autopista Girona-Figueres, en la ciutadella de Roses i a Sant Pere de Roda. Creà el Centre d'Investigacions Arqueològiques de Girona.

Controls, sondeigs i excavacions efectuats a l'àrea urbana i entorns immediats de la Girona romana. 1) *Torre Gironella* (SERRA-RÀFOLS, 1930 i 1942; OLIVA, 1973); 2) *Caserna d'Alemanys* (RIURÓ I OLIVA, 1947-1948); 3) *Pati de Les Àligues* (SERRA-RÀFOLS, 1930); 4) *Edifici de les Àligues* (SERRA-RÀFOLS, 1930; BASTIT, GENÍS, LLORENS I RODRÍGUEZ, 1986); 5) *Plaça de Sant Domènec* (OLIVA i S.T.I.A., 1961, 1963 i 1975); 6) *Plaça de Sant Domènec. Porta Rufina* (SERRA-RÀFOLS, 1930; OLIVA i S.T.I.A., 1972); 7) *Plaça de Sant Domènec. Peus de muralla* (SERRA-RÀFOLS, 1930; MARTÍN i S.T.I.A., 1981); 8) *Plaça del Correu Vell* (OLIVA, 1952; Ajuntament, 1985) 9) *Passeig Arqueològic* (OLIVA i S.T.I.A., 1959-1964); 10) *Claustre de la Catedral* (OLIVA i S.T.I.A., 1959 i 1963); 11) *Sales romàniques de la Catedral* (MARTÍN i S.T.I.A., 1975); 12) *Cor de la Catedral* (MARTÍN i S.T.I.A., 1975); 13) *Plaça dels Apòstols* (MARQUÈS, 1968); 14) *Plaça dels Lledoners* (OLIVA i S.T.I.A., 1958); 15) *Pia Almoïna* (MARTÍN i S.T.I.A., 1975-1977); 16) *Plaça de la Catedral* (1904 i OLIVA i S.T.I.A., 1973); 17) *Institut Vell. Sala Inferior* (Ajuntament, 1977); 18) *Pati inferior* (MELIAN i Ajuntament, 1981); 19) *Casa Pastors* (OLIVA i S.T.I.A., 1970-1973); 20) *Casa Pastors. Excavació Cuina* (OLIVA i S.T.I.A., 1970-1973); 21) *Façana de Ponent de l'església de Sant Feliu* (PADILLA, 1984; BASTIT, GENÍS, LLORENS i RODRÍGUEZ, 1986). Les lletres A i B, assenyalen, respectivament, les torres Júlia i Cornèlia.

Arribada dels romans a Empúries

ABANS d'analitzar amb detall la fundació de *Gerunda*, pensem que és oportú situar aquest fet dins el moment històric concret, i per poder veure que la fortificació d'aquest indret en un moment determinat no és fruit de l'atzar, sinó d'una dinàmica concreta.

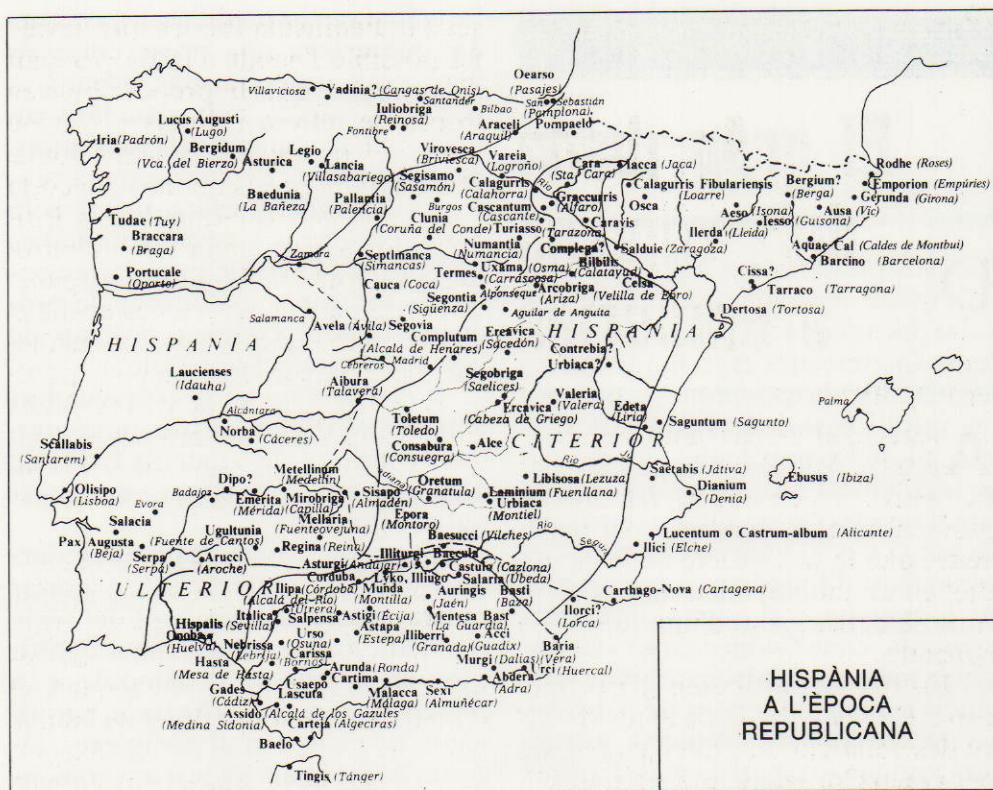
Els romans arribaren per primer cop a *Hispania* l'estiu de l'any 218 aC en desembarcar un exèrcit comandat per Gneu Corneli Scipiò a *Emporion*, l'antiga fundació dels focens, la *polis* grega fidel aliada de la república romana. Era un intent assenyat d'atacar la reraguarda, les bases cartagine-

ses a la Península Ibèrica que havien fet possible l'assalt d'Itàlia per part d'Anníbal i que li proporcionaven tropes de refresc i diners quan fou necessari per poder esclafar Roma. Des d'aquest precís moment, la costa i la Depressió Pre-litoral dels Pirineus fins a Tarragona foren controlats pels romans. L'episodi hispànic de la Segona Guerra Púnica acabà el 206 aC, amb l'expulsió dels cartaginesos o la rendició de les ciutats púniques i filopúniques; però els exèrcits romans no abandonaren pas el territori, sinó que hi romangueren i hi esclafaren alguns intents indígenes de revolta.

L'any 197 aC tingué lloc la creació oficial de dues Províncies en aquests territoris controlats d'ençà d'uns anys anomenades respectivament *Hispania Ulterior* i *Hispania Citerior*, pel fet d'estar més o menys lluny de Roma.

Anvers i revers d'una làpida romana dedicada a Marcus Iunius Silanus trobada al fòrum d'Empúries i feta amb pedra de Girona, prova evident de l'explotació d'aquestes pedreres, ja des d'època baix-republicana (II-I aC).

Gerunda pertanyia a la província romana anomenada Hispania Citerior.

La *Provincia Hispania Citerior*, on se situà Gerunda, comprenia tota la faixa de llevant de la Península Ibèrica, des dels Pirineus fins, aproximadament, a la frontera entre la Múrcia i l'Almeria actuals. El govern de les províncies quedava encarregat a un pretor, elegit cada any a Roma pels *comitia centuriata*.

Aquest mateix any, el 197 aC, tingué lloc la gran revolta dels indígenes, tant a la *Ulterior* com a la *Citerior*, que obligà la república romana a fer un esforç considerable per esclafar-la. En efecte, el 195 aC fou enviat a la *Citerior* el cònsol Marc Porci Cató, amb un poderós exèrcit, per pacificar

el territori. Cató i les seves tropes desembarcaren a *Emporion*, la fidel aliada, i no gaire lluny d'allí vengueren els ibers coalitzats i iniciaren després un seguit d'operacions per terres de la Catalunya Central i de la vall de l'Ebre, i més enllà, amb la intenció de dominar definitivament el territori. Cal dir que els objectius proposats s'acompliren i que d'aleshores ençà els ibers de Catalunya, llevat d'algunes excepcions d'algunes tribus que hom localitza a la Catalunya Central i pirinenca, es mantingueren en pau, sense intentar, mai més, cap altra revolta. Roma cobrà tribut als indígenes però, alhora, respectà llur organització interna, els seus costums i la seva llengua, tot imposant-los la pau vigilada des de punts diferents per les tropes a les ordres del pretor.

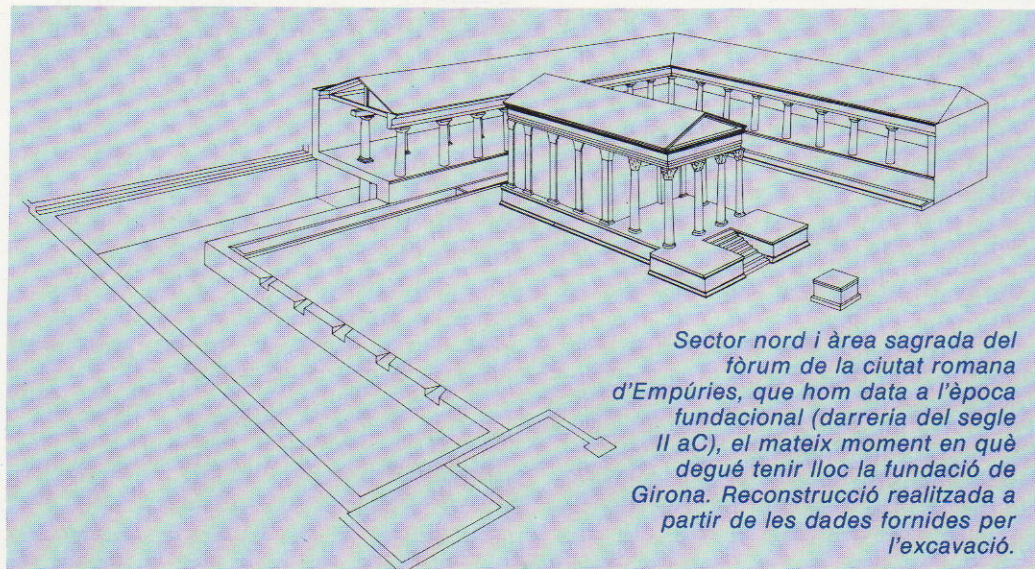
El gran canvi

DELS primers cent anys de domini de Roma, no en tenim pas gaire documentació, ni a través de les fonts, interessades especialment a referir la dificultosa conquesta del centre, nord i oest de la Península Ibèrica, ni de l'arqueologia. Sabem que es feia, en tot cas, un control de la situació a través de nuclis fortificats de nova creació, com pot ser el cas del *praesidium* d'Empúries o la part alta de Tarragona, o el control de ciutats existents, com *Cartago Nova* (Cartagena), amb un seguit de torres de vigilància i control i a base de patrulles de reconeixement. Aquesta estructura armada assegurà la pau i l'ordre i serví, també, per facilitar el cobrament dels impostos dels indígenes vençuts. A tal fi, Roma facilità i en

certa manera imposà l'ús de la moneda, que estava poc estesa entre els ibers i que imità patrons romans. A part dels soldats, dels ciutadans romans i aliats itàlics i dels magistrats, cada vegada més començaren a veure's a *Hispania*, preferentment a la costa, publicans i negociants itàlics que, darrera l'exèrcit, introduïren entre els indígenes el consum de productes itàlics, ceràmica, objectes de luxe i, sobretot, el vi i l'oli.

Fou una etapa dura, d'exaccions i abusos, però també de pau, de seguretat, de millora dels camins i vies de comunicació, que prepararen el terreny al gran canvi.

En efecte, coincidint amb el darrer quart del segle II aC, o potser millor, entorn del tombant del segle II al I aC, tingué lloc un canvi significatiu en la manera de conduir-se la presència romana a *Hispania*, per un seguit de causes molt complexes, algunes de les quals tot just ara comencem a intuir. En aquest moment tingué lloc la implantació de les primeres ciutats, algunes d'elles bastides de

Sector nord i àrea sagrada del fòrum de la ciutat romana d'Empúries, que hom data a l'època fundacional (darrera del segle II aC), el mateix moment en què degué tenir lloc la fundació de Girona. Reconstrucció realitzada a partir de les dades fornides per l'excavació.

bell nou, com és el cas de la ciutat romana d'Empúries, de *Baetulo* (Badalona), de *Tarraco* (Tarragona) i d'unes quantes més, edificades a la manera de les ciutats itàliques perquè hi visquessin itàlics immigrants, molt probablement acompanyats, almenys segons on, d'indígenes. Aquest procés d'urbanització del territori comportà la parcel·lació dels camps i l'aparició de les primeres *villae*, cases de camp situades damunt mateix del conreu, un fet inseparable de l'aparició de les ciutats. A més a més, es consolidaren els camins i s'amplià la xarxa viària, que no constava pas solament de vies militars, sinó de vies comercials, per les quals la romanització i els pro-

ductes itàlics i mediterranis arribaren arreu. Es va produir, doncs, un canvi significatiu: es passà d'una situació d'explotació distant del país a una «colonització» del país que comportà, segons on, una integració ràpida de la població, una «romanització» activa. Efectivament, arreu de la faixa costanera i de la Depressió Prelitoral catalana, en poc més de 100 anys, es passà a integrar els antics pobladors, els quals havien adquirit la llengua, els costums i la cultura dels conqueridors. *Gerunda*, com la ciutat romana d'Empúries, com *Baetulo*, com *Tarraco*, i com moltes altres ciutats, fou fundada durant el *gran canvi*.

Referències cronològiques

Sovint al llarg d'aquestes pàgines farem servir referències cronològiques indispensables per a situar uns fets concrets, que només en algun cas seran prou concretes i ben conegudes per indicar-les en uns anys determinats o, si més no, en un segle. Normalment ens veurem obligats a fer servir referències més vagues, menys precises.

Pre-romà: *període que se situa immediatament abans del 218 aC, data del desembarcament dels romans a Emporion. Quan l'utilitzem ens referim sobretot als segles V-III aC.*

Baix-republicà: *que correspon al període de la Baixa República romana. De fet des del 218 aC al 31 aC, data que correspon a la victòria d'August a Actium i que pot considerar-se l'inici del Principat.*

Nosaltres fem servir aquesta referència com a substitutiu de segles II-I aC.

Alt-imperial: *d'època d'August a la fi del segle III dC, concretament a l'inici del mandat de Dioclecià.*

Anarquia Militar: *correspondria al període d'instabilitat que pateix l'Imperi des de la fi de la dinastia dels Severs (193-235 dC) fins l'inici del Baix Imperi, amb el mandat de Dioclecià (284 d.C.).*

Baix-imperial: *del 284 al 476 dC. De fet, els segles IV i V dC.*

Baixa antiguitat: *de fet utilitzem aquests mots com a sinònim de baix-imperial, però allargant el període fins a la fi del domini visigòtic (Inicis del segle VIII dC).*

Domini visigòtic: *període que va des del 472 al 717, aproximadament, és a dir, bàsicament els segles VI i VII dC.*

Un penya-segat sobre l'Onyar

LA fundació de *Gerunda*, en el primer terç del segle I aC, moment en què tingué lloc al territori que correspon a l'actual Catalunya una important activitat urbanitzadora, amb l'aparició de ciutats noves i *villae* agrícoles disperses arreu, aplicant uns models d'explotació nous i introduint nous conreus, com és el cas de la vinya i de l'olivera, es deu a un seguit de motius, i un dels més importantsensem que fou en darrer terme la decisió d'instal·lar l'*oppidum*, la ciutat fortificada, precisament on se situa i no en altre lloc, on les condicions topogràfiques fossin més adients, on fos més còmode.

Val la pena tornar a recordar la situació de la ciutat antiga i les seves peculiaritats topogràfiques, puix que entenem que són la clau per entendre la fundació de la ciutat i que expliquen, en bona part, la seva història posterior. En efecte, la Girona romana es localitza a la falda d'una muntanya, les Pedreres, un dels contraforts de les Gavarres, i no, com sovint s'ha dit i s'ha escrit, dalt d'un turó enlairat i dominant. Precisament, per l'est, la

muntanya continua ascendint, cap a la Torre Gironella i més enllà, dominant en tot moment la ciutat. Al nord hi ha, immediatament, la vall del riu Galligants, amb un sector de fàcil defensa, en haver-hi un considerable penya-segat, cap a llevant, i de topografia més suau en direcció cap a ponent, vers el punt d'unió amb els rius Onyar i Ter. A l'oest, un sector important que correspondria aproximadament a la zona de l'Institut Vell, a la Pujada de Sant Feliu i a bona part del carrer de Ballesteries, amb unes excel·lents defenses naturals formades per un penya-segat sobre els arenals del riu Onyar.

El mur vell de la Força, vist des del carrer de les Ballesteries, ens recorda el penya-segat sobre l'Onyar damunt del qual es bastí la ciutat.

També per la banda del riu Galligants, sector nord de la ciutat, el fort desnivell era una excel.lent protecció natural que ajudà a convertir la ciutat en una plaça forta de primera magnitud i en la porta del camí nord-sud.

Just aquí se situarà la ciutat, que presenta un desnivell d'uns 60 m. des de la part més baixa, prop de l'Onyar, a la més alta, a la Torre Gironella, amb unes tres plataformes naturals: Caserna d'Alemanys, la més alta; Catedral, Palau episcopal i plaça dels Lledoners, la més favorable i àmplia, i plaça de la Catedral i carrer de la Força, a baix; la qual cosa determina importants dificultats per circular, per planificar i per fixar un urbanisme determinat, i obliga a la construcció de les escalinates i de les ram-

pes per anar d'un lloc a un altre.

I és aquí i no en un altre indret més indicat on es funda la ciutat, perquè fortificant aquest indret, que per altra banda oferia una bona defensa natural en determinades zones, era possible tenir un control absolut del camí nord/sud, l'antiga Via d'Heraclides, la futura via Augusta, un vell camí prehistòric que seguia la Depressió Pre-litoral fins als ports de muntanya del Pirineu Oriental, en un punt concret que és un coll d'ampolla, amb els darrers contraforts de les Gavarres, a l'est, de la Serralada Pre-litoral, a l'oest, i el riu Ter.

Aquesta condició de clau del camí es veurà potenciada per l'existència d'una excel.lent plana agrícola als encontorns i per la proximitat amb el mar.

El camí d'Heracles

Representació d'un dels dotze treballs d'Hèrcules. Vas grec conservat al Würzburg Martin von Wagner Museum.

EL control del camí nord/sud penssem que és la causa primera i principal de la fundació, en el primer terç del segle I aC, de *Gerunda*, la qual es veurà afavorida immediatament per un seguit d'altres raons que ajuden a entendre l'èxit de la fundació, la seva consolidació i el fet que en el decurs dels primers segles de l'Era actual esdevingui la ciutat més important, en tots els aspectes, del nord-est de Catalunya. Entre aquestes raons cal no oblidar la proximitat del mar, per on arriben i surten objectes d'intercanvi de tota mena, un rerapaís agrícola excel·lent (Pla de Girona, ribera esquerra del Ter...), i una situació privilegiada, no gaire lluny dels passos del Pirineu, ni de les altres ciutats romanes del Maresme, del Vallès i del Barcelonès.

Aquest camí nord/sud és un vellíssim camí prehistòric, més o menys fressat, que aprofita a Catalunya la Depressió Pre-litoral, entre la Serralada Litoral i la Pre-litoral des dels passos naturals i còmodes del Pirineu Oriental fins al País Valencià, i que, paral·lel al mar, continuava cap al sud, cap a la Bètica. Aquesta serà en tot moment la gran via de comunicació de la part de llevant de la Península Ibèrica amb Europa, les Gàl·lies i Itàlia.

De la importància d'aquest camí per a tots els pobles que hi havia al seu entorn, com a lligam i vida de relació comercial i cultural, ens en dona fe Timeu, historiador grec que va viure entre els segles IV i III aC, força abans de l'arribada a *Hispania* dels romans, el qual ens informa que aquest camí s'anomenava *d'Heracles* perquè fou utilitzat —i, segons altres autors, obert— per l'heroi grec quan visità l'Occident del món conegut, per

complir el desè dels seus treballs. Sigui com sigui, la llegenda no fa altra cosa que evidenciar l'antiguitat del camí.

Timeu ens informa que en el seu temps la seguretat del camí *d'Heracles* era garantida pels pobles que habitaven al seu entorn, els quals s'encarregaven de protegir els vianants quan passaven pel seu territori respectiu i que tota falta o agressió comesa en un territori determinat obligava els seus habitants a pagar una multa molt

carregosa, car un camí insegur i perillós era un greu problema per a tots.

La via Heraclea seguia a Girona, aproximadament, el recorregut de la via Augusta posterior: passant el Ter pel gual del Pont Major i encaminant el camí cap a Sobreportes, carrer de la Força, arenals de l'Onyar i carrer de la Rutlla, en direcció a Palau-Sacosta; i aquest serà també el camí militar que farà servir l'exèrcit romà el 218 aC per anar d'*Emporion* a *Tarraco*, i després, el camí de penetració d'aquestes tropes en la seva lluita contra els cartaginesos. Sabem també, pel gran historiador grec Polibi, que vers el 150 aC aquesta via estava fixada i mesurada pels romans, que hi havien situat pedres mil·liars cada 8 estadis.

Relleu romà amb la representació d'un dels treballs d'Hèrcules. Fragment d'un sarcòfag de marbre procedent de la tomba de Pancracis, a la Via Llatina de Roma.

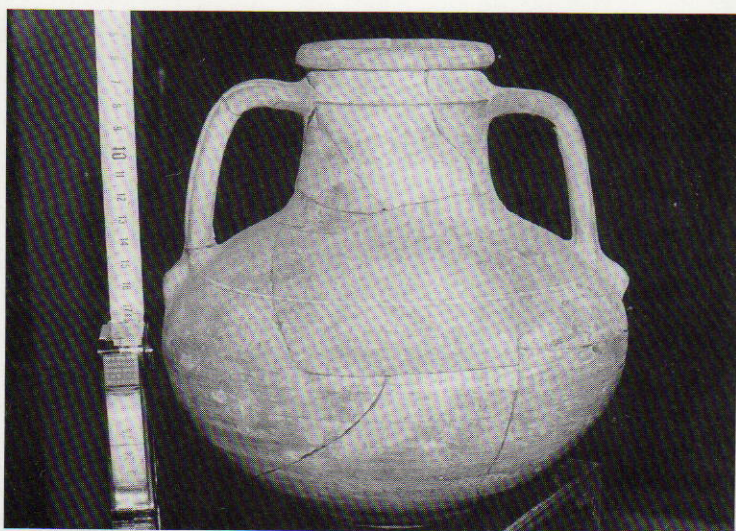
La fundació de la ciutat

HEM vist que la fundació de la ciutat té lloc en els primers anys del segle I aC, moment en què es dona un canvi significatiu en l'orientació de la romanització, amb una presència d'italics, amb l'aparició de ciutats de nova planta, de tipus regular, amb l'ampliació i millora dels camins i vies, amb les primeres *villae* agrícoles, etc. Ara, després de referir-nos molt ràpidament al material arqueològic que ens permet fixar cronològicament i amb força aproximació el moment fundacional de la ciutat, intentarem de manera hipotètica, ja que

no podem fer-ho d'altra manera, determinar en quin moment concret i per quines raons es fortifica aquest coll d'ampolla del camí nord/sud, que en permet el seu control sense massa dificultats.

En els nivells inferiors de Casa Pastors —un farcit uniforme, que lligava clarament amb la muralla de grans blocs irregulars de pedra calcària i que servia per aplanar les irregularitats del subsòl—, hi havia abundantment ceràmica campaniana B, campaniana A tardana, molt més rara, gobelets de parets fines, alguna llàntia baix-republicana, àmfores itàliques de vi, i abundant ceràmica indígena dels segles II/I aC, produïda molt probablement a Empúries o en el seu territori, com les ceràmiques emporitanes, les d'engalba blanca i les ibèriques pintades, juntament amb ceràmica grollera feta a mà o amb el torn, àmfora ibèrica de boca plana i unes quantes monedes, asos de bron-

Ceràmica d'engalba blanca. Gerra procedent del poblat ibèric del Castell de la Fosca (Palamós, Baix Empordà). Aquest tipus de ceràmica abunda en els nivells fundacionals de la ciutat.

Fibules de bronze trobades, també, a les excavacions de Casa Pastors

ze d'*Untikesken* (Empúries), divisors, i un as romà amb una proa de nau al revers, material tot ell que permet una datació dins del primer terç del segle I aC.

Amb aquesta cronologia concreta però gens precisa, que es mou entre trenta anys, aproximadament, i valorant com es mereix el fet que la ciutat fortificada s'alci precisament on és, hem esbossat una hipòtesi que explica aquest fet, si bé sense proves definitives.

Entre el 82 i el 72 aC tingué lloc a *Hispania* un seguit de confrontacions, que es coneixen amb el nom de guerres sertorianes entre el Senat, dominat per Sulla, i els *optimates*, l'aristocràcia. El nom ve de Sertori, home del partit dels *populares*, que, havent fugit d'Itàlia, aconseguí revoltar una bona part de la *Hispania* romana, i mercès

a una hàbil política, obtingué l'ajut d'una part important dels indígenes, cada cop més romanitzats. Durant aquestes guerres el Senat es veié obligat a enviar tropes i bons generals per esclafar Sertori, com Metel i Pompeu, que finalment aconseguiren imposar-se. Doncs bé, aquests exèrcits romans arribaven, del Llenguadoc, i del que s'anomena la Catalunya Nord, car el camí del mar no podia utilitzar-se perquè era dominat per pirates aliats de Sertori. Els exèrcits senatorials depenien del control i del domini de la via per rebre reforços i proveïments. El resultat de la guerra depenia d'aquest domini. És, doncs, durant aquests anys que pensem que Pompeu, molt probablement, decidí fundar una ciutat fortificada en aquest indret per assegurar-se el domini del camí d'aquí als Pirineus.

Gneu Pompeu Magne

Bust de Pompeu Magne, trobat a Roma i que cal datar a mitjan segle I aC.

Va néixer a Roma l'any 106 aC, en una significativa família nobiliària. Va combatre al costat del seu pare, Gneu Pompeu Estrabó, en la Guerra Social o dels Aliats (91-89 aC), on va mostrar-se com un excel·lent comandant. Fou encarregat per Sul·la de lluitar contra els partidaris de Mari a Sicília i a l'Àfrica, on els seus èxits van proporcionar-li el sobrenom de Magnus. Des del 77 fins al 72 aC lluità a Hispània contra Sertori, i precisament en els primers moments d'aquesta intervenció romangué per les nostres terres, i hi ha una hipòtesi que diu que es decidí aleshores la fundació de Gerunda. Hàbilment, Pompeu Magne féu una política comprensiva i d'amplitud de mires en relació amb els indígenes, cosa que li faria adquirir nombrosos i fidels adeptes. En retornar vencedor a Roma, alçà a Panissars uns trofeus monumentals que marcaven el límit de la província citerior i la narbonesa. Lluità contra Espàrtac i el 70 esdevingué cònsol sense haver seguit el cursus honorum establert per la llei, magistratura que féu servir per desmuntar, en part, l'obra de Sul·la. El 67 aC, investit de poders extraordinaris, lluità amb èxit contra la pirateria arreu de la mar Mediterrània i posà fi a aquesta plaga endèmica radicalment i amb gran intel·ligència, en destruir les bases pirates a terra i en establir les poblacions empobrides que eren el cultiu d'aquesta activitat, en llocs diversos i amb possibilitats de viure de l'agricultura i de la

Un altre retrat de Pompeu, un dels grans protagonistes de la història de Roma de la primera meitat del segle I aC, i que segons una hipòtesi de treball, podria estar relacionat amb la fundació de la ciutat.

ramaderia amb dignitat. Lluità després contra Mitrídates del Pontus i el vencé, i pacificà i consolidà el poder de Roma a Orient creant la nova província de Síria i convertint el territori dels jueus en un protectorat romà. El 60 aC constituí, amb Crassus i Juli Cèsar, un pacte secret, anomenat el Primer Triumvirat, per repartir-se àrees d'influència i poder i el consolidà amb el seu matrimoni amb Júlia, filla de Cèsar. Aquest pacte funcionà durant els primers anys, fins que, amb la mort de Júlia i de Crassus, Pompeu i Cèsar s'anaren distanciant. A partir d'aquest moment, el vencedor dels pirates cada cop més es convertí en defensor dels interessos senatorials, fins que fou nomenat cònsol únic, amb l'objectiu de pacificar la ciutat de Roma. L'any 49 aC, en negar-se Cèsar a llicenciar el seu exèrcit i en passar simbòlicament el riu Rubicó —que marcava la frontera entre Itàlia i la Gàl·lia Cisalpina—, esclatà la guerra civil. Pompeu amb els seus fidels fugí inexplicablement d'Itàlia cap a Grècia, on el seguí ben aviat Cèsar. Finalment toparen a Farsàlia, a la Tessàlia, l'agost de l'any 48 aC, i malgrat la superioritat numèrica dels pompeians, la victòria fou pels cesarians. Pompeu fugí i cercà protecció a Egipte, on fou occit pels lacais del faraó Ptolomeu XIV, que pensava aconseguir, d'aquesta manera, l'agraïment del vencedor de Farsàlia, el qual lamentà amb sinceritat la trista mort d'un dels romans més grans.

En terra dels indigets

UN dels pocs textos clàssics on s'esmenta Girona és de Claudi Ptolomeu, el savi alexandrí que visqué en el segle II dC i que escrigué en llengua grega. És ben curt, de fet, i solament hi ha la indicació de la ciutat entre les pertanyents a la tribu dels Ausetans, amb l'especificació, en graus, de la seva latitud i la longitud.

Aquesta breu menció del *Geographiké Hyphigesis* té interès en dos

aspectes: perquè ens transmet clarament el nom de la ciutat, *Gerounda/ Gerunda*, i perquè ens la situa en el territori assignat a l'antiga tribu ibèrica dels ausetans. És precisament aquest segon aspecte el que ha donat lloc a una divertida i llarga discussió entre els especialistes que continua sense solucionar-se de manera eficaç. En efecte, si acceptem al peu de la lletra les indicacions de Claudi Ptolomeu, hem d'imaginar que la ciutat de *Gerunda* fou bastida en el que hauria estat territori de la tribu dels ausetans. Això plantejava interessants problemes d'etnologia i de geografia an-

Termes romanes de Caldes de Malavella. Ydata Zerma / Aquae Calidae —molt probablement, Caldes de Malavella—, Girona i Vic van ser, segons Claudi Ptolomeu, ciutats del territori ausetà.

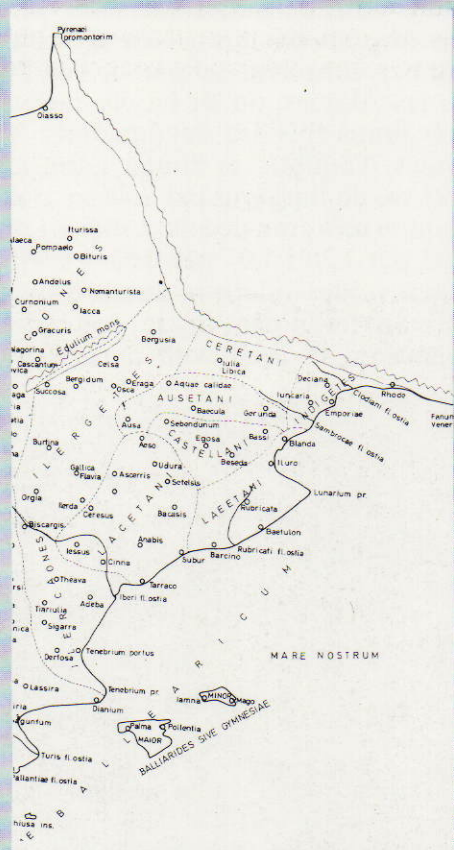

La citació de Ptolomeu

Claudi Ptolomeu esmenta Girona, entre les ciutats pertanyents a les tribus ausetanes, en el seu «Geographiké Hyphigesis», escrit en grec. El text de l'apartat dedicat als ausetans és com segueix:

§. 70. Ἐχόμενοι δ' αὐτῶν ἀπὸ δύσεως Αὐθη-
τᾶνοι, καὶ πόλεις·

Ἰδατα θερμά ..... ἰς γο' μβ ε
 Αἰσα ..... ἰς ε' μβ ε
 Βαικούλα ..... ἰς μβ δ
 Γερουνδα ..... ἰς εγιβ μβ γο'.

Fragment d'una restitució de l'atles de Cl. Ptolomeu on s'assenyalen les ciutats i els territoris indígenes de la part d'Hispania que correspon a l'actual Catalunya.

tiga, de solució complicada, sobretot si hom pensava que *Gerunda* era un *oppidum* pre-romà. Ara que sabem que la ciutat és una fundació de la Roma republicana, l'interès queda reduït a saber si el Gironès i part de la Selva —no oblidem que hom esmenta també *Ydata Zerma/Aquae Calidae*, que podria tractar-se amb moltes possibilitats de Caldes de Malavella— eren territoris de la tribu ausetana, la qual tenia el nucli central del territori nacional a Osona, a l'altra banda de la serralada Pre-litoral, ja en la Depressió Central i mirant més cap al sud i cap a l'oest que cap a llevant.

Geogràficament, les relacions directes entre la Plana de Vic i el Gironès i la Selva són ben difícils, quasi inexistent de manera directa fins i tot avui, que continua essent molt més còmode anar fins al Vallès i accedir a Osona pel Congost; i històricament només cal fer un repàs a les fonts antigues que fan referència a les tribus iberes de Catalunya per adonar-nos que els Ausetans, quan hi surten, són una tribu de la Catalunya Central, conflictiva en certs moments i que mira sempre cap a ponent i que es relaciona sempre amb altres tribus occidentals i pirinenques.

Històricament, geogràficament i arqueològicament, només cal veure la identitat de la cultura material dels ibers del Gironès i de la Selva amb els de l'Empordà: tot sembla indicar que *Gerunda* s'alçà no pas en terres dels ausetans, sinó dels indigets, i aquesta és la nostra opinió. ¿Cal, doncs, explicar el text de Ptolomeu com una arbitrietat o estem mancats d'informació i per tant plantejem malament el problema? No ho sabem, però de totes maneres, és una qüestió menor, de relativa importància.

La Girona més antiga

EL que sabem sobre la ciutat d'època baix-republicana, la fundacional, és ben poca cosa, de fet quasi res. No hi ha cap text antic que s'hi refereixi, cap inscripció, solament algunes evidències arqueològiques molt escadusseres que repassarem tot seguit, i és per aquest camí que hi ha alguna possibilitat d'ampliar els nostres coneixements sobre la primera Girona, tot i les dificultats que això comporta.

En primer lloc, i com a restes més monumentals i definides, que corres-

ponen, amb tota seguretat, a la fundació del primer terç del segle I aC, hem de fer esment de les muralles mal anomenades «ciclòpies», que delimiten amb força aproximació el perímetre de la ciutat. Val la pena aturar-s'hi, i a més d'assenyalar les característiques tècniques del parament i els seus paral·lels, serà bo també seguir-ne el recorregut i fixar el perímetre que delimita.

Es tracta d'un parament de tipus poligonal a base de blocs irregulars, poligonals, de mides variables però sovint considerables —en el sector tan ben conservat del pati de l'edifici de les Àligues, on hi ha els carreus més grans fins ara documentats, les mides d'aquests se situen entre els 2,97 m. de llargària per 1,44 m. d'alçada, el més gran de tots; 1,70 per 1,30; 1,63 per 1,20 i 1,07 per 0,63, i sovint tenen mides inferiors als 0,50 m.— formant hàbilment filades rectes que segueixen la inclinació natural del

Al pati de les Àligues, l'antiga universitat de Girona, s'hi conserva un dels trams més complets i visibles de la base de la primera muralla de la ciutat.

subsòl, amb els forats que queden entre bloc i bloc omplerts amb pedretes o fragments de terrissa. La pedra és sempre la de base de la ciutat, la calcària nummulítica o «pedra de Girona».

Serra-Ràfols, primer, i altres investigadors després, han posat en evidència que la muralla primitiva es troba fent de fonament de les fortificacions baix-imperials, al llarg de tot el circuit murat. Això permet deduir que els perímetres de la ciutat baix-republicana i baix-imperial eren pràcticament idèntics. També és quasi segur que no tenia torres de defensa, tal com passa a la ciutat romana d'Empúries, en les muralles republicanes, que són si fa no fa de la mateixa època i tipològicament semblants, com ho són també la muralla sud de la Neàpolis d'Empúries, ben datada

ara en la primera meitat del segle II aC, el sòcol de les muralles de Tarragona, del final del segle III i del segle II aC, i les muralles de *Baetulo* (Badalona), del primer terç del segle I aC, aproximadament. Que sapiguem, la ciutat tenia dues portes, una al nord (Sobreportes) i l'altra al sud (antiga placeta del Correu Vell, d'on arranca el carrer de la Força) i probablement una poterna que comunicava el *kardo maximus* de la ciutat, el carrer de la Força, bàsicament, amb els arenals del riu, a l'actual carrer de Ballesteries, aproximadament a l'altura de la casa que duu el nº 44.

Aquest *kardo maximus*, el carrer nord/sud de la ciutat romana, és l'altra cosa segura que coneixem de la ciutat republicana, puix que ha quedat fossilitzat i, de fet, continua existint a l'actual carrer de la Força.

L'actual carrer de la Força correspon al *Kardo Maximus* —carrer principal en direcció nord/sud— de la Girona romana, pel qual la Via Augusta travessava la ciutat.

Els primers habitants

ELS buits immensos que tenim sobre la Girona baix-republicana no són únicament de tipus urbanístic, sinó que arriben a tots els aspectes de la vida, des de l'estatut municipal, —si és que en tingué algun d'específic—, al govern interior, a la població —qui eren, d'on venien, etc.— i a les relacions amb el territori.

Moltes d'aquestes qüestions insinuades no poden tenir una solució arqueològica directa i només és possible arribar a esbrinar-ho a través de les fonts antigues, i no és pas el cas de la nostra ciutat, car és molt improbable la descoberta de textos antics que precisament facin referència a la ciutat republicana, o la d'inscripcions antigues; és possible però gens segura.

L'estatut de la ciutat en època republicana planteja massa problemes, i ara per ara és insoluble, i també és difícil intentar copsar com eren els primers habitants. En aquest aspecte pot intentar-se, sempre de manera hipotètica, sense proves definitives a la mà, a partir del mateix fet fundacional i de l'exemple d'altres ciutats cronològicament i geogràficament pròximes, més ben estudiades i amb més documentació, com pot ser el cas de la ciutat romana d'Empúries, i d'alguna dada proporcionada per l'arqueologia.

La mateixa dinàmica fundacional i la causa principal que l'originà

En les excavacions efectuades el 1986 a la plaça situada davant de les escales de l'església de Sant Feliu, hom va trobar-hi una tomba d'inhumació que caldria datar a l'època d'August (31 aC - 14 dC) i que és la més antiga, ara per ara, de les trobades a Girona.

ens obliguen a imaginar la presència de tropes, no gaire nombroses, que devien tenir com a tasca principal el control del camí nord/sud i la vigilància del territori, tropes romanes i aliades, però en les quals és molt possible el predomini dels itàlics. És probable que aquesta petita força armada hi fos present fins a les grans reformes de l'època d'August. Cal imaginar també la presència d'un cert nombre d'itàlics, alguns amb la ciutadania romana plena, amb parcel·les al territori que conreaven en molts casos a través de *villae*, com pot ser el cas de la del Pla de l'Horta, a Sarrià de Dalt, a poc més de 3 km. de *Gerunda*, amb les estructures i els nivells fundacionals del primer terç del segle I aC; i finalment, un grup d'indígenes,

els quals, en contacte íntim amb els itàlics, devien accelerar la seva romanització. És interessant assenyalar que hi ha una certa quantitat de grafits i curtes inscripcions en ibèric, sobre alguns fragments de ceràmica dels estrats fundacionals de la ciutat.

Gerunda de seguida funcionà com a mercat del territori circumdant i fou a través d'ella que arribaren, molt probablement pel port d'*Emporion*, els productes del gran comerç transmediterrani, bàsicament el vi del Laci i de la Campània, ben documentat arqueològicament, ceràmiques d'importació i altres objectes. A través d'ella sortirà l'excedent produït pel territori, una part important probablement per mar, des de la base d'Empúries.

Grafit ibèric sobre vasos de ceràmica campaniana B, recuperada en els nivells inferiors de Casa Pastors i que són un testimoni de la utilització de mà d'obra indígena en la fundació de la ciutat. Una part de la població inicial també degueren ser ibèrics.

La citació de Plini el Vell

No sabem res del que passà a Gerunda durant les guerres civils que enfrontaren cesarians i pompeians, ni dels anys immediatament posteriors. Cal suposar que la ciutat es va anar consolidant aprofitant la seva privilegiada situació sobre una via cada cop més important i enmig d'un territori ben regat i ric.

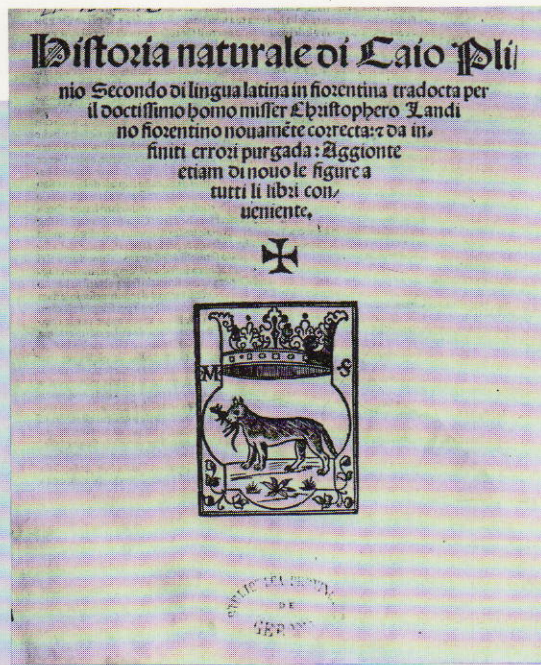
De bell nou comencem a tenir dades concretes a partir dels primers anys del principat d'August (31 aC - 14 dC), moment en què es va dibuixant la fesomia de la ciutat de l'Alt Imperi. El document més interessant d'aquest moment i un dels més valuosos de la història antiga d'aquesta ciutat, ens el proporciona una brevíssima referència que aplegà Plini el Vell en la seva enciclopèdica i monumental obra titulada Naturalis Historia. En transcrivim tot seguit el text original, i la traducció, i després passarem a analitzar-lo per adonar-nos de tota la seva importància:

C. PLINIUS SECUNDUS, Naturalis Historia, III, 23: Nunc per singulas conuentus reddentur insignia praeter supra dicta. Tarracone disceptant populi XLII, quorum celeberrimi ciuium romanorum Dertosani, Bisgargitani, latinorum Ausetani, Ceretani qui Iuliani cognominantur, et qui Augustani, Edetani, Gerundenses, Iessonienses, Teari qui Iulienses, stipendiariorum Aquicaldenses, Aeronenses, Baeculonenses.

(Ara, conuent per conuent, s'exposaran les coses significatives llevat de les dites anteriorment. Quaranta-dos pobles pledegen a Tarragona, els més cèlebres dels quals són els Dertosans, Bisgargitans, de dret romà, els Ausetans, Ceretans, que són anomenats Julians i Augustans, els Edetans, Gerundenses, Iessonienses, Tearis, que són anomenats Julians, de dret llatí, i Aquicaldenses, Aeronenses i Baeculonenses, estipendiariis.)

Plini el Vell morí el 79 dC, a les platges de Pompeia, durant l'erupció del Vesuvi, a la qual assistí atret per la seva curiositat, que no tenia límits. Va escriure, per tant, durant el segle I dC i probablement durant el segon terç, però els experts han arribat a provar de manera força clara que per redactar el llibre III de la seva obra, dedicat en bona part a Hispania, féu servir com a documentació, entre altres coses, l'Orbis Pictus, un mapa de l'Imperi en temps d'August fet pintar per Agrippa a les parets de la casa de la seva filla Vipsania Polla i la Chorographia, un text explicatiu d'aquest mapa, és a dir, que la informació aplegada és de l'època d'August, anterior al canvi d'Era, car Agrippa morí el 12 aC i correspon molt probablement a les reformes que l'emperador duqué a terme durant les seves llargues estades a Tarraco el 26/25 aC i el 15 aC, moment en

Portada d'una traducció a l'italià de la *Naturalis Historia* de l'autor romà Plini el Vell, obra en què s'esmenten els «gerundenses». Es tracta d'una edició impresa a Venècia el 1516 per Marchio Sessa i Piero de Ravani Bersano i conservada a la biblioteca de la Casa de Cultura de Girona. La traducció és signada per Christoforo Landino.

què degué completar-se la reorganització de les províncies hispanes. És en aquests moments que als gerundenses els devia ser atorgat el *ius latii*, el dret llatí.

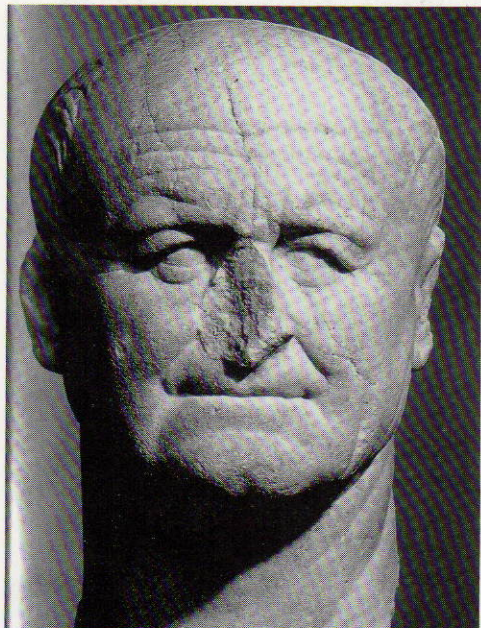
Textos com aquest de Plini el Vell són fonamentals per a intentar reconstruir la història de l'antiguitat.

Són textos d'autors antics, bàsicament de llengua grega i romana, que s'han salvat de la destrucció i de l'oblit, en haver estat copiats repetidament al llarg de l'Edat Mitjana. El problema del suport, pergami o papyrus, i les dificultats d'àmplies edicions, amb el cost elevadíssim dels llibres, en haver-se de copiar a mà cada nou volum, juntament amb la destrucció d'algunes grans biblioteques, com és el cas de la més important de totes, la d'Alexandria d'Egipte, explica que el saber de l'antiguitat greco-romana hagi arribat molt mancat, amb amplíssimes llacunes. A tots aquests fets hi hem d'afegir la mateixa mecànica dels centres medievals dedicats a la còpia de volums, monestirs i centres catedralicis, on sovint es copiaven els mateixos autors i llibres concrets d'aquests autors, deixant-ne de banda, per raons ben diverses, d'altres que, en no ser reproduïts, acabaren per perdre's.

D'aquest conjunt important d'escrits d'autors antics que han arribat fins a nosaltres ben poca cosa és el que fa referència a Gerunda o als Gerundenses; de fet, com veurem, es tracta només d'unes quantes referències, sovint circumstancials, que tanmateix ens forneixen una informació de primera mà que ens ajuda a conèixer alguns dels fets concrets que, difícilment, hauríem arribat a saber per algun dels altres camins. La que acabem d'esmentar de Plini el Vell és una d'elles.

L'estatus de la ciutat

EN el món romà alt-imperial hi ha una clara jerarquització segons l'estatus de cada ciutat. El graó més alt és el de colònia romana i les ciutats que el tenen són teòricament petites parts de Roma, on els habitants, amb la ciutadania romana plena, s'organitzen segons el model de la capital, amb un senat municipal, unes magistratures i un cos cívic, el *populus*, que elegeix en les votacions anuals aquests càrrecs. Immediatament per sota, a un nivell quasi idèntic i amb variacions que sembla que tenen a veure més amb qüestions simbòliques i de

prestigi, cal situar els municipis de dret romà, que s'organitzen de la mateixa manera que les colònies romanes.

El segon graó l'ocupen les colònies i els municipis de dret llatí, una situació intermèdia entre les ciutats romanes de ple dret i les peregrines. Tot seguit veurem quines eren les seves característiques principals.

El tercer graó correspon a les ciutats peregrines, ciutats d'estatus ben diversos, sempre ciutats preexistents a la conquesta romana, que tenien la seva pròpia autonomia i el seu propi govern i podien dividir-se principalment en *foederatae*, ciutats aliades amb pactes signats amb Roma, i per tant amb una situació privilegiada, i ciutats *stipendiariae*, les quals estaven sotmeses al pagament d'un estipendi o tribut a Roma.

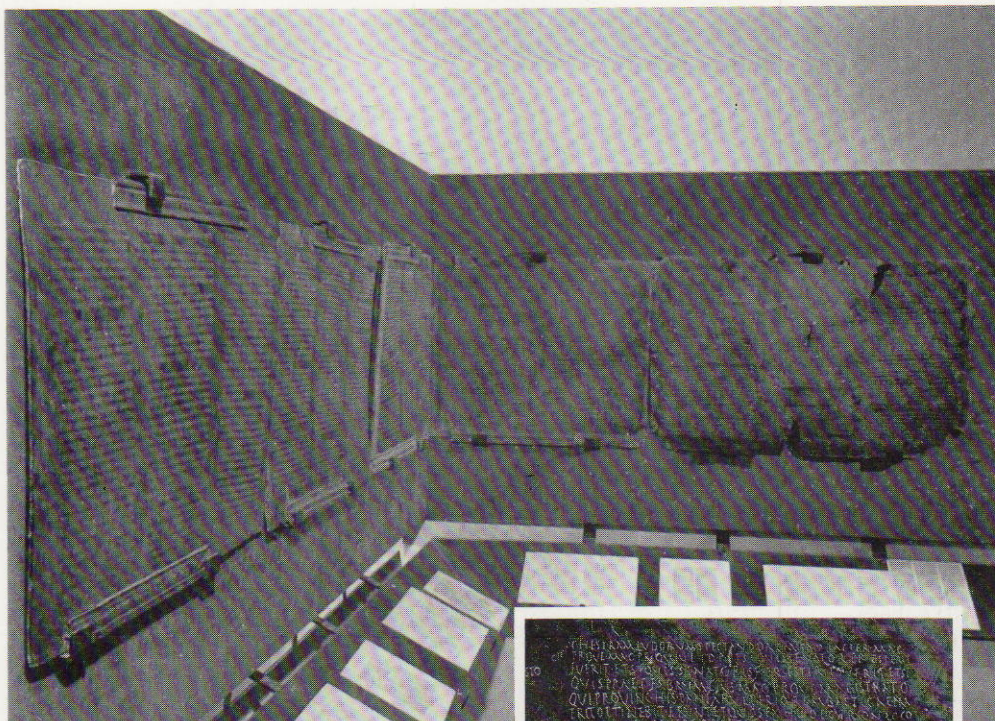
La concessió del dret llatí (*ius latii*) als *gerundenses*, molt possiblement en els primers anys del principat d'August, si no abans, comporta l'obtenció d'un estatus molt avantatjós per part de la ciutat, en una situació intermèdia entre les ciutats de ple dret i les estipendiàries, però ja clarament dins de l'orientació jurídica romana.

Aquest *ius latii* ve a ser, de manera fictícia, el dret que Roma concedí a algunes ciutats llatines després de la dissolució de la Lliga del Laci, el 338 aC; els seus habitants tenien uns drets reconeguts idèntics als dels ciutadans romans, però els en mancaven d'altres.

De fet, durant l'Alt Imperi, els posseïdors del dret llatí estaven un graó per sota dels ciutadans romans

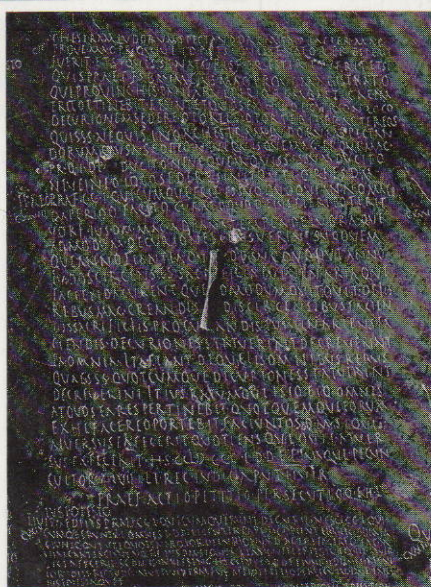
Bust de l'emperador Vespasià, en marbre, descobert a Roma i conservat al museu d'escultura Carlsberg, de Copenhaguen. Concedí l'any 79 dC el ius latii a tots els homes lliures de la Península Ibèrica.

Taules de bronze procedents d'Osuna, província de Sevilla, i conservades al Museu Arqueològic de Madrid, en les quals es registrava la lex Coloniae Genitivae Iuliae sive Ursonensis.. És un dels millors exemples de llei municipal que ha arribat a les nostres mans.

de ple dret, però no els era difícil accedir a la ciutadania plena. Així, quedava perfectament establert que tot aquell que hagués acomplert durant un any una qualsevol de les magistratures municipals, en acabar era premiat, ell i la seva família, amb la ciutadania romana. Era una manera intel·ligent d'afavorir l'interès per participar en les tasques del govern municipal, enormement oneroses, i per anar integrant, a poc a poc, les classes socials més riques i influents de cada una d'aquestes ciutats.

L'any 79 dC, amb la concessió dels *ius latii* a tots els homes lliures de la Península Ibèrica per part de Vespasià, tot el territori quedà dividit en colònies i municipis de dret romà i municipis de dret llatí.

«Civitas», «urbs» i «ager»

PENSEM que pot ser útil, per entendre millor què representava una ciutat qualsevol, i en aquest cas *Gerunda*, dins de l'Imperi Roma, donar tot un seguit d'indicacions sobre allò que era i representava una ciutat i sobre el paper que ocupava en l'administració de l'imperi.

L'imperi romà estigué dividit en un seguit de províncies, les quals, durant l'època republicana, havien estat governades per un pretor o un promagistrat superior (procònsol o propretor), per regla general durant un any. A partir del principat d'August, les províncies es dividiren en imperials i senatorials, segons que fossin administrades directament per l'emperador o pel senat. *Gerunda* se situa dins de la *Provincia Hispania Citerior*, que d'ençà del 27 aC té la capital a *Tarraco*. Aquesta província, la més gran de tot l'imperi, és condició imperial i al seu davant l'emperador hi situa un *legatus Augusti pro praetore*, nomenat directament i per un període de temps indefinit, entre algun ex-magistrat de prestigi el qual governa recolzant-se en una àmplia burocràcia i en l'exèrcit, preocupant-se principalment de l'ordre públic,

A partir del principat d'August, les províncies es dividiren en imperials i senatorials. Estàtua de marbre d'August dipositada al Museu del Vaticà, anomenada de Prima Porta.

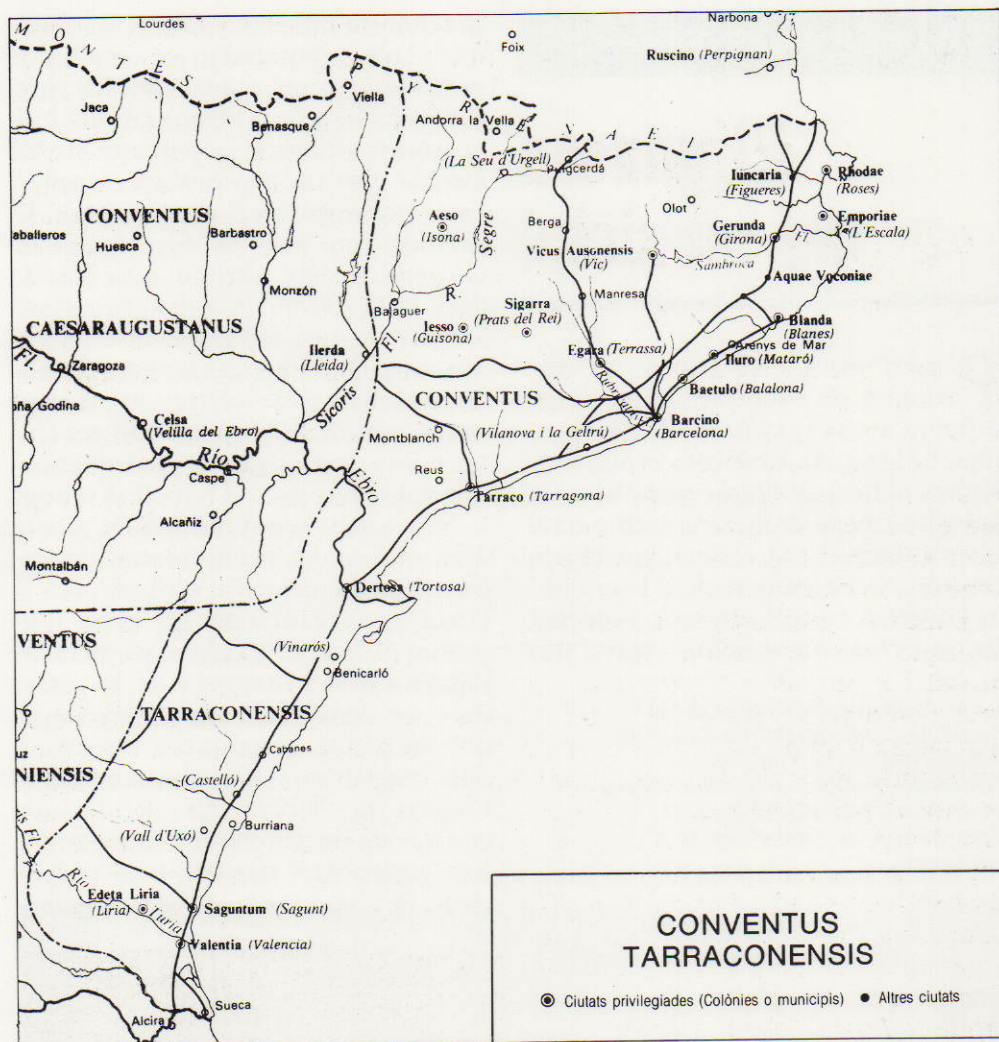
del cobrament dels tributs, de l'administració dels béns de la província, de les obres públiques, de vigilar les ciutats i d'administrar justícia.

Entre la província i les ciutats, a Hispània hi ha els *conventus*, regions concretes amb una capital, on s'apleguen els habitants de les ciutats del *conventus* per pledejar. N'hi ha 7 a la *Citerior*, i *Gerunda* pertany al *conventus tarraconensis*, que ocupà tot el nord-est peninsular, englobant-hi quasi tot Catalunya.

Per sota dels *conventus*, hi ha les ciutats, que en època d'August poden ser colònies o municipis de dret romà, municipis de dret llatí i ciutats peregrines.

La ciutat, cal entendre-la tal com ho feien els antics: *civitas*, la ciutat, era una idea abstracta que comprenia dos aspectes ben concrets i que per a nosaltres, avui, són antagònics, però que per a ells eren indivisibles, formant un conjunt indissoluble: l'*urbs*, la ciutat pròpiament dita, fixada sovint per unes muralles perimetrals, que solien coincidir amb el *pomerium* o àrea sagrada de la ciutat, on no és

permès d'enterrar-hi els morts, l'espai protegit pels déus; i l'ager o territorium, és a dir, el rerapaís circumdant, que de fet alimenta l'urbs i és on hi ha les villae, les cases de pagès, els conreus, les pastures, les pedreres, les mines, etc.

L'urbs és el centre consumidor, el mercat on arriben i s'intercanvien productes de tota mena, on hi ha els temples de la ciutat, on tenen lloc les votacions, les festes i els espectacles, i on viuen els propietaris rurals, els

A Hispania, una divisió territorial intermèdia entre la ciutat i la província era el conventus. Gerunda pertanyia al conventus tarraconensis, un dels set que conformaven la província Hispania Citerior, amb seu central a Tarraco, alhora capital provincial.

menestrals, els artesans i els negociants. No fou fins al mig Imperi (segle II/III dC) que començaren a dissociar-se clarament l'urbs i l'ager, fins que civitas i urbs arribaren a ser sinònims.

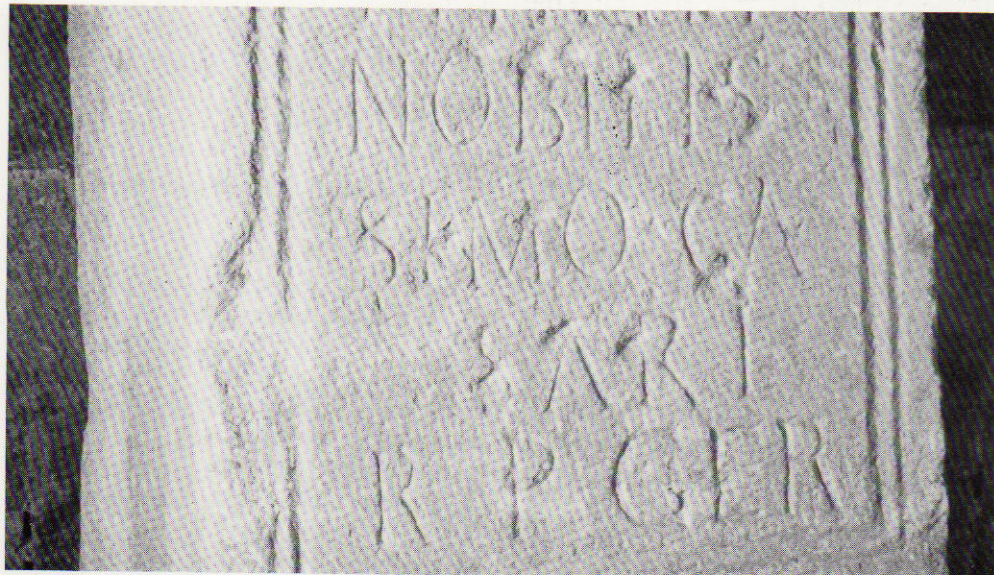
El govern del municipi

POLÍTICAMENT, les ciutats de dret romà o de dret llatí, quasi sense diferències, s'organitzaven com la capital de l'imperi. En efecte, el Senat de Roma, el més alt òrgan consultiu, era substituït per l'*Ordo decurionum* o senat municipal, que esdevingué la força política més poderosa de la ciutat, i la governà en tots els seus aspectes. Aquest *Ordo decurionum* estava for-

La fórmula R P GER, és a dir el comú, la municipalitat de Gerunda, clou la inscripció d'un dels pedestals d'estàtua trobats a Girona i que es conserva al Museu Arqueològic de Sant Pere de Galligants.

mat per un nombre variable de ciutadans rics i de prestigi; de fet s'ha de considerar com una assemblea aristocràtica que es nodria amb els magistrats municipals que hi entraven a formar part un cop havien complert l'any prescriptiu en el seu càrrec. El privilegi era vitalici. En el cas de *Gerunda*, i dels altres municipis de dret llatí, l'*Ordo decurionum* estava format per posseïdors de la ciutadania romana plena, car no hem d'oblidar que el fet d'exercir durant el temps establert una de les magistratures ciutadanes comportava, automàticament, la concessió d'aquell privilegi.

En aquest senat municipal raïa la màxima autoritat ciutadana: concedia honors, enviava ambaixades a l'exterior, organitzava els actes religiosos, ordenava el calendari, s'encarregava del cobrament i de la gestió dels impostos locals, triava els patrons del municipi, fiscalitzava l'actuació dels magistrats i era en darrer terme l'òrgan que jutjava les apel·lacions contra les decisions dels magistrats. Era convocat i presidit pels magis-

Fragment d'una estàtua d'un personatge togat, trobat en refer els fonaments d'una casa del carrer de la Força, a poca distància del portal sud de la ciutat. Possiblement era dedicada a un important personatge públic. Es conserva exposada al Museu Arqueològic de Girona.

trats superiors del municipi i la reunió tenia lloc a la Cúria, un edifici del fòrum que servia exclusivament com a lloc de reunió de l'*Ordo decurionum*, o en el temple. Les decisions les havia de prendre amb *quorum* i se'n feia una acta que era arxivada convenientment.

Ens trobem, doncs, davant d'una assemblea molt restrictiva, representació de l'aristocràcia ciutadana, que posseïa quasi tot el poder urbà, però que a canvi d'això carregava sobre les seves espatlles amb la major part de la despesa pública, subvencionant els jocs i les festes, l'embelliment urbà, la construcció d'edificis públics o d'ús comú, el repartiment de diners i de menjar, etc.

Davant el Senat municipal hi de-

via haver el *populus*, que no estava format per tots els habitants, sinó només pels que posseïen el ple dret municipal, els quals votaven els càrrecs, un cop a l'any, en els comicis, presidits pels magistrats superiors. El cos cívic, el *populus*, estava dividit en grups (cúries, segons la *lex Malacitana* (de Màlaga) de l'època flàvia) i les votacions es feien dins aquests grups. Ben entrat l'imperi, aquests comicis anaren perdent importància.

A *Gerunda*, encara no s'ha trobat cap dada epigràfica que ens permeti comprovar l'actuació de l'*ordo decurionum*, l'existència del qual no pot posar-se en dubte i s'ha de suposar per la condició de municipi i per l'existència, ben documentada, d'unes magistratures concretes.

Una carrera política municipal

EL control de la política ciutadana estava, com s'ha vist, en mans del senat municipal i d'uns magistrats elegits cada any que eren els executors de la política fixada i al capdavant els que governaven la ciutat durant un període de temps molt concret. Eren elegits en els comicis, pels ciutadans de ple dret, i en acabar el seu mandat, entraven a formar part de l'*Ordo decurionum*. Al capdavant, doncs, el *populus* era el que votava els components del senat ciutadà, el qual, però, governava segons els seus interessos, que sovint eren contraris als de la majoria de la ciutadania.

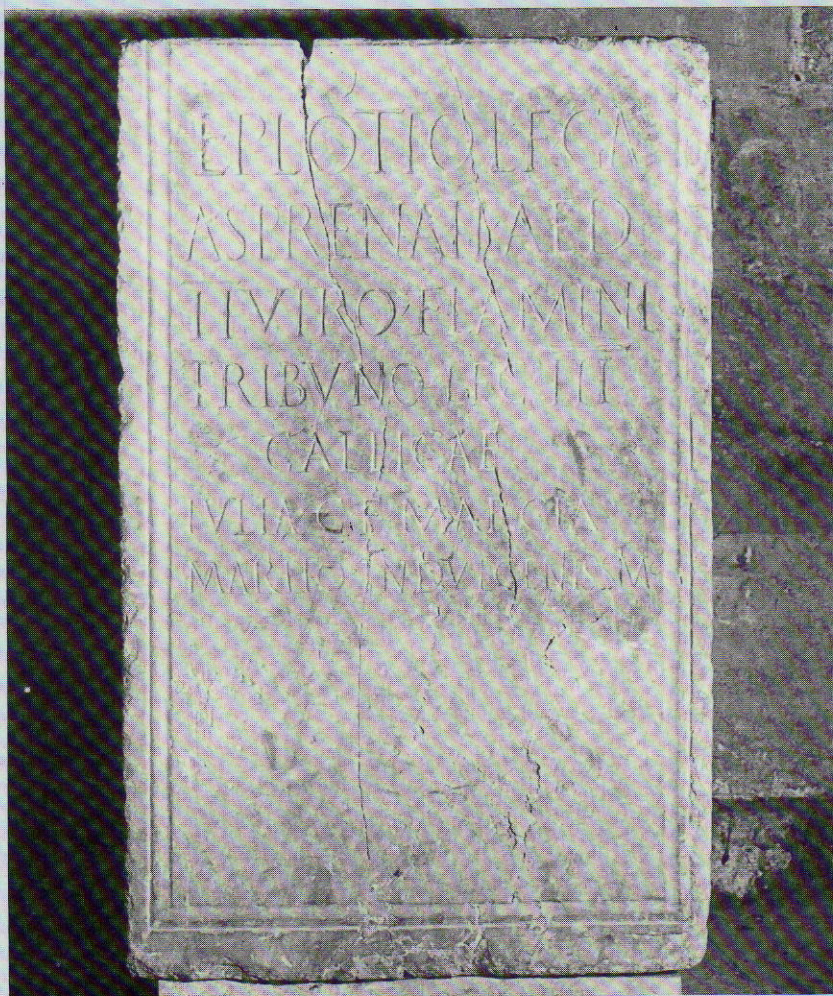
Gràcies a un basament d'estàtua, de marbre —que procedeix de la capella de Santa Elena, entre la Catedral i el palau episcopal, on féu durant molts anys de peu de l'altar i que ara hom pot veure a l'interior del claustre romànic de la Seu, en el costat de migdia, i que ben probablement procedeix dels encontorns del gran edifici religiós—, coneixem el *cursus honorum* municipal sencer d'un ciutadà anomenat Lucius Plotius Asprenas, que fou edil i duovir, les dues magistratures electives de la ciutat, i finalment, flamen, sacerdot del culte imperial —càrrec simbòlic però que cloïa brillantment una carrera polí-

tica—, i també fou tribú militar de la Legió III Gàl·lica, la qual durant l'Alt Imperi, moment en què es data aquesta inscripció, estigué acantonada al *Limes* oriental, preferentment a Síria i a Fenícia.

Els *aediles* (edils), eren la magistratura inferior, formada per un col·legi de dos individus que, com els edils de Roma, havien d'encarregar-se de les obres públiques, dels edificis urbans, de la neteja, de les vies i carrers, de la portada de l'aigua i dels jocs que, sovint, havien de pagar de la seva butxaca. També s'encarregaven del proveïment de la ciutat i dels mercats.

Sovint, després d'haver estat un bon edil, hom podia aspirar a esdevenir *duumvir*, la magistratura superior, amb poders jurisdiccionals i potestat suprema de la ciutat. Eren també un col·legi de dos, els *duoviri*, amb dret de *intercessio*, dret de veto, d'un sobre les decisions de l'altre, que convocaven i presidien les eleccions, les reunions de l'*Ordo decurionum*, els nomenaments i proclamacions dels magistrats, les funcions religioses, que administraven el patrimoni ciutadà i, en cas de perill, encapçalaven la defensa urbana. A *Gerunda*, un *cursus* complet, una gran carrera política, finalitzava amb un càrrec simbòlic i religiós, un flaminat dedicat al culte de l'emperador, segons ens diu la inscripció de L. Plotius Asprenas.

En altres ciutats, tal com evidencien les troballes epigràfiques, per sobre del duumvirat i abans del flaminat, hi podia haver una altra magistratura com passa a *Emporiae*, municipi de dret romà, on el *cursus honorum* s'acomplia amb la *qüestura*, càrrec que durant un temps tingué com a funció principal el control de la seca monetària de la ciutat.

Lucius Plotius Asprenas

La inscripció que figura en un basament d'estàtua trobat a Girona sobre un ciutadà que detingué les dues magistratures electives i que fou sacerdot del culte imperial és la següent:

*L. Plotio L.F. Gal / Asprenati
Aed. / II Viro Flamini / Tribuno*

*Leg. III / Gallicae / Iulia C.F.
Marcia / Marito Indulgentissimo.*

La traducció podria ser:

*«Júlia Màrcia, filla de Caius, al
seu marit indulgentíssim, Lucius
Plotius Asprenas, fill de Lucius, de
la tribu Galèria (que fou) Edil,
Duovir, Flamen i tribú de la legió
III Gàl·lica».*

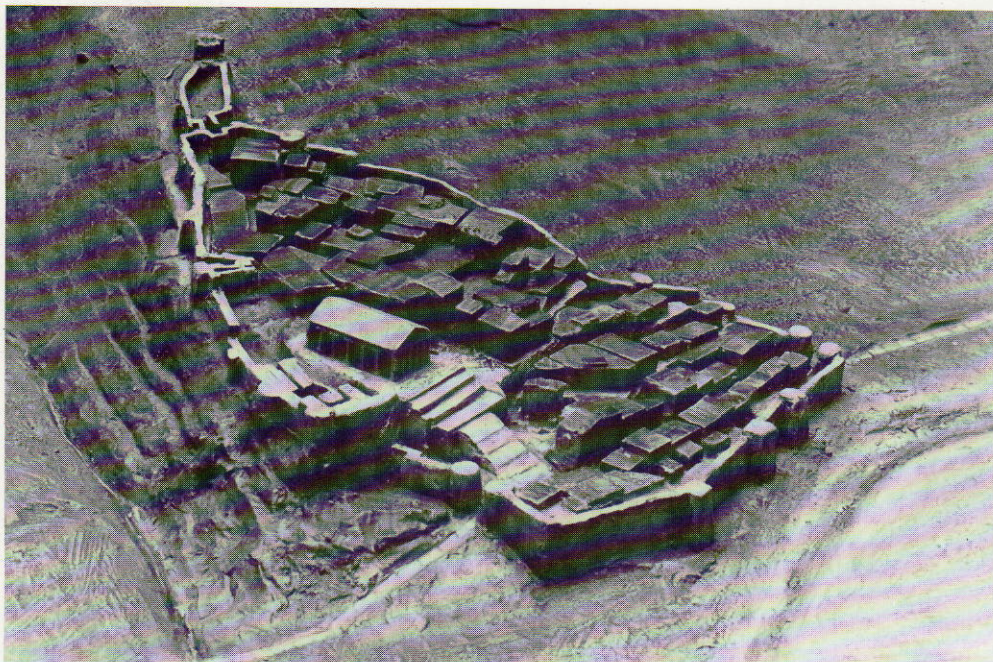
El fòrum

DE tot el que ara sabem sobre *Gerunda*, ben poc correspon a la ciutat de l'Alt-Imperi quant a distribució urbana, situació dels edificis, localització del fòrum i dels temples o canvis significatius en relació amb el nucli fundacional. De fet, la major part dels pocs indicis que posseïm ens inclinen a pensar que el perímetre murat continuà essent el mateix, sense cap mena de reforma, que d'altra banda fóren inútils en un període llarguíssim de pau profitosa que de fet va des de les guerres civils del principi del segle I aC fins a la segona meitat del segle III dC. Podria pensar-se, però no ho podem provar amb

seguretat, que les muralles van ser desmuntades en alguns punts concrets per facilitar la relació amb l'*ager* (el territori) i amb la probable aparició de petits nuclis d'habitació situats fora del recinte emmurallat. Caldrà que les futures campanyes d'excavació ho confirmin o ho rebutgin definitivament.

La ciutat degué tenir un fòrum —centre de la vida política i religiosa de la ciutat—, però no sabem amb certesa on pogué estar situat. S'ha pensat, sovint, que caldria cercar-lo en la segona plataforma urbana, la que a priori oferia millors condicions, on s'alça avui la catedral i on hi ha la plaça dels Apòstols. Només

Maqueta que mostra una representació ideal del que podria haver estat la ciutat romana de Girona. Va ser feta amb motiu del 150è aniversari dels setges de Girona per l'exèrcit napoleònic i es conserva al Museu d'Història de la Ciutat.

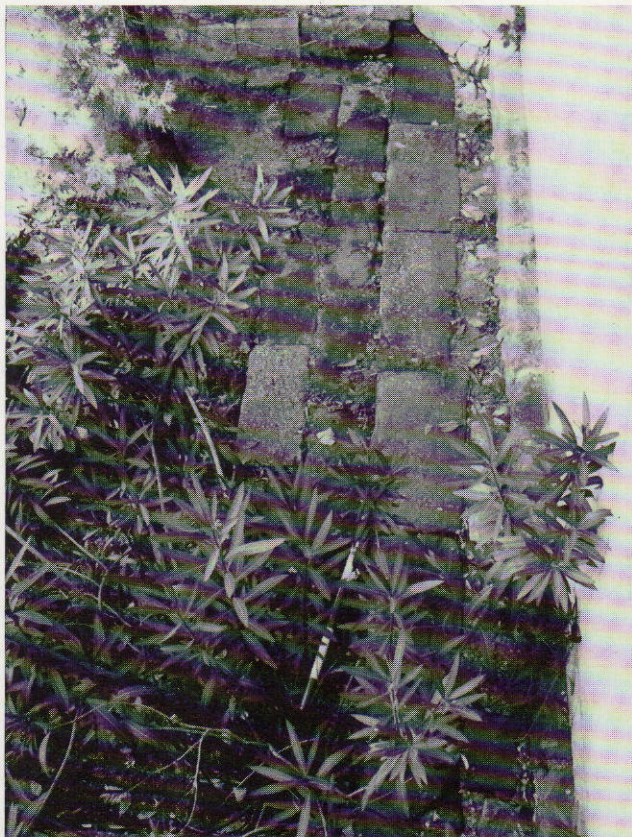
Els tres esglaons de la foto inferior, que són visibles en l'angle nord-est de la plaça dels Apòstols, servint de fonamentació al palau episcopal i a la Seu, són probablement restes d'una construcció romana.

indicis circumstancials gens definitius abonen aquesta hipòtesi: la continuïtat en la ubicació dels grans conjunts sagrats —temple, basilica cristiana, catedral; la troballa pels encontorns d'un basament d'estàtua amb una inscripció commemorativa; les restes sota la Seu i el palau episcopal d'una estructura monumental, molt probablement romana; la situació excepcional amb vista a una localització escenogràfica del centre cívic i religiós; etc. Caldrà provar aquests indicis, si és possible, amb noves excavacions.

Tampoc sabem res de la composició del conjunt dels ciutadans, però, tal com succeïa en altres ciutats de l'època, cal suposar que a part dels homes lliures, ciutadans de ple dret, i els *incolae*, amb els drets ben disminuïts i que normalment eren descendents dels antics indígenes del territori, hi havia lliberts i els esclaus, sobretot d'ús domèstic, que no podem saber de cap manera quants eren, d'on procedien i a què es dedicaven.

A través de les restes arqueològiques es fa evident que la ciutat intensificà el seu paper de mercat comarcal i centre des d'on es distribuïen pel territori els productes arribats d'arreu, normalment pel camí més planer, pel mar. A partir de l'època flàvia, i potser una mica abans i tot, ja no fou només a través del port de *Gerunda*, *Emporiae*, sinó de qualsevol dels petits ports i punts d'embarcament que hi ha a la costa des del Montgrí a Sant Feliu de Guíxols.

Els productes que en aquest període arriben a *Gerunda* són, a diferència de l'època baix-republicana, molt més diversificats; ara arriba oli bètic i africà, i salaons sud-hispàniques, vi de la Tarraconense i ceràmiques del sud de la Gàl·lia o del Nord d'Àfrica, juntament amb objectes més valuosos procedents de l'Orient de la Mediterrània.

Dos gironins del s. I

Caius Marius Verus

La integració de la ciutat en la província, que cal suposar de manera teòrica, queda ben palesa a través d'una inscripció monumental trobada a Tarragona i actualment perduda, la qual, a més de testimoniar la participació dels gerundenses en el govern de la província, ens permet recuperar un dels pocs personatges individualitzats de la història inicial d'aquesta ciutat. Donem un cop d'ull a la làpida i analitzem-ne el seu significat:

C(aio) Mario C(ai) / fil(io) Pal(atina tribu) Vero / Gerundens(i), / Omnib(us) honor(ibus) / in re p(ublica) sua funct(o), / p(rovincia) H(ispania) c(iteior).

La traducció podria ser:

«La província Hispania citerior, a Caius Marius Verus, fill de Caius, inscrit en la tribu Palatina, gironí, investit amb tots els honors en la seva ciutat, flamen de la província Hispania citerior».

Així sabem de l'existència d'aquest important personatge, Caius Marius Verus, gironí, que obtingué totes les magistratures i càrrecs en la seva ciutat i que després esdevingué a Tarraco flamen de la província hispànica citerior, una dignitat molt alta, si bé força simbòlica.

En efecte, des del 15 dC, com a mínim, després de la construcció del temple d'August, Tarraco, capital de la Citerior, fou la seu del concilium provinciae, el consell provincial, format pels representants dels diversos municipis. Al capdavant s'hi situava el Flamen de la província Hispania citerior, que era votat cada any pel concilium provinciae.

La principal tasca d'aquest consell provincial era la de fomentar el culte imperial, que era atès de manera oficial al fòrum provincial situat en la part alta de Tarragona pel flamen i els seus ajudants. En un principi aquest concilium havia estat també una mena d'assemblea de les ciutats que escoltava el legat imperial, el governador, i l'aconsellava sobre temes diferents, aconseguint de vegades imposar algunes mesures concretes, si bé ben aviat perdrà aquesta connotació. Aquesta assemblea provincial i els seus caps, els flàmens, està ben documentada des de l'època Flàvia fins al segle III dC.

Retrat d'un ciutadà romà de l'època de Trajà, la mateixa si fa no fa que visqué Caius Marius Verus.

Porcia Severa

Cap de dona trobat a Empúries i que hom data a l'època Flàvia, si fa no fa l'època de la inscripció de la gironina Porcia Severa.

Caius Marius Verus no és l'únic nom propi conegut ni tampoc l'únic gironí documentat lluny de la ciutat. Cal dir que una altra inscripció que es guardava a Mataró, on hi havia anat a parar per obsequi d'un frare servita del convent de Santa Maria de Gràcia d'Empúries i que actualment s'ha perdut però que coneixem per un seguit de còpies i que en bona part es llegia perfectament, ens ha conservat un altre personatge, en aquest cas una dona, que, nascuda a Gerunda, visqué almenys un temps a Empúries, la veïna ciutat. La inscripció era la següent:

Porcia M. F. Severa
Gerundensis Refecit
A (f)un (d)am(entis)

La traducció podria ser:
Porcia Severa, filla de Marius,
gironina, reconstruí del tot

A través de la làpida podem saber que Porcia Severa, de Gerunda, pagà la reconstrucció d'un edifici públic que hom suposa, sense massa seguretats, que podria ser el temple de Zeus Serapis, que es localitza al sud-est de la Neàpolis emporitana.

Sigui com sigui, se'ns documenta una relació lògica i fàcil de comprendre entre habitants de les dues ciutats, Gerunda i Emporiae, separades només per unes desenes de quilòmetres i que mantenen unes relacions comercials intensíssimes d'ençà de l'època baix-republicana.

Porcia Severa degué ser una dona de gran riquesa, basada probablement en la terra, que devia posseir propietats en l'ager emporità i gironí i que com la major part dels membres de l'aristocràcia urbana gastà una part dels seus guanys a embellir la ciutat, en aquest cas probablement la ciutat on vivia, construint o reconstruint edificis públics d'ús comú.

Si bé és ben cert que la dona no juga cap paper en la vida política de la ciutat, car no pot exercir cap càrrec públic ni pot participar en les votacions, té en canvi tots els altres drets si és una ciutadana lliure, i pot posseir propietats, comprar i vendre, llegar, i pot, com en aquest cas, tal com feien els magistrats i els curials, gastar una part de la seva fortuna en obres filantròpiques, tot deixant una inscripció que recordava l'acció i la feia tornar «immortal».

La Via Augusta

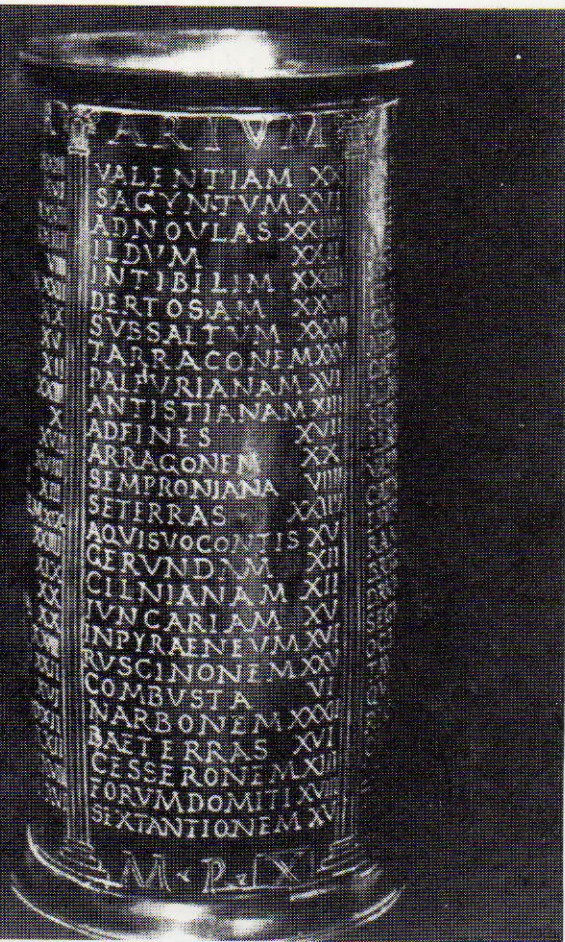
JA hem vist anteriorment que la *Via d'Heracles*, un vell camí natural que a Catalunya aprofitava, per circular, la Depressió Pre-litoral, havia estat, sempre, vehicle importantíssim de relació i d'intercanvi. Aprofitada per Roma com a Via Militar durant la conquesta d'*Hispania*, sabem que a

mitjan segle II aC estava consolidada i ben establerta amb pedres miliars cada 8 estadis. Aquesta importància, però, s'intensificà considerablement quan Roma acabà la conquesta de tot el sud de la Gàl.lia (121 aC), territori que serà la nova Província Narbonense, després de la fundació el 118 aC de la colònia romana de *Narbo Martius* (Narbona). A partir d'aquest moment, les relacions per terra amb Itàlia són molt més còmodes i, en algun moment, les més segures.

August dedicà considerables esforços a retocar i millorar el camí, fent-lo més còmode, més funcional i més eficaç. La magnitud de la intervenció degué ser de tanta volada que d'aleshores ençà l'antiga *Via d'Heracles* passà a ser coneguda amb el nom de *Via Augusta*.

Aquest camí, la via romana de l'Alt Imperi i de la Baixa Antiguitat, que hom féu servir encara durant el domini visigòtic i l'Alta Edat Mitjana i probablement més enllà, ens és ben conegut en conjunt gràcies a l'existència des *Itineraria*, una mena de recordatori on hi havia descrita una via o un conjunt de vies, des del començament al final, fent indicació de les distintes *mansiones*, és a dir, dels punts concrets, situats a distàncies variables i que com a màxim eren d'una jornada completa de camí, on

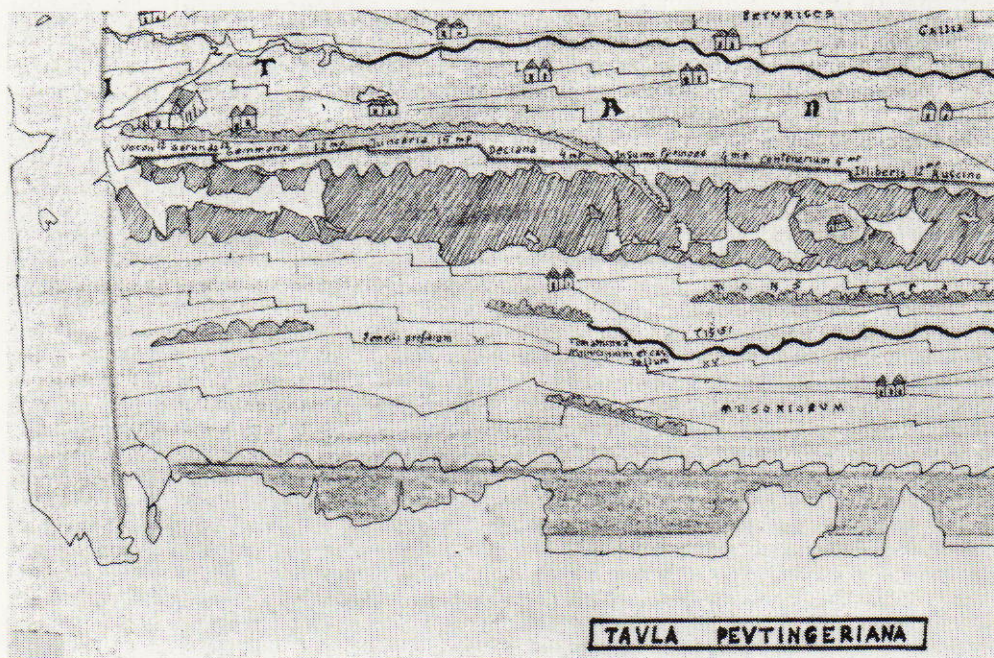
Un dels quatre vasos de plata anomenats Apol.linars trobats a Vicarel.lo (Laci, Itàlia) en el qual hi ha totes les mansiones o parades del camí que hi ha entre Gades (Cadis) i Roma. Gerunda se situa entre Aquis Voconis (Caldes de Malavella, possiblement) i Cilniam (Cervià de Ter o encontorns). Els vasos originals es conserven a Roma, però al Museu d'Història de Sabadell n'hi ha unes còpies excel.lents.

el viatger sabia que hi trobaria seguretat, canvi de posta, aliments i lloc per reposar, indret que podia coincidir amb una ciutat —el cas de *Gerunda*—, amb un *vicus* o fins i tot amb una parada del camí, nascuda sense cap altra finalitat. En aquests itineraris, a més a més de les diferents *mansiones* que hom trobaria al llarg del camí, hi havia la indicació precisa, en milles romanes (1.478,50 m.), d'una a l'altra.

Hi ha un seguit d'itineraris que reflecteixen, amb poques variants i sempre en qüestions de detall, el recorregut de la Via Augusta per terres gironines, en l'*Anònim de Ravenna*, l'*Itinerari d'Antoni*, la *tabula* de Peutinger, un plànol/itinerari molt interessant, o els quatre vasos Apol·linars, quatre gots d'argent trobats a Vicallo, al Laci, oferts per un viatger agraït i que hom data durant l'Alt Imperi, que porten a la paret exterior l'itinerari de la Via Augusta de *Gades* (Cadis), al poblet italià. Sempre se situa *Gerunda* com una *mansio* que hi ha, anant de sud a nord, entre *Aquis Voconis* i *Ciniana*, respectivament a XII milles de cada una. *Cintiana* se situa a Cervià o entorns i *Aquis Voconis* s'ha suposat que podria ser Caldes de Malavella, o un punt del seu territori situat més cap a l'oest.

Fragment de la Tabula de Peutinger, còpia medieval d'un plànol itinerari pintat romà. Girona se situa a l'extrem esquerre de la imatge, entre els noms de Voconi i Cemuana, referits possiblement a Caldes de Malavella i Cervià de Ter, respectivament.

Tres mil.liaris

ELS itineraris indiquen de manera ben precisa que la *Via Augusta* passava per *Gerunda*, la qual era una de les *mansiones* assenyalades i que se situava entre *Aquis Voconis*, a migdia, i *Ciniana* a tramuntana, a XII milles romanes d'una i l'altra. Cap més indicació no ens permet, a través d'aquests textos, acostar-nos a la realitat del camí en el seu pas per Girona. Per aconseguir-ho cal fer servir altres dades, arqueològiques, històriques i geogràfiques, que ens hauran de permetre fixar-ne el recorregut amb força aproximació, alhora que servirà també per valorar novament el perquè de la situació de *Gerunda* en el lloc concret que ocupà.

Els documents més valuosos, unes de les troballes de l'època antiga més interessants fetes a Girona, són sense cap mena de dubte tres pedres mil·liars, en un bon estat de conservació, que tenien la funció concreta d'assenyalar la distància precisa des del senyal a la *mansio* més pròxima, i on sovint hi havia també referències a l'emperador sota el govern del qual s'havia fixat el mil·liari, el nom de la Via i altres tipus d'indicacions, sovint lloances del bon govern de l'emperador i dels seus col·laboradors. Són pedres cilíndriques, sorrenques en el

cas dels mil·liaris de Girona, amb un sòcol o base paral·lelogram més petit que era enterrat per tal de fixar la part que havia de ser vista. Dos d'aquests mil·liaris foren trobats junts a Palau Sacosta, el 1931, molt desgastats però amb una doble inscripció, que prova una reutilització de la pedra, en cada cas, l'un amb una de Constantí II i a sota probablement de Constantí I, i l'altre amb una inscripció molt malmesa, probablement de Claudi II, i al damunt una dedicada a l'emperador Teodosi, és a dir, des del tercer quart del s. III a la darrerria del s.IV. L'altre mil·liari fou trobat el 1876 a Sarrià de Ter, a tocar el Pont de l'Aigua, on es pot veure una inscripció de lloança a

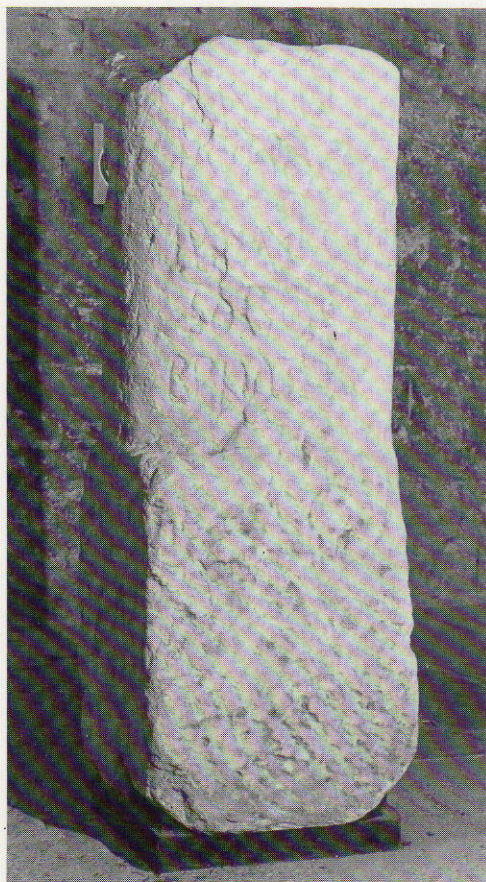
Mil·liari trobat a Sarrià de Ter l'any 1876, amb una inscripció dedicada a l'emperador Caius Iulius Maximinus i datada el 238 dC. Es conserva al Museu Arqueològic de Sant Pere de Galligants.

la gran tasca de l'emperador C.I. Verus Maximinus (235-238 dC).

Aquests mil·liaris ens assenyalen el camí que devia passar per Palau Sacosta (precisament un topònim significatiu) i que, pel que ara és carrer la Rutlla, devia travessar l'Onyar pels arenals de l'actual plaça de Catalunya, després pel carrer de Ciutadans o lleugerament més cap a l'est, per anar a entrar a la ciutat pel portal de l'antiga placeta del Correu Vell, a

l'inici del carrer de la Força, que era el *kardo maximus* de la ciutat i alhora la via. Probablement, sortia pel portal nord (Sobreportes), perfectament ben conservat, i, davallant cap al nord, passava el Galligants per allí mateix, continuava cap al Pont Major vorejant Montjuïc pel barri de Pedret i passava el riu Ter, la gran barrera natural, per un gual que hi devia haver en l'indret que ocupa el Pont de l'Aigua i on és molt probable que hi hagués hagut, en algun moment, un pont romà. És precisament el gual el que determinà la situació concreta de *Gerunda*. La *via Heracles*, devia seguir en aquest indret el mateix recorregut.

Mil·liaris trobats a Palau-sacosta l'any 1931, amb diverses inscripcions superposades. Museu arqueològic de Girona.

Només tres inscripcions

L'epigrafia a Girona és, ara per ara, molt migrada. De fet hi ha tres inscripcions, totes tres senceres però una perduda de fa molts anys, i algun fragment escadusser trobat en excavacions que només té interès per als especialistes. Hem fet referència al basament d'estàtua dedicat a L. Plotius Asprenas, pel qual podem seguir el *cursum honorum* municipal d'un prohom gironí de l'època, i tot seguit veurem les altres dues:

1) Làpida dedicada a Sabina Tranquil·lina trobada l'any 1608 a Sant Martí Sacosta que Hübner, el savi

redactor del *Corpus Inscriptionum Latinarum*, volum II i *Supplementum*, publicats respectivament a Berlín l'any 1869 i 1900, encara havia vist en aquella església. La transcripció és:

SABINIAE /
TRANQUILLINAE / AUGUSTAE /
RESP. GERUND.

La traducció podria ser:

«La ciutat dels gironins a Sabina Tranquil·lina, Augusta».

Sabina Tranquil·lina fou la muller de l'emperador Gordià III, que governà l'imperi entre el 238 i el 244.

2) La segona inscripció és el pedestal d'una estàtua amb una altura de 123 cm, amb la cara posterior sense polir, completament recta, cosa que fa pensar que anava adossada a un mur o a una fornícula. És de pedra calcària nummulítica de Girona. Fou descoberta l'any 1608 per Jeroni Pujades, el qual assenyala que servia de peu de l'altar major de l'església de Sant Martí Sacosta, en aquella època col·legi dels jesuïtes i actualment Seminari Diocesà. Posteriorment passà al Museu Arqueològic de Sant Pere de Galligants, on es pot veure amb el nº d'inventari 2127. La transcripció és:

M. IVLIO / PHILIPPO /
NOBILIS / SIMO CAE / SARI /
R.P. GER.

Amb la següent traducció:

Emili Hübner dedicà bona part de la seva vida a transcriure i estudiar inscripcions llatines. Fou el redactor del volum II i del Supplementum del Corpus Inscriptionum Latinarum dedicat a Hispania, publicats a Berlín el 1869 i 1900, respectivament, i que continuen essent obres de consulta obligada. Gràcies a les seves transcripcions, coneixem el contingut de làpides desaparegudes posteriorment en les quals es feia referència a Girona.

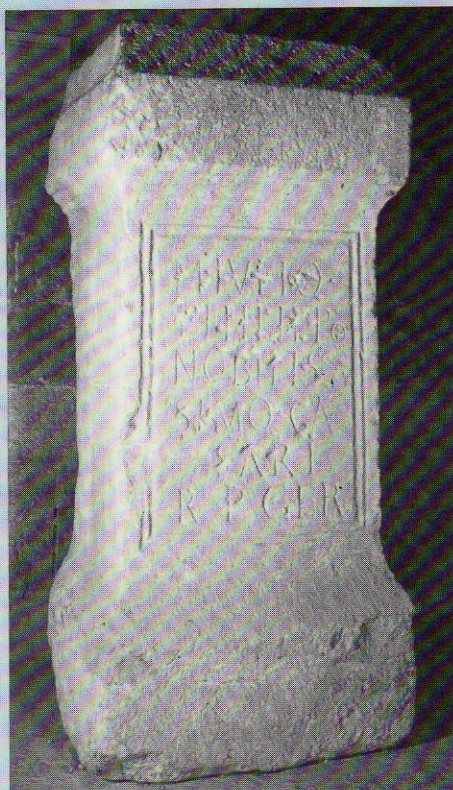

Les fonts epigràfiques

Anomenem fonts epigràfiques les inscripcions antigues que s'han conservat i que bàsicament es localitzen sobre pedra o sobre bronze. N'hi ha de molts tipus, monumentals, honorífiques, funeràries, etc. i a voltes també, grafits ràpids fets sobre qualsevol superfície en lletra cursiva.

Aquesta mena de font és molt valuosa, en proporcionar-nos unes dades concretes, uns noms propis, unes referències que rarament podem trobar en els textos antics, i a més a més pel fet de tractar-se de documents de primera mà, documents de l'època que han arribat a nosaltres directament, sense la llarga cadena de transmissió que han patit els llibres dels autors greco-romans.

En ser complementària la informació que ens proporcionen les làpides i les inscripcions de tota mena, sovint permeten aprofundir en la història d'una ciutat, com és el cas de Barcino (Barcelona) o Tarraco (Tarragona), dos nuclis urbans ben propers dels quals, gràcies a una abundant epigrafia, coneixem alguns aspectes de la seva història més antiga, amb gran detall.

Una de les tres inscripcions romanes trobades a Girona. Una d'elles, transcrita per Hübner, s'ha perdut. L'altra la reproduïm a la plana 45.

«La ciutat dels gironins a Juli Philippus cèsar nobilíssim».

Pedestal dedicat a l'emperador Philippus o al seu fill del mateix nom, que governaren conjuntament entre 244 i 249 dC.

És d'indubtable interès el fet que dues de les tres inscripcions de Girona, deixant de banda els tres mil·liaris, vinguin de Sant Martí Sacosta, on el 1943 fou descobert també un frag-

ment de cancell visigòtic reutilitzat per una làpida alt-medieval. És possible pensar en una ocupació fora muralla. De fet no hi ha gaire distància de l'església de Sant Martí fins al portal de la torre Rufina i és difícil de definir. Per altra banda, i això és ben important, la inscripció de *Philippus* ens indica l'existència d'un taller lapidari a *Gerunda* en actiu, almenys durant la meitat del segle III.

Mostres d'escultura local

LES troballes monumentals efectuades a l'interior del recinte urbà de Gerunda són també poc nombroses i, certament, no pas espectaculars. Tanmateix, però, tenen interès per comprendre més bé com podia ser la ciutat durant l'Alt Imperi i perquè proven, tal com veurem, l'existència d'un taller o tallers escultòrics que devien proveir la major part de les necessitats locals.

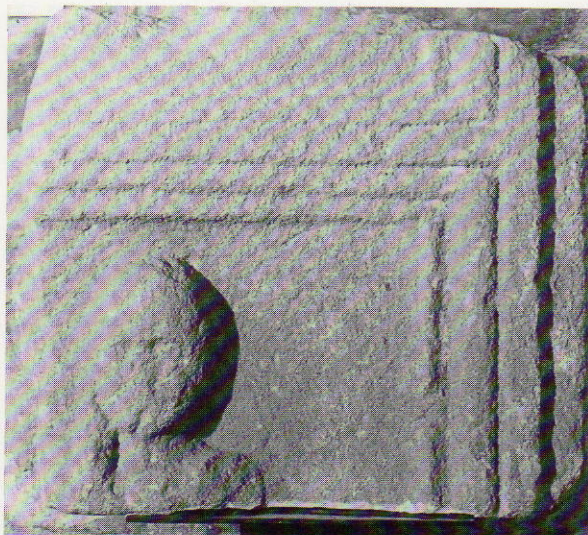
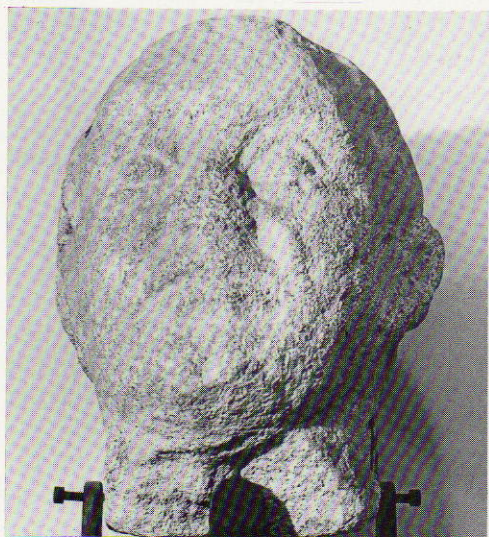
Hi ha dos grups distints de troballes, segons si procedeixen de punts diversos de la ciutat o de l'interior de la torre que guardava la porta sud de

Gerunda, a l'antiga placeta del Correu Vell, que fou enderrocada l'any 1857. Donem, primer, un cop d'ull a les troballes aïllades.

Una de les més valuoses és un fragment de gran escultura de pedra alabastrina blanca, d'uns 75 cm. d'altura que fou trobada ja fa anys en la fonamentació d'una casa del carrer de la Força uns quants metres més enllà de l'antiga plaça del Correu Vell. Representa un personatge abillat amb toga amb la *capsa* dels pergamins a tocar la cama esquerra, tal com es representen repetidament els protagonistes d'una carrera política digna. Té el n° 1699 de l'inventari del Museu Arqueològic, on roman actualment.

L'any 1904 hom recuperà a la plaça de la Catedral, davant de les escali-

Fragments escultòrics trobats en el farciment de la torre de la muralla que defensava el portal meridional de la ciutat, situat a la placeta del Correu Vell. Van aparèixer l'any 1857 en ser enderrocada la torre i ara es conserven al museu arqueològic de Girona.

Un altre dels fragments escultòrics trobats l'any 1857. Com els anteriorment esmentats, és de pedra sorrenca i es troba molt desgastat. Són dos caps units pel clatell en una sola peça.

nates, una ara votiva de pedra sorrenca del país, de 106,5 cm. d'altura, de forma paral·lelograma, amb un sòcol a la part inferior que es conserva al Museu Arqueològic (nº Inv. 1705).

De la plaça dels Apòstols procedeixen el fragment d'un capitell de pedra sorrenca molt gastat, el fragment d'un fris amb decoració d'òvuls i tambors de columnes de pedra sorrenca —actualment dipositats en les dependències de la Seu—, difícils de localitzar.

Quan fou enderrocada la torre romana de la plaça del Correu Vell, hom localitzà a l'interior un conjunt important de fragments escultòrics i arquitectònics, evidentment anteriors a la muralla, que cal datar a la darrerria del s. III dC. Gràcies a la preocupació d'alguns gironins de l'è-

poca hom salvà una part dels objectes, mentre que l'altra part fou esmicolada i desaparegué definitivament.

Ara estan dipositats al Museu Arqueològic de la ciutat els fragments conservats, que són els següents: un cap de pedra sorrenca del país d'uns 30 cm. d'altura que representa un home i que té, malgrat el desgast, certa qualitat; un plafó de pedra sorrenca, fragmentat, de 64 per 60 cm., amb una decoració en relleu d'un personatge masculí amb una mà a la cara en actitud penserosa i que podria pertànyer a un monument funerari desmuntat —unes motlures emmarquen i divideixen la part esculpida— i en tercer lloc, una mena de capitell format per dos caps masculins units pel darrera, de pedra sorrenca i de no gaire qualitat, i un basament de columna, del mateix material, de 58 cm. de diàmetre. Ben poca cosa, però pel material utilitzat, pedra sorrenca de Domeny o del Puig d'en Roca, suficient per documentar l'existència d'un taller o tallers treballant a *Gerunda* durant l'Alt Imperi.

Els límits de Gerunda

RECORDEM que més amunt hem redefinit la *ciuitas* com la unió de l'*urbs* i l'*ager*, essent ambdues parts inseparables. Si fins ara hem fet referència sobretot a l'*urbs*, que coincideix amb el recinte emmurallat, cal ara esmentar l'*ager*, per intentar-ne una aproximació.

Cada ciutat té els seus límits concrets, que coincideixen amb els d'unes altres ciutats o amb barreres geogràfi-

ques insuperables, com el mar. El nucli central és l'*urbs*, on rauen el fòrum i els temples principals, és a dir, els centres de la vida política, religiosa i cultural. També hi ha a l'*urbs* els grans edificis dedicats a l'esbarjo, que quasi mai no manquen en les ciutats de l'alt imperi —teatres, amfiteatres, circs, termes, biblioteques, etc.— i que són fets per als habitants de l'*urbs* i per als de l'*ager*. L'*urbs* és també el centre econòmic i comercial, on es consumeix la producció del territori i d'on surt l'excedent i on arriben els productes forans. És on viuen els propietaris rurals, que visiten freqüentment les propietats, els comerciants, els mercaders, els artesans, els botiguers i un cert nombre d'esclaus domèstics en cases de tipus ben diferent, unes grans i luxoses i les altres petites i modestes.

L'*ager*, el territori de *Gerunda*, és difícil de definir, tot i que s'ha de fer en relació amb les altres ciutats de la zona. En un moment, abans de la concessió del dret llatí a tota la Península Ibèrica per part de Vespasià,

En fer els fonaments d'aquests pisos, al Pla de l'Horta, fou descoberta una interessant vil·la romana, una de les moltes que hi devia haver prop de la ciutat.

Un dels mosaics recuperats en l'excavació de la vil·la del Pla de l'Horta, a Sarrià de Dalt.

el 79 dC, els límits de *Gerunda*, devien ser *Emporiae*, al nord, fixats probablement en el riu Ter o el Fluvià, i *Blandae*, probablement, al sud; a l'est, el límit devia ser el mar, i a l'oest, la serralada Pre-litoral. A partir de l'època flàvia, degué haver-hi canvis, en aparèixer *Aquae Calidae*, Caldes de Malavella, que reformà pel sud l'*ager* de *Gerunda*.

Al'*ager* hi ha els camps de conreu, les pastures, els boscos, les mines, les pedreres, etc., i l'explotació de tot això es fa a partir de les *villae*, les cases de pagès, l'antecedent de les masies, situades sobre els conreus, ben distribuïdes i comunicades amb l'*urbs* directament o amb altres *villae* o amb una via principal, bastides sovint en una petita elevació prop de l'aigua

—un riu, una deu, és igual—, ben arrecerades.

Les *villae* eren grans cases de camp on vivien unes quantes famílies, amb unes dependències industrials per a transformar el raïm i l'oliva en vi i oli, respectivament, i cellers i magatzems on guardar-ho tot fins que es venia a ciutat. Sovint aquestes *villae* constituïen petites agrupacions quasi autàrquiques, amb forns de terrissa, ferries i tot allò que necessitaven per viure i per desenvolupar la seva activitat. Aquestes «masies» eren habitades per homes lliures ciutadans o *incolae*, que treballaven per un propietari, o per esclaus a les ordres d'un llibert. És impossible saber què passava aquí, car no hi ha documentació sobre aquest interessantíssim aspecte.

Les vil·les suburbanes

LES *villae* començaren a aparèixer en aquest territori durant l'època baix-republicana, coincidint amb l'aparició de les ciutats de nova planta, bastides a la manera itàlica. En aquesta primera fase, solien ser menudes i moltes vegades devien ser habitades pels propietaris que conreaven directament les seves propietats. Al llarg de l'Alt Imperi, aquests edificis agrícoles s'anaren fent més grans, més complexos i molt probablement en la majoria d'ocasions els propietaris devien viure a l'*urbs* gràcies a les rendes de les seves propietats, dedicats a la política municipal i gastant part dels seus ingressos en construccions de prestigi, festes i donacions. Sovint, però, visitaven llurs propietats i tenien reservada una part de l'edifici, la *villa* senyorial, que solia tenir totes les comoditats per a fer ben planera la vida: atris, peristils, paviments de mosaic, parets bellament pintades, escultures ornamentals, termes privades, etc..., tot plegat contrastant amb la modèstia de la part rural.

En el territori de *Gerunda* hom hi ha assenyalat la presència d'unes quantes *villae*, moltes d'elles no gaire ben conegudes. N'hi ha dues, però, situades a menys de tres quilòmetres del recinte emmurallat, que constitueixen dos exemplars excepcionals, i si bé el grau de coneixement que se'n té no és el que voldríem, serveixen per

il·lustrar perfectament com eren algunes d'aquestes *villae*. Ens estem referint a la *villa* del Pla de l'Horta, a Sarrià de Dalt, no gaire lluny del pas del Ter, que està molt ben conservada i és d'un claríssim origen baix-republicà, amb unes dependències senyorials entorn d'un peristil, amb paviments de mosaic policroms, amb decoracions geomètriques i amb algun element figuratiu que hom ha pogut datar a final del s. II o a començament del III dC. El conjunt és enorme, amb dependències annexes dedicades a estables i magatzems. L'altra és la *villa* de Can Pau Birol, a Bell-lloc del Pla, descoberta el segle passat, i de

la qual sabem, malauradament, molt menys del que voldríem; tanmateix, s'hi han fet troballes d'estructures que documenten una important activitat agrícola, com algun aljub, i una part senyorial excepcional, amb habitacions pavimentades de mosaics que hom ha datat, estilísticament i no arqueològicament, dins el segle III dC.

Un d'aquests mosaics és conegudíssim, car pavimentava una habitació d'uns 7 per 3,5 m. figurant extraordinàriament bé unes curses de carros al circ, amb la indicació del nom dels aurigues (*Calimorfus*, per exemple) i d'algun dels cavalls, en aquest cas el situat a l'esquerra, car concen-

Mosaic representant escenes de circ. Aquest mosaic, de grans dimensions, descobert el segle passat a Can Pau Birol, es troba actualment al Museu Arqueològic de Barcelona.

trava bona part dels esforços i havia de ser el millor (*Patinicus* per exemple); aquest mosaic fou signat fins i tot pel seu autor com a cap o propietari del taller, *Cecilianus* (*Cecilianus ficet*, per *fecit*). Són també excel·lents el mosaic amb l'emblema dedicada a Bellerofont damunt de Pegàs, el cavall alat, occint la Quimera, o el de Teseu i Ariadna.

Els mosaics de Bell-lloc

Un altre dels tres mosaics trobats a la vil·la romana romana de Can Pau Birol, avui seu del col·legi de Bell-lloc del Pla. Aquest representa Bel·lerofont muntant Pegàs, el cavall alat, i occint la Quimera. També es conserva al Museu Arqueològic de Barcelona.

Aquest tercer mosaic de Can Pau Birol fou descobert per J. de C. Serra i Ràfols molt al principi dels anys quaranta. Representa, probablement, Teseu i Ariadna i és visible al museu arqueològic de Girona.

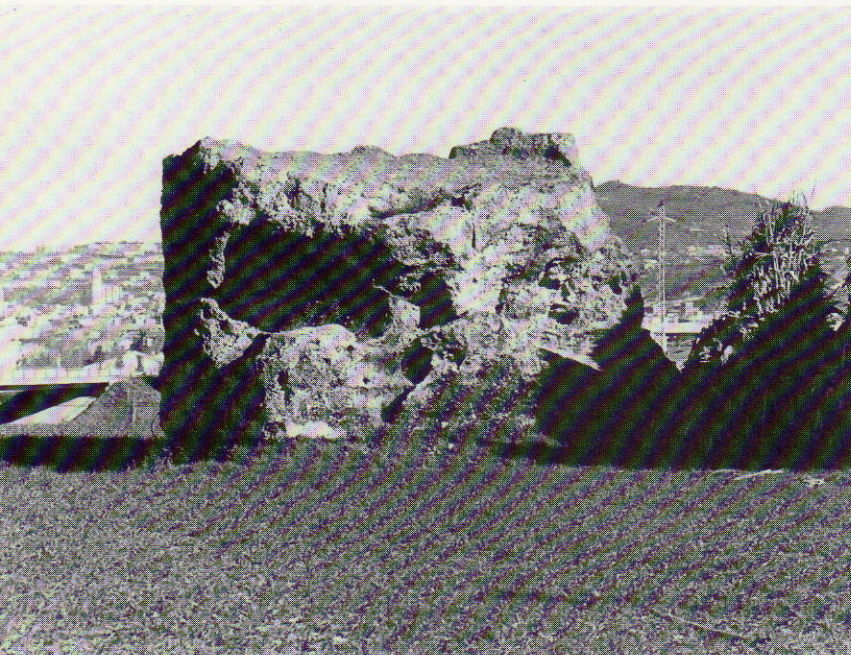
El món dels morts

EL ritual funerari romà fou doble, al llarg de la seva història, dominant un o altre segons els moments, fins que a partir del segle IV dC s'imposà definitivament un d'ells. En efecte, hom podia inhumar o incinerar els morts, és a dir, dipositar les despulles a terra directament o dins d'una caixa o sarcòfag o cremar el cadàver en una pira funerària, l'*ustrinum*, i a continuació recollir les cendres i els fragments d'ossos, col·locar-los tot en una urna o caixa (*larnax*) i enterrar-la o instal·lar-la en un columbari o tomba monumental. Al principi la inhumació era predominant, però a partir de la Baixa República ho fou la inci-

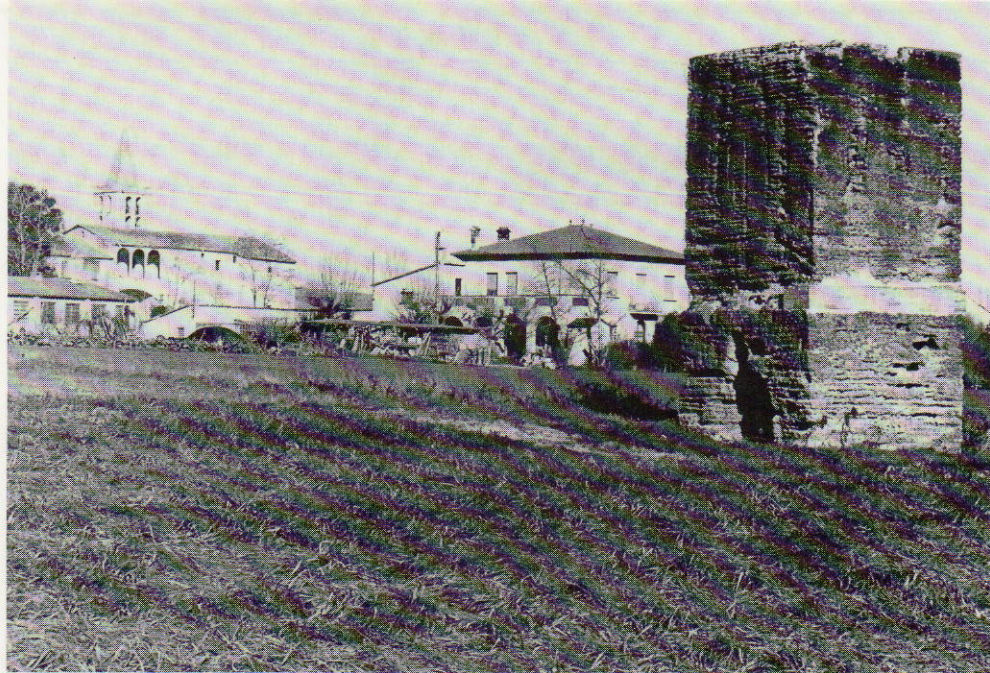
neració, que esdevingué quasi l'únic ritual, fins que durant el segle II dC retornà amb força el costum d'enterrar les despulles, sovint en sarcòfags, ritu que acabà per substituir del tot la cremació en el segle IV dC.

Un altre fet significatiu que cal conèixer és el de la prohibició absoluta, o quasi, d'enterrar o d'incinerar els morts a l'interior del *pomerium* de la ciutat, l'àrea sagrada i protegida pels déus, que sovint coincidia amb el perímetre emmurallat i que constava clarament en la Llei romana de les XII Taules del segle V aC. Això determinava que les necròpolis se situessin fora muralla i de manera concreta —per «viure», encara que fos en el record dels homes, després de la mort—, al llarg de les vies i preferentment al costat de les portes d'entrada a les ciutats.

Pel que fa a la *Gerunda* baix-republicana i alt-imperial, no sabem gaire res sobre les necròpolis i el ri-

Torre sepulcral molt malmesa d'opus caementicium (formigó) que hom pot veure a tocar el mas de Cal Temple, prop de la carretera de Santa Coloma de Farners, un cop passat el pont de l'autopista, sortint de Girona.

Torre sepulcral també de formigó conservada a Vilablareix, enmig d'uns conreus i no gaire lluny de l'església del poble.

tual funerari, només tenim indicis de l'existència d'un cementiri més enllà del portal sud de la ciutat, pel que avui és el carrer de Carreras Peralta, i de la necròpolis del nord, amb la descoberta, el 1986, d'una inhumació molt senzilla de l'època augusta, restes probables de tombes més monumentals (esteles, ares sepulcral, *cupae*, etc...), entre les quals caldria assenyalar un dels vuit sarcòfags de l'absis de Sant Feliu, concretament aquell que té, esculpit a la part frontal, el mite del rapte de Proserpina. És una magnífica peça de marbre blanc, indubtablement d'importació, que els experts, daten, estilísticament, a la darrereria del segle II dC.

A més a més de les necròpolis situades a tocar les ciutats, molt mal conegudes a Girona, ara com ara, n'hi havia d'altres, també al costat dels camins, que corresponien a les *villae* o *vici*, petites agrupacions de cases que hi havia arreu del territori. Algunes d'aquestes, fetes construir per un propietari rural, podien tenir una certa monumentalitat, com és el cas de les torres sepulcral de l'ager

gerundensis d'Aiguaviva, que hom pot localitzar a tocar la masia de Cal Temple, al Pla de Girona, seguint des de la ciutat la carretera de Santa Coloma de Farners, just immediatament després de passar el pont que travessa l'autopista, en un punt que què la carretera es bifurca per anar cap a Santa Coloma i cap al nucli de Vilablareix, on n'hi ha una altra de més espectacular i més sencera —enmig d'un camp de conreu, a l'esquerra de la carretera, anant en direcció a l'església del poble, uns 500 m. abans d'arribar-hi—, fetes, ambdues, d'*opus caementicium* (formigó) i que devien estar bellament ornamentades exteriorment. En aquest cas es tracta de monuments funeraris que conservaven una o unes quantes urnes cineràries del propietari i dels familiars d'una *villa* que no s'ha de cercar gaire lluny.

El cementiri de Sant Feliu

UN enterrament de l'època d'August van ser trobats l'estiu del 1986 al peu del campanar de Sant Feliu. En efecte, amb un ajut econòmic de l'INEM, va ser possible organitzar d'una manera eficaç unes excavacions de salvament a la ciutat, amb uns resultats molt interessants, i en alguns aspectes valuosíssims. Va ser, en molts aspectes, la primera intervenció ambiciosa, ben dotada, amb una infraestructura important al dar-

rere, i amb un equip directiu format per arqueòlegs professionals ben preparats, Cristina Bastit, Maria Teresa Genís, Josep M. Llorens i Alicia Rodríguez, que excavaren al subsòl de la ciutat, inicialment en zones concretes que poden veure's afectades per construccions, noves pavimentacions que malmenarien les restes arqueològiques o farien difícil en anys vinents preveure investigacions en aquells punts.

L'activitat es va centrar inicialment a sota mateix del campanar de

Les excavacions efectuades l'any 1986 als peus del campanar de Sant Feliu han permès confirmar l'existència en aquell sector d'una necròpolis de certa entitat i llarga durada.

l'església de Sant Feliu, al costat de les escales de la façana de ponent, on es van localitzar estructures molt ben conservades que corresponen a cases medievals amb complicades superposicions de murs, de paviment, utilitzacions d'àmbits que creixen i es redueixen i un conjunt molt ric i il·lustratiu d'objectes d'ús diari —ceràmica, principalment—, que ens aproxima des d'una òptica nova i enriquidora al lloc on vivien i a la manera de viure dels gironins d'èpoques passades.

Per sota d'aquestes estructures medievals, van identificar algun mur i una claveguera arrebossada interiorment d'*opus signinum*, d'època antiga, romanes però amb la cronologia difícil de fixar; i més per sota, restes d'estructures no pas fàcils d'interpretar, que en algun cas podrien fer pensar en velles tombes monumentals romanes. Gairebé damunt mateix de la roca natural es van trobar tombes d'inhumació —cosa sorprenent ja que era habitual la cremació—, molt senzilles, amb un conjunt funerari no gaire espectacular però suficient per datar els enterraments un a l'època d'August «grosso modo», l'altra a l'Alt Imperi i una darrera, trobada inicialment l'any 1984 en aquell mateix lloc, en l'època baix-imperial, amb una tomba de *tegulae* de secció quadrada. Aquestes tombes van permetre identificar finalment la necròpolis nord de la ciutat, que, pel que es veu, tingué una llarguíssima utilització.

A continuació les excavacions van passar a explorar la zona de l'edifici de les Àligues, immediatament davant la muralla romana, un indret interessant que cal conèixer abans no s'iniciïn les obres del que serà la seu central de l'*Estudi General* de Girona. En el moment de redactar aquesta obra, no es coneix encara el resultat d'aquestes prospeccions, que tant de bo siguin un punt de partida i no un punt d'arribada.

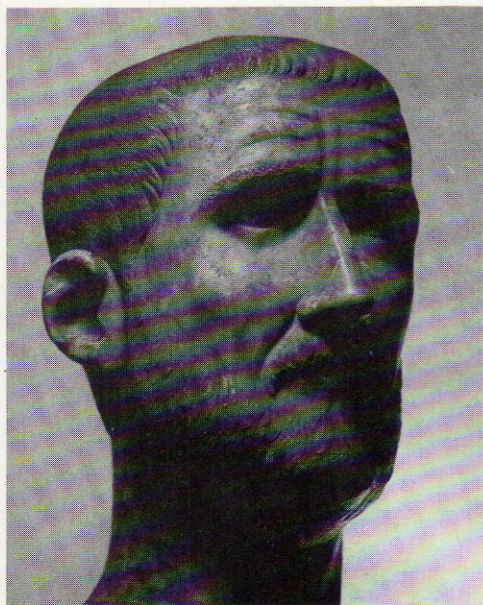
El primer assalt dels bàrbars

ALGUNS historiadors de la baixa Antiguitat fan referència de manera no gaire extensa ni amb gaire detall a la primera gran invasió germànica, la dels Francs i dels Alans, els quals, durant el regnat de Gal·liè, vers el 259/260 dC, aprofitant la crisi de govern i l'anarquia militar en què es trobava immers l'imperi d'ençà de la caiguda de la dinastia dels Severs, superaren les defenses del *Limes* i iniciaren una incursió destructora a través de les Gàl·lies i *Hispania* fins arribar a la Mauritània Tingitana. Sembla que un nou cop de mà tingué lloc vers el 276 dC, essent emperador Probus, que, com l'anterior, penetrà profundament en les províncies Occidentals de l'Imperi aprofitant un sistema defensiu que es concentrava a l'exterior, a les fronteres i que tenia l'interior desguarnit, després de quasi tres-cents anys de pau.

Els historiadors i els arqueòlegs del nostre país, a partir d'aquestes breus referències i del resultat d'algunes

excavacions on es posava en evidència l'aparició de nivells d'incendi i de destrucció, juntament amb la descoberta i l'oportuna valoració d'importants tresorers de monedes que hom podia datar entorn d'aquests anys, varen començar a valorar aquesta primera incursió germànica fins a tal punt, que segons qui ha arribat a imaginar que aquest cop de mà va ser l'origen d'importants canvis de manera de viure i de mentalitat. De fet, en segons quins moments hom pensava que totes les ciutats i totes les *villae* del nostre país van ser objecte del saqueig sistemàtic i de la destrucció per part dels bàrbars. A partir d'aquí s'explicava la fortificació a consciència d'algunes ciutats —*Gerunda* i *Barcino*, entre elles— i la reducció del perímetre urbà arreu. Pel fet de trobar-se a la via Augusta, controlant el camí de penetració, per les poderoses fortificacions que hom aixecà a *Gerunda* immediatament després, i per la presència en aquestes muralles d'elements arquitectònics i

Retrat en marbre de l'emperador Probus conservat al museu del Capitoli, a Roma. A la seva època, tribus bàrbares travessaren el limes i devastaren les províncies occidentals. S'ha suposat que pogueren afectar Girona, però no hi ha evidències clares en aquest sentit.

escultòrics reutilitzats, era evident que la ciutat havia estat una de les destruïdes vers el 260 dC.

De fet, no hi ha cap evidència de la destrucció de la ciutat i d'altra banda ara mateix valorem molt menys la incursió bàrbara, la qual no deixa de ser un episodi esporàdic no massa important i que només obsessionà

pel fet de ser el primer després d'un llarguíssim temps de pau. És cert que *Gerunda* fou fortificada sòlidament uns quants anys després, però no oblidem que les condicions defensives s'adapten a les noves necessitats i als temps nous i que la ciutat continua i continuarà essent encara durant molts anys la clau del camí nord/sud. Només les excavacions en extensió i en zones diverses podran provar o refutar del tot aquest fet concret, o en cas d'haver-lo patit, la seva importància. Recordem, en relació amb aquest episodi, que la *villa* del Pla de l'Horta, a tocar el pas del Ter i la via, no presenta cap nivell de destrucció en aquests anys concrets, la qual cosa no deixa de ser significativa. Cal plantejar-se d'una manera menys apocalíptica, doncs, aquesta feta.

L'excavació de la vil·la del Pla de l'Horta ha permès constatar que no hi ha cap nivell de destrucció ni cap reforma que pugui referir-se als anys de la ràtzia bàrbara, en el tercer quart del segle III dC. A la foto; Mercè Ferré i J. Cruzando arrancant un dels mosaics, durant les excavacions.

Un miler d'habitants a la «parva Gerunda»

Aquí veiem un paviment d'opus signinum com el que fou trobat a l'excavació de Casa Pastors. A l'altra plana, una moneda encunyada per Gal·liè, de mitjan segle III dC, trobada en el farciment superior de la torre romana que defensava el portal septentrional de la ciutat.

GRÀCIES a la bona conservació de les muralles baix-imperials, que determinen amb aproximació la superfície de la ciutat, podem acostar-nos amb més comoditat a la realitat de *Gerunda*, tot i que interiorment l'urbanisme continua essent un misteri.

Les muralles tardanes de la ciutat, ben datades a la darrera del segle III dC gràcies a l'excavació *Cuina* de Casa Pastors —que va permetre explorar el reompliment d'una torre de

defensa del portal nord, segellat per un paviment d'*opus signinum*, amb material suficient, ceràmiques africanes de tipus C, manca absoluta del tipus D, ceràmica coríntia romana amb decoració a motlle, àmfors del segle III i una moneda, la més moderna de totes encunyada per Gal·liè (253-268 dC), per fixar amb seguretat el moment de la construcció, que després analitzarem amb cert detall—dibuixen una planta no tan triangular com se sol dir i més pentagonal, amb

el vèrtex superior a la Torre Gironella i la base a la galta de llevant de l'actual carrer de Ballesteries, que molt probablement devia coincidir amb el perímetre murat d'època fundacional, tal com sembla pels llocs ben coneguts i que caldrà confirmar en altres indrets. Aquestes fortificacions defensaren la ciutat fins ben entrada l'Edat Mitjana i de fet constituïren el que en aquella època s'anomenà *Força Vella*, que funcionà com un recinte fortificat interior, com una mena d'acròpolis, amb afegits i millores medievals (les torres cilíndriques de Sobreportes, etc.) i que encara el 1462, durant la Guerra Civil, fou capaç de resistir el setge de les tropes de la Generalitat.

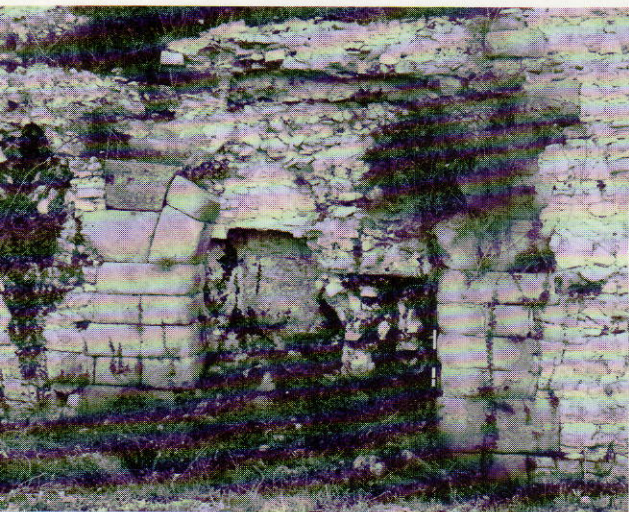
La ciutat del Baix Imperi i de l'Antiguitat Tardana devia tenir una superfície entre 6 i 7 hectàrees i és molt probable que fos també aquesta la superfície de la ciutat fundacional, dimensions que malgrat els versos del poeta Prudenci en el *Peristephanon* (IV, 29-30): *Parva Felicis decus exhiberit / artubus sanctis locuples Ge-*

runda. («La petita Gerunda, rica en membres de Sants, mostrarà la glòria de Fèlix»), no és tan *parva*, almenys no tant com la majoria de les ciutats d'*Hispania*, llevat de les capitals de província o d'algun altre cas concret.

Quant a la població, és sempre difícil fer càlculs aproximats, tot i que pot suposar-se, segons alguns indicis, que devien viure entre 160/170 h. per hectàrea com a mínim i 300 com a màxim, és a dir, entre 1000 i 2000 habitants *intra muros* de la ciutat. La xifra no degué ser sempre estable, estant més a prop d'una o de l'altra segons les èpoques i les circumstàncies, però no es coneix la distribució urbana, les àrees públiques, la xarxa viària i els edificis d'esbarjo, si n'hi hagué. Pensem però que una xifra aproximada als mil habitants és la més raonable.

Cal imaginar que el fòrum continuà en el mateix lloc i que el carrer de la Força continuà essent el *kardo maximus* de la ciutat. A partir del segle IV dC degueren començar a ser bastits edificis de culte cristià.

La Torre Gironella

EL vèrtex oriental de la ciutat és el punt feble de les seves defenses, en quedar a una altura inferior en relació al pendent de la muntanyeta, que continua elevant-se en direcció a llevant. Aquest fet determina que des del segle XII, com a mínim una fortificació poderosa, la Torre Gironella, defensí aquest indret que és tan important per a la seguretat ciutadana. En enfonsar-se el 1404 inesperadament i sense causa aparent, fou reconstruïda tot seguit, el 1412. La Gironella, punt fort de la defensa de Girona durant els setges de 1808/1809, fou volada per l'exèrcit napoleònic el 1814, durant la retirada. Els avenços bèl·lics no aconsellaren la seva reconstrucció, que ara ja era poc eficaça.

Precisament en aquell indret s'hi situa una torre romana quadrangular que correspon a la fortificació baix-imperial i que tenia com a principal tasca la defensa d'un punt molt dèbil.

Aquesta torre romana se situa molt a prop de la muralla oriental de la Caserna d'Alemanys i de la porta feta obrir el 1467 per la reina Joana Enríquez, muller de Joan II; conserva perfectament visibles tres de les quatre cares de l'edifici, llevant, tramuntana i ponent, mentre que la de migdia queda emmascarada per construccions medievals. Cada un dels costats fa 8 m. de llargària. Es conserven 10 o més filades de blocs molt ben tallats i escairats paral·lelograms de pedra

A la torre Gironella es conserven restes romanes importants. Una d'elles és aquest arc d'interpretació dubtosa, porta segons uns i arc d'un arquéducc segons els altres. A la foto de dalt, neta de bardissa, fa uns anys, a baix, estat actual.

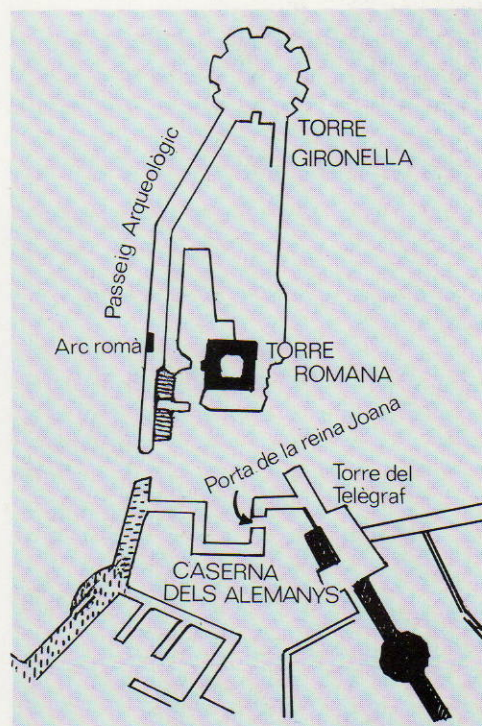
Les altres restes romanes de la torre Gironella tenen molta més entitat. La torre quadrangular amb afegitons medievals vista des de l'exterior —foto de dalt— i vista des de dins la sala —foto de sota. En el plànol, la situació de la torre i de l'arc.

sorrenca, sovint amb encoixinats molt gastats. La cara de ponent presenta una porta tapiada d'antic, possiblement a l'època medieval. Els blocs de pedra sorrenca s'alcen damunt d'uns fonaments formats per carreus de pedra calcària de Girona, el més gros de 89 cm. de llargària i 45 cm d'altura, dues filades rectes, unides en sec i col.locades directament sobre la roca natural. Els blocs de sorrencs, més grans en les filades inferiors que en les superiors, amiden entre 52/54 cm. d'altura i entorn dels 100/102 cm de llargària.

Segons Serra-Ràfols, que sondejà i, de fet, posà la torre en evidència, no hi ha cap rastre de possibles unions amb la resta de la fortificació urbana, per la qual cosa sempre pensà que era un baluard exempt.

El 1942, aquest mateix autor descobrí el que ell suposava que era una porta romana encastada a l'interior de la torre medieval, no gaire lluny de l'indret on s'ha dit que hi havia hagut aparicions miraculoses. Són unes filades de carreus de sorrenca i dovelles que dibuixen i marquen l'arc de la porta, cosa que fa difícil imaginar que fos transportada sencera d'algun lloc per incorporar-la a les construccions medievals.

Per això i perquè no acabem de creure'ns l'existència d'una petita torre exempta del circuit murari tardà, som de l'opinió que el baluard romà de la Gironella ha de continuar essent investigat i que probablement és més complex del que hom pensa.

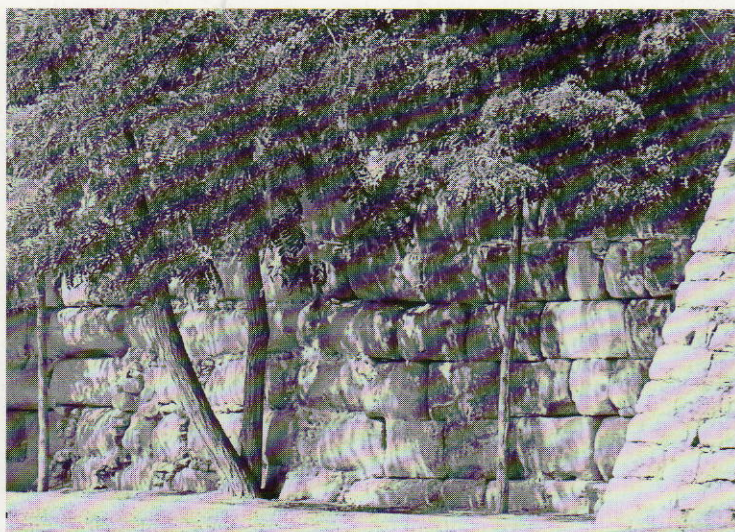
La nova muralla del s. III

LES muralles baix-imperials, que l'hom data amb seguretat en els darrers anys del segle III o molt al principi del IV dC, es troba en un estat de conservació acceptable i en algun sector, corresponent gairebé tot el costat sud del perímetre, molt bo. A diferència del recinte fundacional, sense torres de defensa, en l'emmurallament tardà, seguint les disposicions dels enginyers militars de l'època —i només cal recordar circuits murats d'aquesta mateixa època, com les muralles aurelianes de Roma, les de *Barcino*, les de *Caurum* (Coria), etc.—, hom bastia torres de planta quadrangular i de planta circular a molt poca distància una de l'altra i es

protegien especialment els punts febles, com pot ser el cas de les portes de la ciutat.

Quant a tècnica constructiva, la muralla del final del segle III dC s'edificà damunt mateix del circuit baix-republicà, aprofitant de vegades, tal com passa a l'interior del pati de l'Edifici de Les Àligues, l'Estudi General de la ciutat, entre la torre quadrangular anomenada en la bibliografia del Telègraf òptic, que se situa a llevant a una vintena de metres de la fortificació romana de la Gironella i d'on surt un pany de muralla medieval en direcció al sud, fins arribar a una altra torre quadrangular, molt reformada, en total una cinquantena de metres, o al pany de la placeta de Sant Feliu, entre la torre cilíndrica occidental de Sobreportes i la Pujada de Sant Fèlix, unes quantes filades vistes de les defenses fundacionals. Aquest cop no es féu servir l'excel·lent pedra del subsòl, la calcària de Girona, sinó una pedra sorrenca, fàcil de tallar però menys resistent que procedia de les pedreres de Domeny, a l'altre costat del riu

A la plaça de Sant Domènec es conserven alguns dels trams més espectaculars de la muralla baix-imperial.

Ter. Els carreus eren preparats amb cura i tenien sempre forma paral·lelograma, a vegades amb un encoixinat a la part central no gaire exagerat, i feien per regla general 100 cm. de llargària i 50 cm. d'altura. Eren més grans els de les filades inferiors que els de les superiors. En algun punt del circuit, precisament entre la torre Rufina a la part nord de la plaça de Sant Domènec, continuant cap a l'oest fins arribar a la torre circular de la Casa

Agullana, on hi hagué fins no fa gaire el col·legi dels Maristes, la conservació exterior és admirable, amb vuit i a cops més filades perfectament conservades.

Per un seguit d'indicis sabem que tant exteriorment com per la cara interna, la muralla presentava les blocs de pedra sorrenca i que internament formava una mena de passadís que devia anar farcit, segons els llocs, de pedruscall i terra de runam o de pedruscall i morter. En total, el gruix de la muralla se situa entre tres i quatre metres.

A ponent, els murs seguien la galta oriental del carrer de Ballesteries, aprofitant al màxim els penya-segats sobre l'Onyar, i pel nord, més enllà del col·legi del Cor de Maria, es perden les evidències.

Al costat de la porta Rufina, entre el carrer dels Alemanys i la plaça de Sant Domènec, es conserven fragments de la muralla antiga i de la del segle III, ben visible en les dues menes de pedra emprada: la calcària nummulítica i la sorrenca.

Les portes

LA ciutat del Baix Imperi tenia, pel que sabem, tres portes d'accés i una poterna que comunicava directament el *kardo maximus* (carrer de la Força) amb els arenals del riu Onyar, just on hi ha actualment una torre medieval al costat del nº 44 del carrer de Ballesteries. No coneixem gaire bé, encara, aquesta petita porta

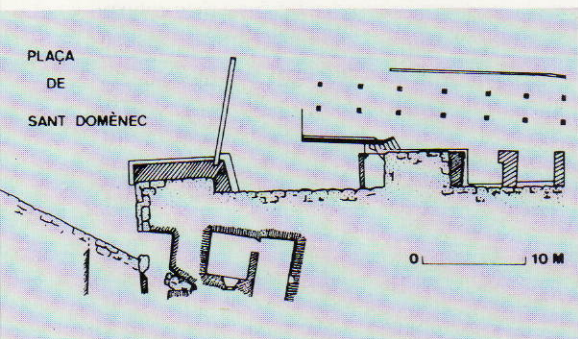

—anomenada de can Boschmonar en la bibliografia— i per tant no hi insistirem, tot esperant la possibilitat de fer-ne un estudi més detallat.

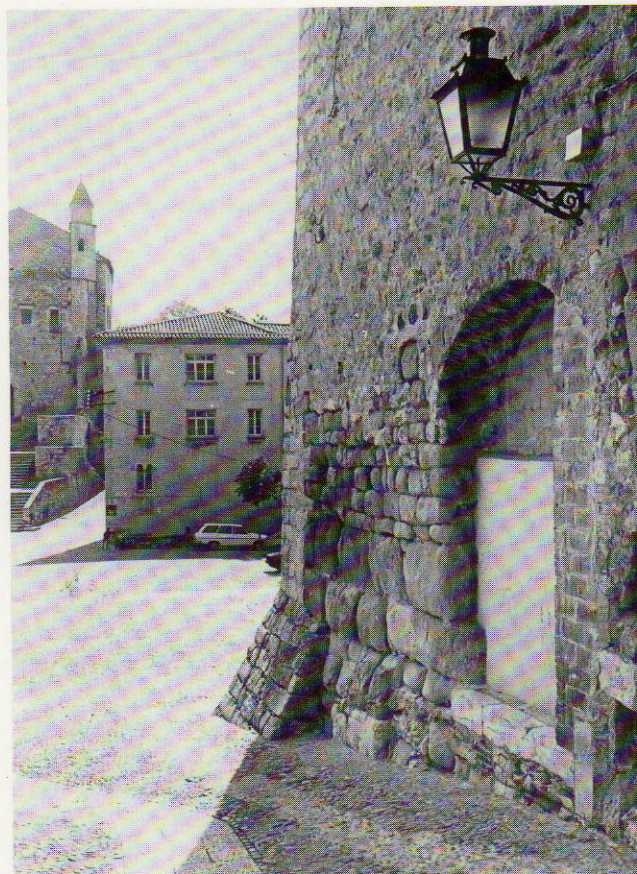
De les tres portes principals, dues, la nord i la sud, sobre la Via Augusta i a banda i banda del *kardo maximus*, existien ja en l'època de la fundació; l'altra, l'anomenada Porta Rufina, és una porta nova i fou descoberta l'any 1930 per Serra-Ràfols quan endegà l'estudi seriós de les fortificacions de la ciutat. Donem un cop d'ull a cada una d'aquestes portes.

Sobreportes o la porta Nord, a cops anomenada en la bibliografia també com a portal de les Gàl·lies, és perfectament visible actualment, almenys ho són els panys de les torres romanes de defensa del costat de llevant i de ponent, del convent del Cor de Maria i de Casa Pastors. Exteriorment, unes poderosíssimes torres cilíndriques del segle XIII probablement emmascaren una mica el conjunt. A través dels sondeigs de Serra-Ràfols i de les excavacions de Casa Pastors, podem proposar una restitució d'aquest portal, que tenia, i conserva, una amplada de 3,70 m. Constava de dues torres quadrangulars que sobresortien exteriorment i que ara estan embolcallades per les grans torres cilíndriques que continuaren, reforçades, la mateixa missió, i per dins, dues torres més bessones de les anteriors i juxtaposades que acabaven de reforçar el conjunt.

A la casa nº 21 del carrer de la Força es conserva, molt per sota del nivell del carrer, una antiga poterna de la muralla romana que donava sortida directament a l'Onyar.

Avui dia és difícil fer-se una idea de com era la Porta Rufina. El plànol ens mostra l'estructura antiga abans de les reformes que emmascaren el conjunt. Per accedir a la porta, ara tapiada, calia fer un sinuós recorregut, en baioneta, cosa que facilitava la seva defensa.

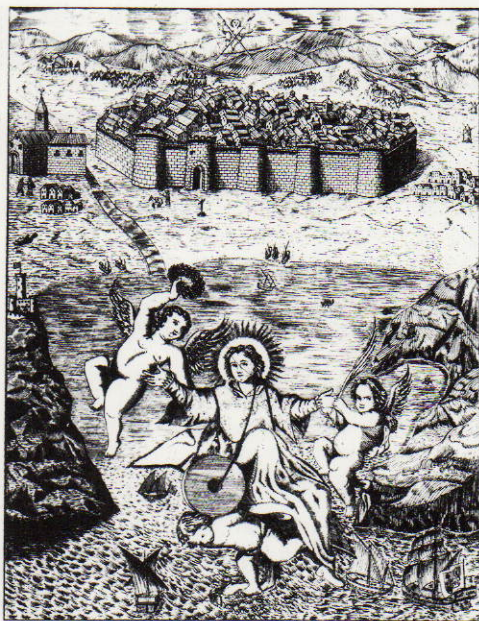
El portal sud havia de ser molt semblant. Sabem que fou enderrocat el 1857 i que a dins de la torre cilíndrica medieval hi havia la quadrangular romana amb blocs calcaris a l'interior i fragments d'escultures i elements arquitectònics, i per fora els carreus paral·lelograms de pedra sorrenca. Corresponia al costat dret de la porta i es conservava part de l'arc del portal medieval i restes suficients del que havia estat la torre de l'esquerra.

El tercer portal, la Porta Rufina, de nou disseny, sense dubte correspon a unes necessitats urbanes molt concretes que determinen l'obertura d'una nova porta. L'estat de conservació és excel·lent, tot i que queda

amagada per una tanca de rajol. Consistia en una torre quadrangular, la torre Rufina a la part nord de l'actual plaça de Sant Domènec, que sobresurt lleugerament i amb el pany de muralla que ve de l'est que penetra cap a dins obligant tothom que vulgui entrar i sortir a fer-ho entre la muralla i la torre quadrangular. Es tracta d'un accés en baioneta que permet batre l'enemic des de tot arreu i que per l'estretor de l'accés, 1,50 m., no facilita l'ús de màquines de guerra. El brancal, perfectament conservat, evidencia les marques de carros que accedien a l'interior de la ciutat i que havien de maniobrar per poder-hi passar.

Els cristians

EN els primers anys del segle IV dC (303-304 dC) té lloc a *Gerunda* un fet del qual tenim informació escrita i que ens permet conèixer —molt vagament, aquesta és la veritat— un fet concret amb un protagonisme també tangible. En efecte, en aquells anys tingué lloc la darrera gran persecució general decretada a Occident contra els cristians. A *Gerunda*, tal com recorda gairebé cent anys més tard el poeta Prudenci en el *Peristephanon* (IV, 29-30 «Parva Felicis decua exhiberit / artubus sanctis locuples Gerunda...»), hi patí el martiri Fèlix, entre una munió de cristians. A part d'aquesta brevíssima referència i de la constatació del culte a aquest sant, molt arrelat des d'antic en distints indrets de les províncies occidentals de l'Imperi (a *Narbo* Narbona, per exemple, on el culte fou molt important), no hi ha cap altra notícia, llevat de la seva passió, escrita molt probablement en el segle VII dC i que segueix altres passions anteriors, les quals copia decididament, i on se'ns diu que Fèlix era d'origen africà, precisament originari de la ciutat de *Scillum*, i amic i company de Cugat, també nord-africà i mort a *Castrum Octavianum* (Sant Cugat del Vallès) durant la mateixa persecució. Ara mateix els experts, mancats de proves definitives, no es posen d'acord en el suposat origen africà de Fèlix, que recolza només en el seu nom i en el de Cugat, en velles tradicions i en les intenses relacions comercials i cultu-

Devota imatge de sant Feliu, dit l'Africà, en un gravat sobre coure del segle XVII. Representa la seva salvació pels àngels quan fou llançat al mar des del turó de Sant Feliu de Guíxols amb una pedra lligada al coll.

als entre el Nord d'Àfrica, preferentment la zona de Cartago, i la costa de llevant de la Península Ibèrica.

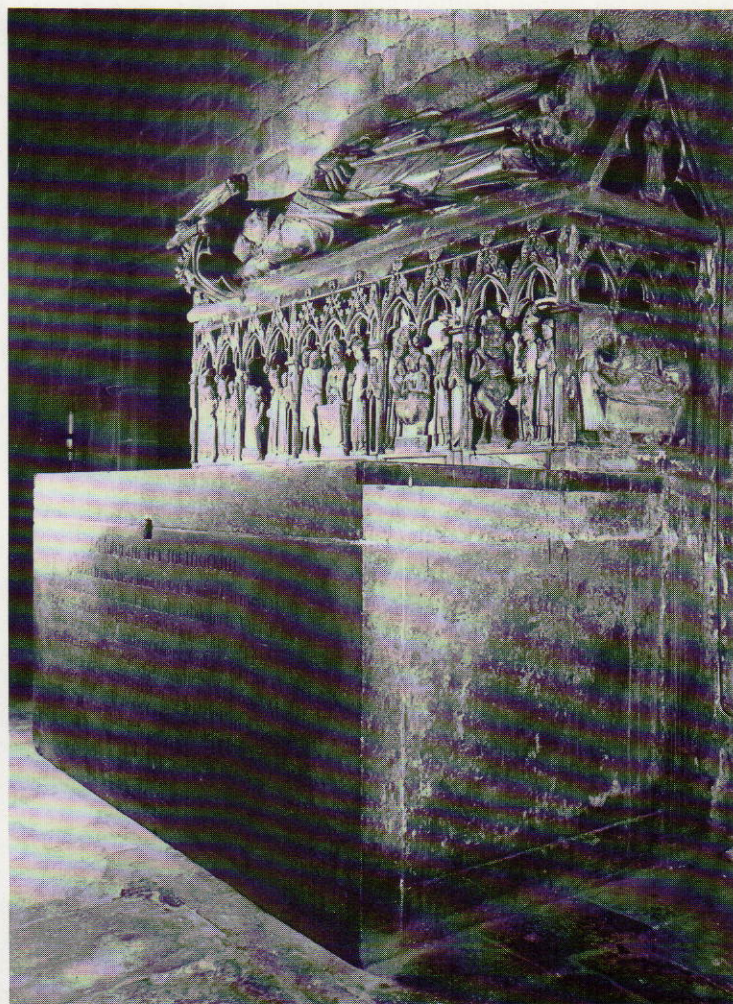
Sigui com sigui, i deixant de banda aquestes discussions erudites, el que interessa veure és que des del final, almenys, del segle III dC, hi ha a *Gerunda* un nucli cristià de certa importància, tal com correspon a una ciutat tan estratègicament situada, no gaire lluny del mar i sobre una de les principals vies de comunicació, camins que farà servir el cristianisme per expandir-se a poc a poc.

D'altra banda, la dura persecució no només no acabà amb els cristians sinó que consolidà el moviment i el

féu arrelar, sobretot després de l'Edicte de Tolerància dictat a Milà el 313 dC. Són representatius d'això els sis sarcòfags de tema cristià —d'un total de vuit que poden veure's encastats a les parets de l'absis central de l'església de Sant Feliu, que molt probablement procedeixen de l'antiga necròpolis que hi havia en aquell indret i constitueixen un conjunt únic i extraordinari. Sis sarcòfags esculpits en

un dels millors tallers romans dins del primer quart del segle IV dC i que ens proven, per una banda, l'existència a *Gerunda* d'homes de gran fortuna capaços de fer aquestes importacions d'objectes de luxe i, per l'altra, la cristianització d'aquestes capes altes de la societat en un moment relativament antic, quan fins aleshores el cristianisme havia estat bàsicament una religió de gent modesta i d'esclaus.

Sarcòfag gòtic tallat en pedra alabastrina de Sant Narcís obra del mestre Joan (Joan de Tournai, molt probablement) que es data el 1328. Es conserva en una capella de l'església de Sant Fèlix. La part inferior està decorada amb la vida del sant, patró de la ciutat que segons la tradició hauria mort com Fèlix en la persecució del 304-305.

Els sarcòfags de Sant Feliu

TOT sembla indicar que els vuit sarcòfags esculpits que hi ha encastats a l'absis central de l'església de Sant Feliu foren trobats durant la construcció del temple i que procedien d'una necròpolis situada en aquest indret, i que les excavacions arqueològiques semblen confirmar, al llarg del camí i immediatament a fora del portal nord de la ciutat. És molt probable, també, que l'actual església en substituís una d'anterior, paleocristiana o visigoda, un *marty-*

Sota aquestes ratlles, els dos sarcòfags més antics encastats al mur del presbiteri de Sant Feliu i els únics que no són de temàtica cristiana. En aquesta plana, el que representa el rapte de Proserpina, del segle II, i a l'altra, una escena de cacera de lleons, dels primers anys del segle IV dC.

rium, alçat damunt de l'indret on Fèlix patí el martiri o damunt de la seva tomba. Aquesta qüestió, plantejada des de sempre, només trobarà una solució definitiva quan es pugui investigar el subsòl del temple.

Dels vuit sarcòfags, un d'ells amb la representació del rapte de Proserpina per part de Plutó, s'ha de datar al final del segle II dC; en canvi, els altres set se situen tots ells dins del primer terç del segle IV, cinc d'ells concretament entorn del 310 dC i els altres dos, plenament constantinians, entre el 315 i el 335 dC. Es tracta d'un conjunt molt uniforme, pel fet de ser tots set obra de tallers romans, entre els quals s'identifica l'anomenat «Taller del Dogmàtic», que treballà en la decoració escultòrica de l'arc de Constantí, a Roma; són, per tant, obres importades i de preu, sis d'ells amb tema cristià i el setè, que es data entre els més antics, amb una representació seguida d'una cacera de lleons. És un dels grups millors i més interessants dels localitzats fins ara a la Península Ibèrica, peces extraordinàries no gaire ben conegudes dels gironins.

Dos dels sarcòfags de tema cristià i de cronologia alta presenten una

Un dels sis sarcòfags de tema cristià que acompanyen els dos pagans a l'absis de Sant Feliu. És del primer quart del segle IV.

decoració estrigilada que ocupa part del frontal ornamental; un d'ells té la petita figura de l'*orant*, al bell mig entre els estrígils, i a cada un dels costats, el bon pastor amb i sense barba, duent un xai a l'espatlla; l'altre està dividit en cinc zones, la central amb l'*orant*, enmig de dues figures masculines, dues bandes estrigilades a bada i banda i als altres costats, el guariment del cec de naixença i Pere conduït per dos soldats. Els altres dos sarcòfags de cronologia alta presenten diverses escenes, figurades l'un (Pere fent sortir aigua de la roca; guariment del paralític per part de Crist; miracle dels pans i dels peixos; guariment del cec; l'*orant*; probablement escena de la resurrecció; negociació de Pere; Crist sobre el lleó i la serp i sacrifici d'Isaac) i l'altre, extraordinari, desenvolupat de dreta a esquerra, amb la història de l'Antic Testament referent a la casta Susana i els vells.

ment del cec; l'*orant*; probablement escena de la resurrecció; negociació de Pere; Crist sobre el lleó i la serp i sacrifici d'Isaac) i l'altre, extraordinari, desenvolupat de dreta a esquerra, amb la història de l'Antic Testament referent a la casta Susana i els vells.

Els dos més moderns presenten bàsicament escenes del Nou Testament i dels fets dels Apòstols. En un, hi veiem el miracle de l'aigua brollant de la roca; Pere conduït per dos soldats; guariment del paralític; negociació de Pere; miracle de les noces de Canà; guariment del cec; miracle dels pans i dels peixos i resurrecció de Llätzer; en l'altre, Pere entre dos soldats; guariment del paralític; miracle de Canà; multiplicació dels pans i dels peixos; guariment del cec; negociació de Pere i miracle de la font.

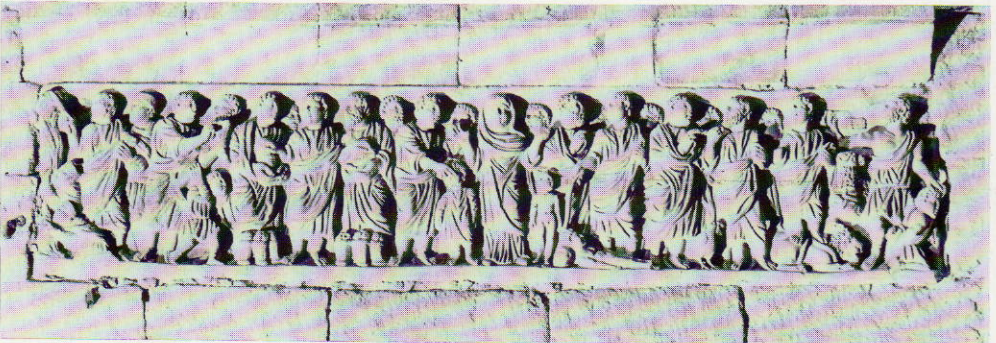
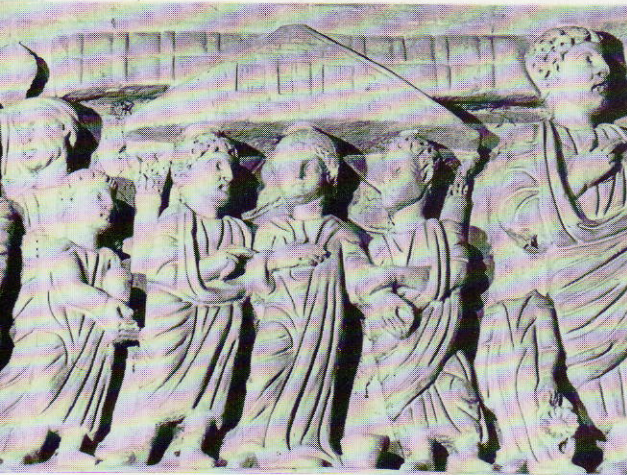

Seu episcopal

LA primera referència segura que fins ara tenim de l'existència d'una seu episcopal a Girona data dels anys 404-405 dC i correspon a una breu indicació que en fa en una epístola el Papa Innocenci I (401-417 dC) en esmentar unes irregularitats que tenien més importància que altres problemes plantejats per l'església hispana.

Així coneixem l'existència del bisbe de Girona *Minicius*, el qual, tal com feia el bisbe *Rufinus*, consagrava bisbes en llocs amagats i sense l'autorització del metropolità. Aquesta breu indicació ens permet saber amb seguretat que des del principi del segle V, i molt probablement des de la darreria del segle IV, *Gerunda* és seu episcopal,

Dos sarcòfags més dels del segle IV amb tema cristià que hi ha encastats al mur que rodeja l'altar major de l'església gironina de Sant Feliu, i detall d'un d'ells.

Els sarcòfags de Sant Feliu són unes de les peces més valuoses del nostre patrimoni i, malgrat això, poc conegudes dels gironins.

L'epístola d'Innocenci

«Després s'ha de tractar l'afer dels bisbes de la Tarraconense que igualment s'han queixat que Minici hagués ordenat un bisbe a l'església de Girona en condicions semblants i s'ha de donar sentència d'acord amb els cànons de Nicea sobre tal usurpació. Que es discuteixi a fons sobre els bisbes que foren ordenats il·legalment per Rufi i Minici de manera que, ja que han estat promoguts malament, entenguin que no poden conservar per més temps la dignitat que van assolir amb un inici viciat».

Text llatí:

«Dehinc Tarraconensium episcoporum est causa tractanda, qui pari modo Minicium in Gerundensi ecclesia episcopum ordinassi conquesti sunt; et juxta Nicaenos canones ferenda est de tali usurpatione sententia. Illorum etiam episcoporum, qui a Rufino vel Minicio contra regulas ordinati sunt, habeatur plena discussio: ut quia perperam facti sunt, intelligent id, quod vitioso initio adepti sunt, se diutius obtinere non posse».

que tenim ja molt ben documentada d'ençà de l'època del domini visigòtic.

La creació del bisbat de *Gerunda* comportà sens dubte importants reformes en l'estructura urbana, car és imaginable suposar que s'edificà una basílica digna i que s'adaptà o es construí de bell nou un palau episcopal, seu del bisbe, primera figura religiosa de la diòcesi, però també, i sobretot, a partir del domini de Teodosi (379-395 dC), el qual prohibí, sota amenaça de duríssimes penes, l'entrada als temples pagans, adorar les estàtues dels déus i celebrar sacrificis. A partir d'aquest moment, la religió cristiana serà la religió oficial i el bisbe, a més a més de les tasques pastorals pròpies del càrrec, tindrà responsabilitats civils, no gaire definides potser al principi, però de gran importància i de gran significat, que hauran de permetre superar la dura crisi del segle V i la pèrdua de poder real de la figura de l'emperador d'Occident. De fet, serà l'Església, a través de les diòcesis i concretament en la figura dels bisbes, que donarà imatge de continuïtat. El regne visigot que substituirà a *Hispania* l'Imperi Romà d'Occident recolzarà en aquesta estructura, que integrarà hàbilment.

Sempre s'ha suposat que la primera catedral i el palau episcopal dels primers bisbes estaven situats a la plataforma intermèdia de la ciutat.

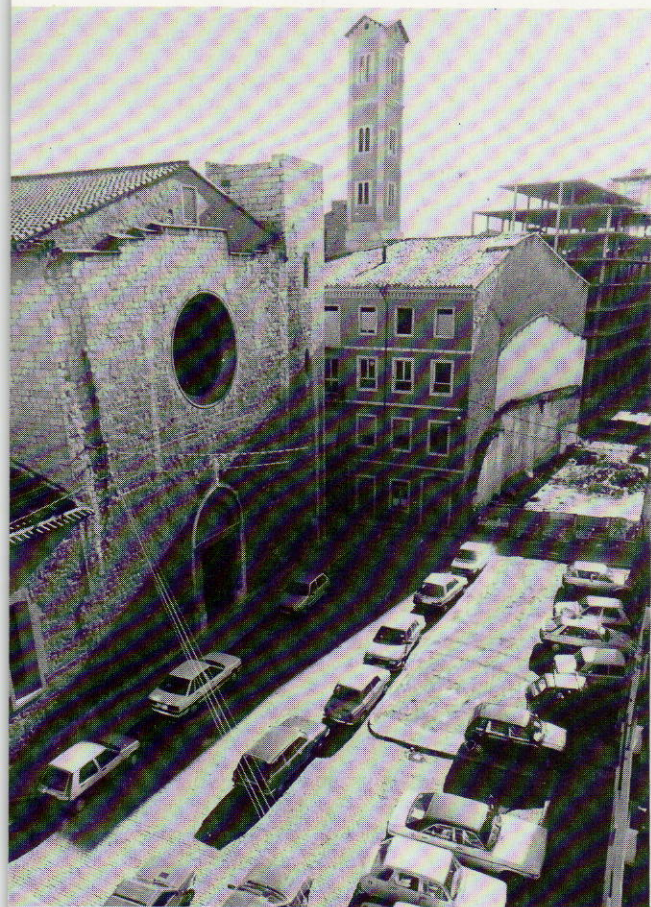
El cementiri del Mercadal

A la plaça de Santa Susanna es va trobar l'any 1890 un cementiri baix-imperial. Aquesta plaça ha de quedar integrada dintre de poc en la nova plaça de la Constitució.

L'agost de 1890, en fer-se unes rases davant de la façana de l'església parroquial de Santa Susanna del Mercadal —barriada molt antiga de la ciutat que es localitza a la riba esquerra del riu Onyar, en línia recta no pas gaire lluny de la porta sud del recinte romà—, hom descobrí unes tombes d'inhumació baix-imperials. Gràcies a la intervenció decidida del savi historiador gironí Botet i Sisó, el sondeig s'eixamplà i fou possible documentar amb precisió aquesta necròpolis tardana, la qual fou objecte d'una publicació immediata per part del seu excavador a la *Revista de Gerona*.

Aquesta interessant necròpolis se situava molt per sota del cementiri parroquial més modern que havia estat fent-se servir fins feia poc i se situava immediatament per damunt de la roca natural. En total, hom hi assenyalà l'existència de quatre tipus diferents de tombes, que de fet constitueixen tres grups ben delimitats i característics que definirem tot seguit. Indiquem que els sarcòfags monumentals de pedra sorrenca foren dipositats al Museu Arqueològic, on es poden veure actualment.

El primer grup de tombes estava constituït, precisament, per uns quants sarcòfags de secció rectangular bastits en pedra sorrenca del país, amb tapadores a dos vessants amb acrotèris senzillíssims. El segon grup era format per tombes individuals d'obra, en forma de caixa o taüt, de rajols i morter i *tegulae* planes cobrint per damunt. El tercer grup estava format per tombes de *tegulae* (teules planes); n'hi havia de secció quadrada o rectangular i n'hi havia de secció triangular, amb *imbrices* o teules corbades pel damunt unint i mantenint sòlida l'estructura.

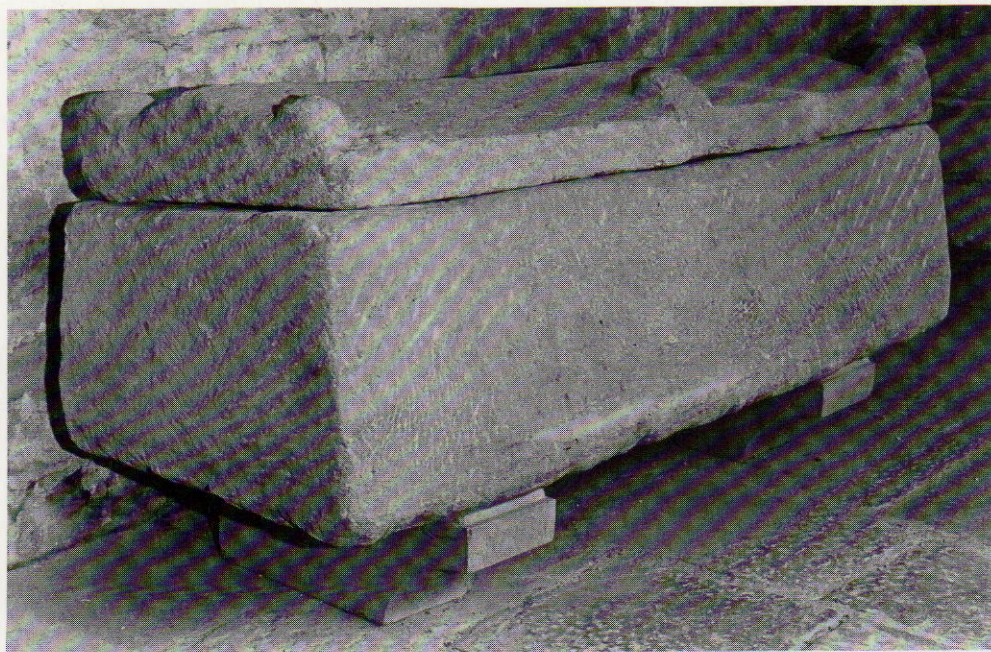

De fet estem davant d'una necròpolis que molt probablement tingué una llarga utilització. En efecte, les tombes de *tegulae*, de secció quadrada o bé triangular, tenen una llarga tradició, que comença intensament el segle IV dC, mentre que els sarcòfags de pedra sorrenca són cronològicament menys precisos, però poden situar-se, a casa nostra, pels paral·lels de Caldes de Malavella, Empúries, Roses, Narbona, etc. entre els segles V i VII, i també cal proposar aquesta cronologia per les tombes de caixa d'obra cobertes amb *tegulae*.

El que més ens interessa assenyalar és que a la Baixa Antiguitat hi ha a la ribera esquerra de l'Onyar, on s'alçaran temps a venir el barri del Mer-

cadal i l'eixample de la ciutat, un nucli habitat —una *villa*, un *vicus*?— de certa entitat, capaç de donar lloc a una àmplia necròpolis —en total, hi ha documentades una vintena de tombes i l'àrea ocupada arribava fins a l'antiga fàbrica de paper *La Gerundense*, segons descobertes més antigues— que no pot trobar-se massa lluny i que resulta una prova preciosa de la intensitat de l'ocupació del Pla de Girona, a partir del segle IV dC.

Un dels sarcòfags trobats al subsòl de la plaça de Santa Susanna del Mercadal i exposat ara al claustre de Sant Pere de Galligants.

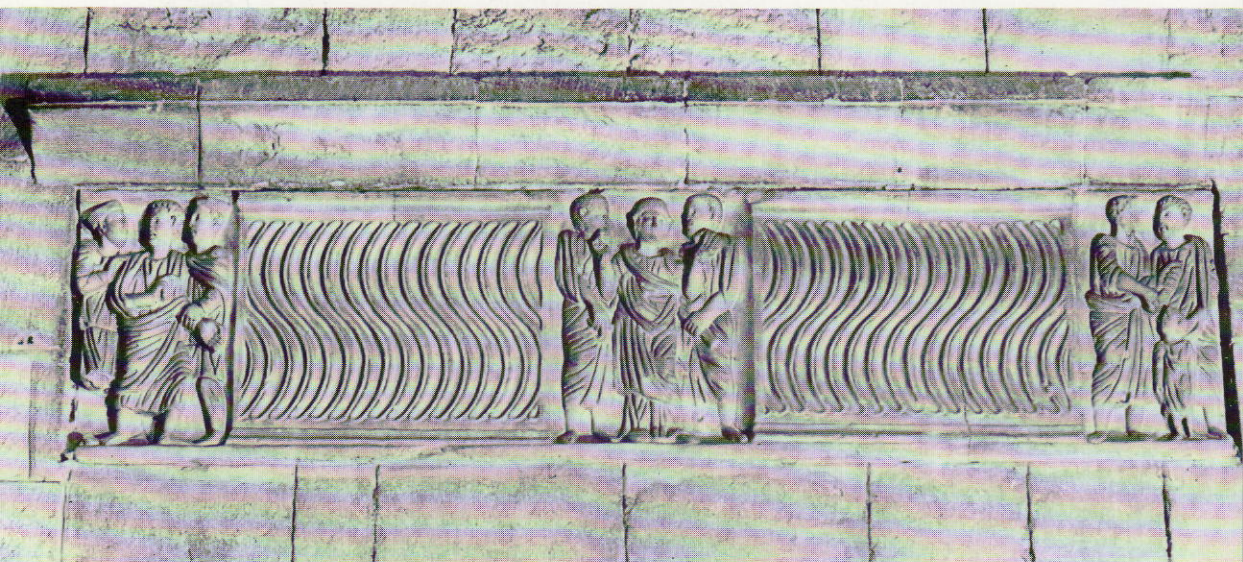
El segle IV

LA Baixa Antiguitat és en molts aspectes per a *Gerunda* una continuació de les etapes anteriors, especialment del segle III dC, una continuació i una consolidació. Unes quantes làpides, alguns mil·liaris o millor dit, les inscripcions d'alguns d'aquests senyals, se situen en aquest segle IV, que rep pel camí del mar i per la Via Augusta productes de tota mena, especialment vi, oli, salaons de peix i ceràmiques fines, de tot arreu, però amb una incidència notable dels productes nord-africans del territori de Cartago i encontorns.

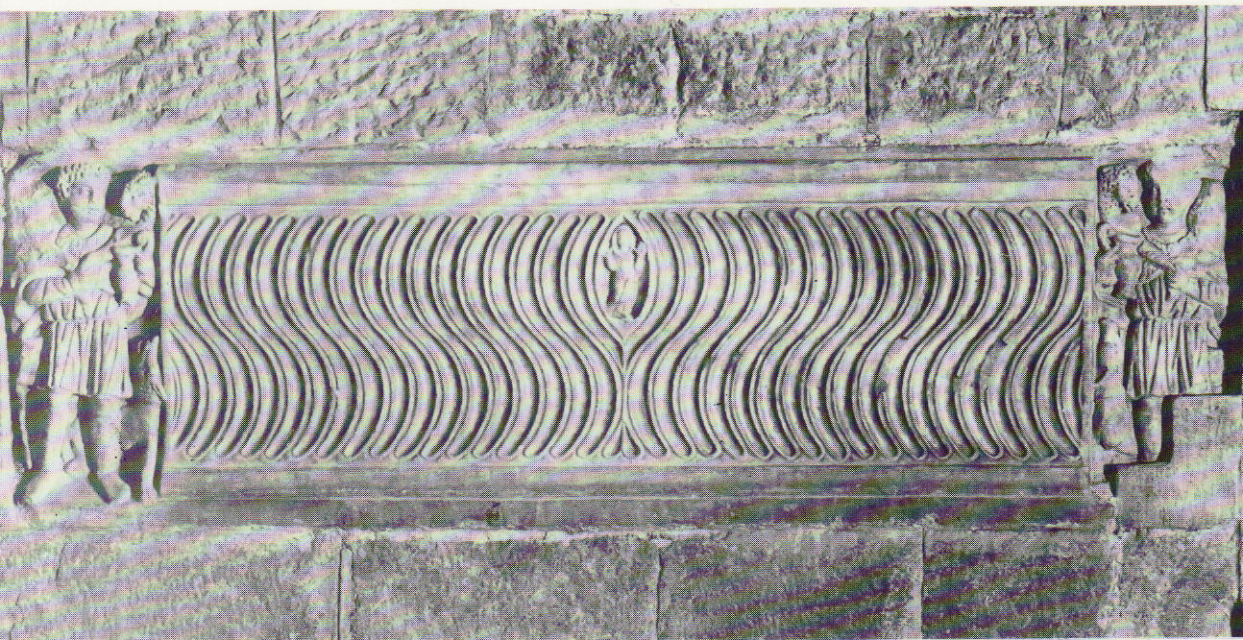
La ciutat, probablement ja des del segle anterior, però decididament a partir d'aquesta centúria, ha aconseguit ser tan o potser més important que la veïna ciutat d'*Emporiae*, la

qual, a partir de l'època flàvia, s'hagué de reconvertir, d'adaptar a les noves necessitats per sobreviure amb dignitat. El fet que hi hagué una certa riquesa urbana, que cal suposar que continuava basant-se sobretot en l'explotació agrària del territori, i que l'anomenada crisi del segle III i el cop de mà dels bàrbars de vers el 260 dC no afectà profundament la ciutat el tenim clarament provat en la construcció d'unes sòlides muralles que sembla que s'adaptaren i aprofitaren, en part, l'emmurallament fundacional, però que sobretot comportaren obres noves i en profunditat que la feren adequada a les noves necessitats. L'excel·lent resultat d'aquestes fortificacions explica la seva llarguíssima utilització.

També confirmen aquesta sensació d'empenta i de certa riquesa el conjunt de set sarcòfags de tallers romans que hom data dins el primer terç del segle IV dC i que a més de provar una cristianització de les capes més altes de la societat ens parlen d'unes famílies suficientment pode-

En aquesta plana i en la anterior, els altres dos sarcòfags de tema cristià encastats al mur de l'absis de l'església de Sant Feliu. Les fotografies dels altres les publiquem a les planes 80 a 83.

roses que viuen a *Gerunda* o en el rerapais immediat, capaces d'importar de Roma —directament o no, això no importa gaire— uns productes artístics esplèndids i d'un cost considerable. Les *villae* que coneixem —Pla de l'Horta, a Sarrià de Dalt, i Can Pau Birol, a Bell-Lloc del Pla—, continuaran funcionant sense alts ni baixos, potser amb reformes de certa importància segons on, almenys fins a la darrera del segle V o més enllà. En general, tot sembla indicar un període de consolidació i de certa puixança, almenys dels grups més afavorits de la societat.

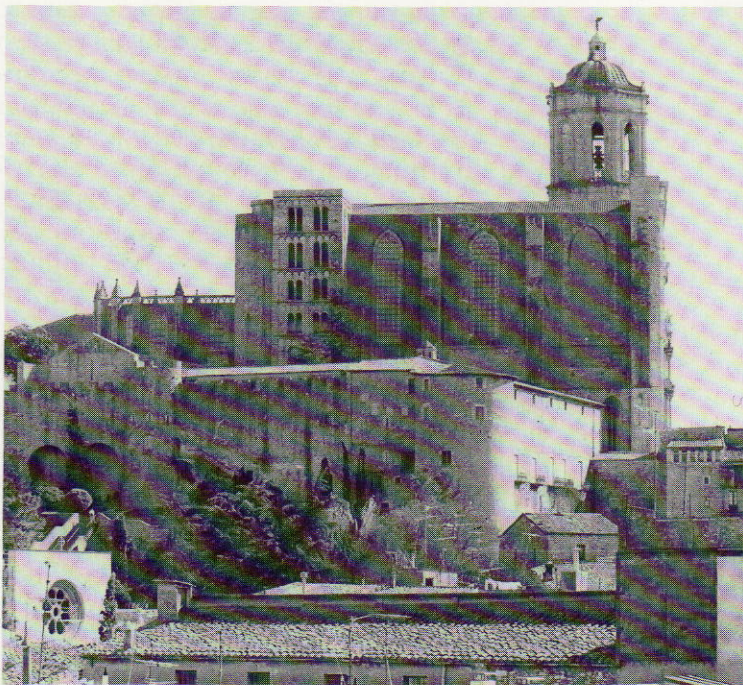
Gerunda esdevindrà, a la Baixa Antiguitat, una ciutat important, la més important al nord de *Barcino*, gràcies a les condicions que la feren néixer a la Baixa República, i aquest paper el continuarà jugant al llarg del domini visigòtic, en bona part gràcies a les poderoses fortificacions bastides molt a final del segle III dC.

La fi de l'Imperi Romà

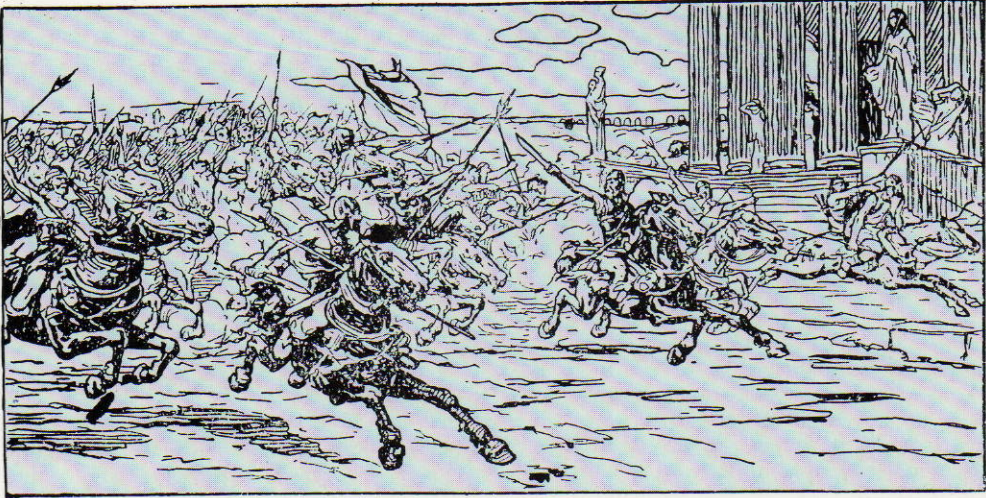
LA gran invasió germànica de l'any 406, que a la llarga havia de ser el primer episodi de la desaparició de l'Imperi d'Occident, no afectà de moment la Península Ibèrica, ni més tard, quan, al 409, sueus, vàndals i alans penetraren a *Hispania* pels passos occidentals del Pirineu; tota la part oriental de la Península quedà protegida de l'escomesa.

De fet, Catalunya i Girona no patiren la presència dels bàrbars fins uns anys més tard, l'any 413, quan

Ataülf, el successor del mític Alaric, saquejador de Roma, penetrà a la Tarraconense i instal·là la seva capital a *Barcino*. Poc durà aquest episodi, ja que aquell mateix any fou assassinat i substituït després d'una dura lluita pel poder per Wàlia, el qual, pressionat pel general romà Constanci, que no permeté l'entrada de cap producte pels ports catalans, i a causa de problemes greus de proveïment que patia el seu poble, inicià una ràpida penetració cap al Sud amb la intenció de poder passar a l'Àfrica, aleshores el graner de l'imperi. El que aconseguí uns anys més tard el poble vàndal no ho aconseguiren aleshores els visigots, els quals finalment pactaren amb Roma i en el seu nom lluitaren contra els altres pobles bàrbars instal·lats a l'Occident de la Península Ibèrica, sueus, vàndals i alans, fins que el 418, per un *foedus* o pacte amb l'emperador Honori,

L'actual catedral s'alça, s'ha dit sempre, damunt la més antiga Seu cristiana de Girona. Manquen proves arqueològiques, però, que ho demostrin sense dubtes.

Els artistes romàntics han donat una imatge molt especial del que va ser la fi de l'Imperi Romà i de la invasió dels pobles del nord.

s'establiren a l'Aquitània, al sud de les Gàl·lies, com a poble aliat de Roma, amb capital a Tolosa. Tota la part oriental d'*Hispania* romangué de bell nou sota l'administració directa de l'imperi d'Occident i en pau durant un llarg període, a part d'algunes revoltes camperoles que afectaren principalment les zones més occidentals del que és avui dia Catalunya.

I així fou fins que el 472, quatre anys abans de la deposició del darrer dels emperadors d'Occident, Ròmul

August, per Odoacre, Euric, rei dels visigots, que tenien llur capital a Tolosa, inicià la conquesta d'*Hispania*, les províncies Orientals de la qual havien restat fidels a Roma fins al darrer moment. Un fort exèrcit penetrà per la Via Augusta per sotmetre aquests territoris, però topà amb una dura resistència de la noblesa hispano-romana, que es concentrà a Tarragona. Malgrat tot, aquestes terres passaren a formar part del regne visigòtic, que en alguns aspectes fou una continuació de l'Imperi Romà.

És curiós constatar que la faixa costanera de Catalunya, de la Serralada Pre-litoral al mar, fou el primer territori, llevat de les illes italianes, que Roma controlà i que fou també el darrer territori que perdé l'imperi, de fet coincidint amb la seva dissolució.

Una història inacabada

L'interès pel passat de la ciutat i per conèixer amb detall la seva història exigeix obtenir més informació. Això només serà possible amb una tasca continuada i amb un projecte d'excavacions ben muntat. A la fotografia, el portal de Sobreportes, eminentment romà.

AL llarg d'aquests capítols, hem intentat dibuixar la història de Girona des dels seus orígens, durant el primer terç del segle I aC, fins a la fi de l'Imperi Romà d'Occident, un període de temps de quasi sis-cents anys, i cal dir-ho, i és ben esbalaïdor, que no és gaire res més el que sabem, deixant de banda algunes qüestions de detall i les ampliacions de les descripcions de les troballes concretes fetes a Girona, i poca cosa més.

Ja hem anat veient que els documents escrits i epigràfics són molt pocs i en general gens expressius, que no permeten, al contrari d'altres ciutats, cercar nous camins i ampliar els horitzons a la recerca. Pel que fa a Girona, en les etapes més antigues de la seva història només hi ha un camí possible, el qual, malgrat totes les dificultats i totes les limitacions que són importants i que cal no oblidar mai, és l'únic que ens ha de permetre eixamplar els nostres coneixements, veure l'evolució urbana de la ciutat, efectuar noves descobertes significatives i localitzar, probablement, noves inscripcions.

En efecte, cal excavar el subsòl de la ciutat, de la superfície emmurallada i del territori, de manera seriosa i no com fins ara, que s'ha anat a remolc de les circumstàncies. Cal conscienciar les institucions municipals, però sobretot els ciutadans, que el patrimoni arqueològic és un patrimoni històric únic i un patrimoni de tots que hem de salvaguardar, respectar i estimar, un patrimoni molt delicat que conté els únics documents que poden fer-nos aprofundir en la història més remota d'aquesta ciutat. Si els ciutadans i la municipalitat entenen què significa el subsòl de la ciutat, l'enorme importància que té, serà fàcil endegar amb l'ajut de tot-

hom un pla especial de protecció del subsòl arqueològic de Girona i preparar i desenvolupar a llarg termini un programa de recerca que farà possible aprofundir i ampliar considerablement el que ara mateix sabem d'aquests primers segles d'història.

La torre rodona del carrer de l'Escola Pia és un dels llocs més interessants i dels que més informació podran aportar al coneixement del passat de Girona quan es pugui excavar el solar de l'antic col·legi dels Maristes abans d'arranjar-lo i posar-lo a disposició de la ciutat.

Seria un senyal excel·lent que d'aquí a molt poc temps fos necessària una nova edició d'aquesta obra per posar al dia, refer o precisar moltes de les coses que aquí hem escrit, donant-les com a hipòtesis molt probables però no segures. Voldria dir que anem pel bon camí, que ens hem adonat de la importància d'aquest patrimoni i que hi ha un pla de treball ambiciós que va en aquesta direcció intentant completar aquesta història inacabada.

Vocabulari

A continuació donarem un seguit de definicions de mots o expressions utilitzats en el text i que no han estat motiu de comentari concret anteriorment.

Capsa: *Caixa cilíndrica amb tapa que servia per guardar els volumina (llibres) perfectament enrotllats. De manera convencional se'n representa una als peus de les estàtues de personatges togats.*

Ciclopi o ciclopia: *Vulgarment obra de ciclops o gegants. Es fa servir per descriure paraments, normalment defensius, a base de blocs enormes, irregulars i poligonals.*

Comitia centuriata: *Assemblea romana del poble dividit en centúries. És una de les assemblees (comitia) més importants i havia de reunir-se fora del pomerium (àrea sagrada) de la ciutat. Convocada i presidida per un magistrat superior, tenia competències polítiques (elecció de magistrats superiors), legislatives (aprovar o no les lleis presentades pels còsols), militars (declaració de guerra i tractats de pau), judicials. Cada ciutadà votava a l'interior de cada centúria, decantant la majoria el vot d'aquesta.*

Cursus honorum: *La carrera política comportava un seguit de càrrecs de menys a més importants que s'havien de seguir per arribar a dalt de tot. A Gerunda, calia ser primerament edil, després duovir i finalment, flamen.*

Emporion: *Ciutat grega situada al sud del golf de Roses, fundada pels foceus, jonis de la costa occidental d'Àsia Menor, vers el 600 aC. Fidel aliada, serà la porta d'entrada de Roma a la Península Ibèrica.*

Emporiae: *Municipi de dret romà format per la probable colònia llatina fundada durant la Baixa República i la ciutat grega durant la segona meitat del segle I aC. El nom, en plural, assenyala aquesta pluralitat d'origens.*

Estrat (nivell): *Capa de terra de potència variable que presenta una mateixa textura, composició i color. Format de manera uniforme, el material arqueològic del seu interior serà, bàsicament, sincrònic.*

Hispania: *Nom que per als romans designa la Península Ibèrica, dels Pirineus a les Columnes d'Hèrcules i del Mare Internum (Mediterrani) al Oceaunus Atlanticus.*

Incolae: *Habitants d'una ciutat però que no gaudeixen de la ciutadania plena. Normalment descendents d'indígenes en camí d'integració.*

- Kardo:** *Eix nord/sud, perpendicular a l'eix est/oest o decumanus. Hom designa així els eixos principals de les centuriacions d'un territori (parcel·lacions) i els eixos viaris de les ciutats. Aquests eixos eren traçats amb un senzill instrument anomenat Groma, que en eixir el sol marcava la línia est/oest i a partir d'aquesta la perpendicular nord/sud.*
- Martyrium:** *Església on hi ha la sepultura d'un màrtir, sovint alçada a l'indret on fou executat.*
- Oppidum:** *Aquesta paraula designa en la literatura llatina una ciutat fortificada i sovint enturonada. Per extensió, pot arribar a designar tot tipus de ciutat. Així s'anomenen sempre les ciutats ibèriques.*
- Optimates:** *En sentit literal, els millors. A la Baixa República servia per designar l'aristocràcia senatorial partidària de la tradició. Constitueixen un grup tancat enemic dels Populares.*
- Opus caementicium:** *Obra feta de pedruscall menut, calç i aigua, bàsicament, a l'interior d'un encofratge de fusta. El resultat és un parament molt sòlid i de preu reduït que permet per altra banda tot tipus d'obres i solucions. Sovint es recobria amb una arremolinada, per embellir-ne l'acabat.*
- Opus signinum:** *Recobriment de parets o paviment, molt sòlid i impermeable. Format per morter de calç, aigua i ceràmica trinxada que li dona el característic color ataronjat o vermellós. Abans que la pasterada s'adormi, hom hi pot col·locar tesselles de marbre o de qualsevol altra pedra fent un dibuix, formant un paviment de mosaic senzill.*
- Populares:** *Nom que designa, durant la Baixa República, tots aquells que, recolzant-se en el poble, lluitaren durament contra els Optimates pel control del poder.*
- Praesidium:** *Posició militar de defensa i de contròl. Allí on hi hagué la ciutat baix-republicana d'Empúries, existí abans, i en part serà la causa de l'origen de la ciutat, un praesidium fortificat, de defensa del port i protecció del territori, durant bona part del segle II aC.*
- Praetor/pretor:** *Una de les principals magistratures romanes. Elegida pels comitia centuriata, per un any, posseïen l'imperium i per tant la possibilitat de comandar tropes. Eren els governadors de les províncies.*
- Untikesken:** *Paraula ibèrica en genitiu locatiu que significa «dels Indigetes». La trobem damunt de les monedes de bronze encunyades molt probablement a Empúries, durant la Baixa República. Els Indigetes, o indicetes, eren la tribu ibèrica que habitava el nord-est de Catalunya.*

BIBLIOGRAFIA

A continuació donarem una llista bibliogràfica breu dels treballs més interessants i més nous publicats sobre aquest tema o sobre aspectes concrets (sarcòfags paleocristians, *villa* de Sarrià, etc...).

BALIL, A., *Mosaicos romanos de Hispania Citerior. I. Conventus Tarraconensis. Fasc. 1. Ager Emporitanus et Gerundensis*. Studia Archaeologica, 12, Santiago de Compostela, 1971.

BOBINI, G., *I sarcofagi paleocristiani della Spagna*. Ciutat del Vaticà, 1954.

BOTET i SISÓ, J., *Sepulturas antiguas recién descubiertas en el Mercadal de Gerona*, a *Revista de Gerona*, XIV, 1890, pp. 266-269 i 289-295.

CASAS, J., *Les bornes mil·liàries de Palau Sacosta i de Sarrià de Ter (Girona)*, a *Annals de L'Institut d'Estudis Gironins*, XXVI, 1982-1983, pp. 131-141.

MARQUÈS CASANOVAS, J., *El Paseo Arqueològic de Gerona*, a *Anales del Instituto de Estudios Gerundenses*, XVI, 1963, pp. 123-183.

Descubrimientos en la plaza de los Apóstoles de la Seo de Gerona, a *Revista de Gerona*, 45, 1968, pp. 29-34.

MARQUÈS CASANOVAS, J. i MARQUÈS PLANAGUMÀ, J., *Apuntes históricos sobre el palacio episcopal de Gerona*, a *Anales del Instituto de Estudios Gerundenses*, XIV, 1960, pp. 263-306.

MARTÍN, Mª A., *Notícies sobre unes troballes romanes a l'Institut Vell de Girona*, a *Revista de Girona*, 81, 1977, pp. 335-338.

NOLLA, J. M^a, *La ciudad romana de Gerunda*. Tesi doctoral inèdita, Universitat Autònoma de Barcelona, 1977.

Serra-Ràfols i el coneixement científic de l'antiga Gerunda, a *Revista de Girona*, 84, 1978, pp. 257-263.

Excavacions arqueològiques a Girona: sondatges i troballes a la plaça de Sant Domènec a *Revista de Girona*, 85, 1978, pp. 367-373.

Excavacions i sondeigs a Girona: les obres del Passeig Arqueològic (I), a *Revista de Girona*, 87, 1979, pp. 101-108.

Excavacions i sondeigs a Girona: Les obres del Passeig Arqueològic (II), a *Revista de*

Girona, 88, 1979, pp. 181-191.

Noves aportacions a l'estudi dels orígens de Gerunda a Annals de l'Institut d'Estudis Gironins, XXV-I, 1979-1980, pp. 107-118.

Excavacions i sondeigs a Girona: el sector de la Seu, a *Revista de Girona*, 91, 1980, pp. 83-91.

Excavacions arqueològiques a Girona: la Caserna d'Alemanys, a Cypsela, III (Girona), 1980, pp. 179-192.

Algunes notes entorn de la vil·la de Pla de l'Horta a Sarrià de Dalt (Girona), a *Annals de l'Institut d'Estudis Gironins*, XXVI, 1982-1983, pp. 111-130.

Gerunda. Dels orígens a la fi del Món Antic, a *Fonaments* (en premsa).

NOLLA, J. M^a i CASAS, J., *Carta arqueològica de les comarques de Girona. El poblament d'època romana al nord-est de Catalunya*. Girona, 1984.

NOLLA, J. M^a i NIETO, F.J., *Acerca de la cronología de la muralla tardía de Gerunda: la Terra Sigillata Clara de «Casa Pastors»*, a *Faventina*, 1/2 (Bellaterra), 1979, pp. 269-272.

OLIVA, M., *Restos romanos del Museo. Sección Lapidaria (Instalaciones de 1948)*, a *Memorias de los Museos Arqueológicos Provinciales, 1946-1949*, IX-X (Madrid), 1950, pp. 74-88.

Recintos fortificados de tipo «ciclópeo» en tierras gerundenses, a *Arquitectura megalítica y ciclópea catalano-balear*, Barcelona, C.S.I.C., 1965, pp. 89-109.

Tesela Arqueològica. Descubrimiento de una villa romana con mosaicos en Sarrià de Dalt-Gerona, a *Revista de Gerona*, 52, 1970, pp. 67-71.

PALOL, P. de, *Arqueología cristiana de la España romana (siglos IV-VI)*. Madrid/Valladolid, C.S.I.C., 1967.

SERRA-RÀFOLS, J. de C., *Les muralles ibèriques i romanes de Girona*, a *Anuari de l'Institut d'Estudis Catalans*, 1927-1931, (Barcelona), pp. 69-84.

El recinto antiguo de Gerona, a *Archivo*

Español de Arqueología, 47, 1942, pp. 114-135.

Excavaciones en Gerona, a Memorias de los Museos Arqueológicos Provinciales, 1941, III (Madrid), 1942, pp. 42.

Excavaciones en las murallas romanas de Gerona, a Memorias de los Museos Arqueológicos Provinciales, 1942, IV (Madrid), 1943, pp. 87-88.

SOTOMAYOR, M., *Datos históricos sobre los sarcófagos romano-cristianos de España*. Granada, 1973.

Sarcófagos romano-cristianos de España. Estudio iconográfico. Granada, 1975.

PROCEDÈNCIA DE LES FOTOGRAFIES

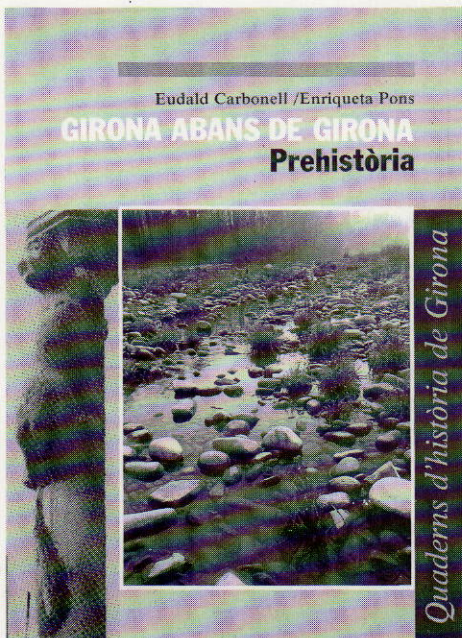
Són de Carles Mitjà les fotografies de les planes 6, 7, 9, 22, 23, 33, 42, 43, 45, 46, 52, 53, 55, 56, 57, 58, 63, 64, 65, 66, 67, 72 (sota), 73, 74, 75, 76, 77, 79, 80, 81, 82, 83, 84, 85, 86, 87, 88, 90 i 91 (dreta).

La fotografia de la plana 54 ens ha estat amablement cedida per l'Institut Arqueològic Alemany, i les de la portada i les planes 60 i 61 pel Museu Arqueològic de Barcelona. La de la plana 34, pel Centre d'Investigacions Arqueològiques de la Diputació de Girona.

Són de Josep Maria Nolla les fotos de les planes 12, 18, 26, 27, 30, 32, 35, 47 (sota), 71, 72 (dalt) i 91 (esquerra). També han estat realitzats per J.M. Nolla els plànols de les planes 4 i 17. El plànol de la plana 73 ha estat realitzat per Enric Marquès.

Són de Miquel Oliva i Prat les fotos de les planes 59 i 69.

Les altres fotografies del llibre pertanyen a l'arxiu particular de l'autor.

Quaderns d'història de Girona és una col·lecció de llibres que posen a l'abast d'un públic ampli, de manera ordenada i rigorosa, tota la informació existent sobre el passat de la ciutat. Els millors especialistes de cada període hi ofereixen el resultat de noves investigacions i obren nous camins a la interpretació sobre els orígens de l'àrea urbana de Girona. La col·lecció aplega una valuosa informació gràfica, en bona part poc coneguda. Se'n publiquen tres títols a l'any.

TÍTOLS PUBLICATS

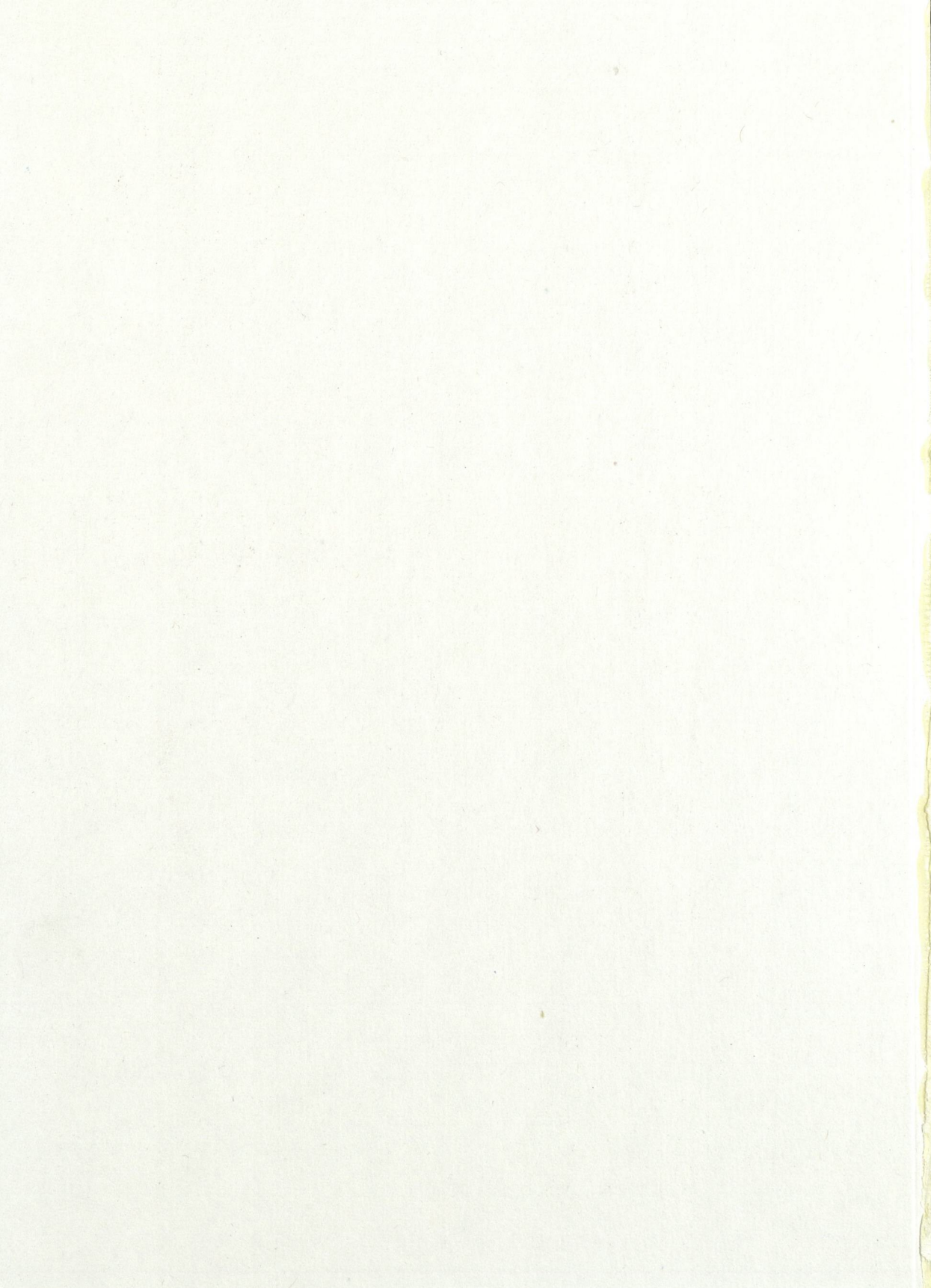
Girona abans de Girona (Prehistòria)
Per Eudald Carbonell i Enriqueta Pons

**Girona romana
(De la fundació a la fi del món antic)**
Per Josep Maria Nolla

PROPERES TÍTOLS

Comtes, vescomtes i bisbes (segle VIII a XIII)
Per Gabriel Roura

Josep Ma. Nolla i Brufau, nascut el 1949, es va doctorar el 1977 a la Universitat Autònoma de Barcelona amb una tesi sobre Girona a l'època romana. És professor titular d'aquesta Universitat i exerceix la docència al Col·legi Universitari de Girona. Com a arqueòleg ha treballat en la direcció d'excavació de jaciments d'època romana: Roses, Llafranc, Vilauba, Empúries... Ha publicat diversos articles especialitzats i els llibres «El fòrum romà d'Empúries», «Excavacions a la Ciutadella de Roses» i «Carta Arqueològica de les comarques gironines», amb Josep Cases.